

2388e Gwefan Cymru-Catalonia. Y Siswrn. Blwyddyn 1888. Daniel Owen (1836-1895)

Y Dudalen Hon / This Page:

http://www.theuniversityofjoandeserrallonga.com/kimro/amryw/1_testunau/sion_prys_074_john_morris_jones_y_gymraeg_1891_2407k.pdf

MAE CYFEIRDDALEN Y TESTUN HWN YN:

http://www.theuniversityofjoandeserrallonga.com/kimro/amryw/1_testunau/sion_prys_mynegai_0960k.htm

 <p>..</p>	<p>Gwefan Cymru-Catalonia La Web de Gal·les i Catalunya</p> <p>Cywaith Siôn Prys Testunau Cymraeg “Llond y We o Lân y Brython”</p> <p>YR IAITH GYMRAEG John Morris-Jones, 1891 (Erthygl yn y Gwyddoniadur Cymreig)</p>	 <p>Adolygiad diweddaraf: 2005-12-05</p>
---	---	---

Dangosir rhifau'r tudalennau felly: (x2), (x43), (x117), etc

nijusmodi, musca gravissima, a "musca." Y mae Boothroyd, gan ddilyn yr ysgrifenywyr Rabbinaidd, yn darllen "heidiau o chwilog." Felly hefyd, barna Geddes, mai chwilog yw y darlleniad goreu. Ceir rhywogaeth o'r rhai hyn o fewn i'r tai yn Alexandria, a frathant ddynion, ac a ddinystriant lyfrau, dillad, a phlanigion. Rhaid yn ddiau nad gwybed cyffredin oeddynt, o herwydd dywedir eu bod yn difa ac yn distrywio. Cyfeithir ef yn mhob man gan y Deg a Thrigain yn *κνώμια*. neu cleren y cwn=*dog fly*. Oddi wrth y dull y dygir ef i mewn i'r hanes—"Wele fi yn gollwng arnat ti אור הערב (=yr *arob*); o'i gymharu ag *adm.* 29, 31, "ni adawyd (ארר) un;" hyny yw, un *arob, οὐδέμια*. Ymddengys yn fwy tebygol mai un *rhywogaeth yn unig* a feddylir, pa fath bynag oedd hono. Gellid doddi y geiriau, "yr *arob*" i mewn, yn lle "cymmysgbla," yn mhob man trwy yr holl hanes, gydag un eithriad, yr hwn, yn wir, nid yw eithriad ond mewn ymddangosiad yn unig; sef, *adm.* 24: eithr yno, gellir cyfeithu y geiriau *ערב*, &c., "yr *arob* a ddaeth yn orthrymus, blin, ac aml mewn rhifedi" (Deg a Thrigain, "daeth cleren y cwn yn llu mawr"), yn gymmaint a bod *Gen.* 1. 9; *Exod.* ix. 3; x. 14, &c., yn esampiau o'r gair yn cael ei arfer yn y cyfryw ddull; sef, fel yr ymddengys, yn gyffelyb i'r modd y defnyddiai y Rhufeiniaid y gair *gravis*=*poenus, gofidus, anhyfryd*. Llauer o ddadlun, pa fodd bynag, a fu, pa rywogaeth a feddylir. Oddi wrth y cyfeiriadau ato yn yr Hebraeg, nis gellir casglu dim, yn amgen na'i fod ar "Pharaoh ac ar yr Aiphtiaid," ei fod yn llenwi eu tai, yn gorchuaduo y ddaear, yn llygru neu yn distrywio y wlad (y preswylwyr, etallai; *Gen.* vi. 12). Teilynga cyfeithiad y Deg a Thrigain (*κνώμια*) ystyriaeth dyfal. Y mae yn eglur ei fod yn gyfansoddedig o *κνω* (=ei), a *μια* (=cleren, *gwybedyn*, neu *eduoqyn*); ac o blegid fod y naill a'r llall o'r creaduriaid hyn, ar rai achlysuron, yn dyfod heb eu gwahodd, ac er eu gyru ymaith bob amser yn dychwelyd yn ol, felly, y mae yr hen awduron yn arfer y gair a flurfir trwy uno y ddau yn nghyd i arwyddo *haerllugrwydd perffaith*. Yn yr ystyr hwn y mae Homer yn arddagos Mawrth, fel yn cymhwyso y gair at Minerva, o blegid ei gwaith yn cyffroi y duwiau i ymryston: *Iliad* xxi. 394. Cyfeirir ato hefyd fel trychfil gan Elian, yr hwn, pan yn dysgrifio y *tabanus*, neu gacynen y meirch, a ddywed, ei bod yn gyffelyb i hwnw a elwir y *κνώμια*: *Hist. Anim.*, iv. 51. Yn *Hanes Bywyd Moses* (i. 23, td. 401, argraff. Mangey), dysgrifir ef gan Philo fel creadur dichellgar, yn dyfod fel saeth, gyda swm mawr, gan ddisgyn yn chwyrrn ar y croen, gan ymlynu wrtho gyda'r gafael tynaf. Ymddengys i Jerome, pan yn cyfeithu Exodus, briodol i'r gair yr un tadogaeth ag a nodwyd uchod, ac edrych arno fel yn deillaw o *ערב*=*cymmysgedd*; gan ddeall wrtho, fel y gwna'i Josephus, Aquila, a'r holl hen gyfeithwyr, gymmysgedd o greaduriaid dinystriol. Pa fodd bynag, y mae amrywiaeth a diffyg cyssondeb cyfeithiadau Jerome yn Exodus yn dangos ansicrwydd ei feddwl; ac yn y sailmau, cyfeithiad y Deg a Thrigain a fabwysiadwyd ganddo ef; y gair a arferir yno yw *κνωμια*=cleren y cwn. Y mae ysgrifenywyr mwy diweddar, gan ymresymu oddi ar ystyrion ereill y gair Hebraeg, y rhai ydynt dra lluosog, wedi cynnyg i sylw amryw drychfilod ereill. Yn y modd yma, un meddwl i *ערב*, ydyw "tywyll"; ac fe sylwa Mouffet, nad yw yr enw *κνωμια*, yn cytuno yn well ag un

math o wybed nag a'r gwybed *duon* mawr hyny a ymosodant ar wartheg, ag sydd, nid yn unig yn llwyddo i gael crawn, fel gwybed ereill, ond hefyd yn sugno gwaed oddi tanodd, gan beri poen dirfawr. Sylwa ef nad oes ganddynt ddwyrn (*proboscis*); ond yn lle hyny, fod iddynt ddwy res o ddannedd, y rhai a blannant yn ddwyrn y croen; a chwanea, eu bod yn aflonyddu ac yn poeni llawer ar *gustiau cwn*. Mae Pliny hefyd [*Hist. Nat.*, xi. 40] yn dysgrifio trychfil o'r math yma. Galwodd ereill sylw at y gwyfyn *blatta*, neu *Aegyptia Lionnus*, fel yn cyfateb i raddau helaeth i'r nodweddiadau o rebusrwydd, a thuedd i ymwithio i mewn i dai, &c. Yr oedd y wyrth yn achos y cymmysgbla, yn gynnwysedig, mewn rhan, o'r hyn lleiaf, trwy fod y creadur yn cael ei ddwyn yn erbyn yr Aiphtiaid yn ystod y *gawaf*. Pa fodd bynag, y mae y cwestiwn o barth i'r rhywogaeth eto yn aros yn amhenderfynol. Yn nglym a'r cymmysgbla y crybwyllir gyntar am neillduo plant Israel oddi wrth yr Aiphtiaid. "Ac ymddengys i ddeddf y pryd hwnw gael ei gosod iddynt, a nodai derfynau eu preswylfeydd." "A'r dydd hwnw y neillduaf" = *הקלירי*: *Exod.* viii. 22. "Mi a wahanaf neu a neillduaf yn rhyfeddol."—*Answerth, a'r Vulgate*. Cyfeithiad y Deg a Thrigain yw *παπαδοζασου*—"Mi a wnafl wlad Gosen yn glodiawr neu enwog." Er mai naturiol fuaasai i greaduriaid ednog yn anad dim gael eu cludo trwy yr awyr i bob lle, yn enwedig pan yr oedd y fath heidiau dirif yn ymweled ag un parth o'r tiriogaethau, ymddengys i fur o waliân ac ymwared gael ei godi a'i gadw rhwng deiliaid Pharaoh a'i bobl Ef, fel na ddaeth at y diweddar ddim o'r pla i'w poeni.—(*Kitto's Bib. Cyc.*, &c.).

CYMRÆG [YR IAITH]. Dosberthir ieithoedd y byd yn dylwythau a theuluoedd. Wrth dylwyth y golygir nifer o ieithoedd sydd yn perthyn oll i'w gilydd, ac yn tarddu oll o un fam-iaith gyntefig. Weithiau, y mae un o aelodau'r tylwyth yn myned yn iam-iaith ei hun; a'r pryd hyny, gelwir yr ieithoedd a dardd o honi yn deulu. Fel hyn, ymrana yr holl ieithoedd yn dylwythau, y tylwyth yn deuluoedd, y teulu yn ieithoedd; ac yna, drachefn, yr iaith yn gangen-ieithoedd. Ond nis gellir olrhain cangen-ieithoedd unrhyw iaith yn ol i gyd i un ffurf gynnarach ar yr iaith hono. Dylid cofio fod cangen-ieithoedd, mewn rhyw wedd arnynt, gyn hyned a'r iaith ei hun. Ac wrth sôn am fam-iaith gyntefig i deulu neu dylwyth, iaith yn ei hystyr eangaf a olygir; sef, nifer o gangen-ieithoedd nas gellir etto eu galw yn ieithoedd gwahanol; o blegid, cyn belled byth ag y gall ieithegwyr olrhain ieithoedd yn ol i'w ffynnonellau gyntefig, y mae cangen-ieithoedd yn bod; ac yn wir, nid ydyw hyny ond yr hyn a ellid ei ddisgwyl. Y mae "mam-iaith" yn derm cyffus; ond i ni gofio mai rhywbeth tebycach oedd hi i Gymraeg llafer sydd yn amrywio o ardal i ardal, nag i Gymraeg neu Saesneg llenyddol sydd, i raddau, yn un ac yn anghyfnwidiol. Geilw'r Saeson y tylwyth yn *family*, a'r teulu yn *group*; ond tybiwn fod y termau a arferir genym ni yma yn hwylusach yn Gymraeg, heb law eu bod yn dangos perthynas y dosraniadau a'u gilydd yn llawn gwell. I ddangos fod rhyw nifer o ieithoedd yn perthyn i'w gilydd, neu yn aelodau o'r un tylwyth, rhaid profi fod ganddynt wreidd-eiriau cyffredin; a'u bod yn llunio eu brawddegau a'u

geiriau ar yr un egwyddor. Os bydd iaith yn anghyttuno âg iethoedd unrhyw dylwyth yn y pethau hyn, rhaid ei chau allan o'r tylwyth hwnw, a chwilio am le iddi mewn un arall; rhaid cael cyttundeb gwreidd-eiriau a gramadeg i brofi perthynas. A chylch y berthynas ydyw'r tylwyth; ac ofer ydyw ceisio profi perthynas rhwng aelod o un tylwyth âg aelod o dylwyth arall. Saif pob tylwyth ar ei ben ei hun—ei fam-iaith wedi ei llunio o ddefnyddiau gwahanol, ac ar gynllun gwahanol i fam-iaith yr un tylwyth arall. Y mae pob tylwyth yn cynnwychiali ymdrech foddyliol wahanol ar y cylchwyn, a dull gwahanol o edrych ar y byd. O'r tylwythau hyn fe dybia'r Profeswr Freidrich Müller fod tua-chant ym mhlith iethoedd llafar y byd. Ceir rhestr o 76 o honnynt yn yr "Introduction to the Science of Language," gan y Profeswr Sayce. Perthynas r iaith Gymraeg i'r teulu Celtaidd, a'r teulu Celtaidd i'r tylwyth mawr Indo-Ewropaidd, neu Ariaidd.

Rhenir y tylwythau iethoedd yn wahanol ddosbarthiadau, yn ol natur cynllun sylfaenol eu iethoedd; megys, y dosbarth treigladol (*inflectional*), gludiol (*agglutinative*), didolair (*isolating*), crynhoedol (*poly-synthetic*), ac eraill; ond y tri cyntaf yw'r dosbarthiadau pwysicaf. Yn y dosbarth treigladol, dangosir swydd gair, a'i berthynas â geiriau eraill yn y frawddeg, trwy dreigladau, neu gyfnwidiadau yn y gair; megys, *caraf, ceri, câr; pen, penau; trwm, trom, trymion*. Yn y dosbarth gludiol, dangosir swydd y gair, a'i berthynas, nid trwy ei gyfnwidiad, neu chwaneu ato derfyniad sydd ynddo ei hun yn eiddi-ystyr, ond drwy ludio wrtho *air* âg ystyr llawn iddo. Er enghraifft, y mae *godlike* yn esampol o ludiad; o blegid fod *like* yn air âg ystyr iddo. Y mae *praying* yn esampol o dreiglaid; o blegid nid oes ystyr, yn Saesneg, i *ing* ar ei ben ei hun. Yn y dosbarth didolair, ni chyfnwidir dim ar yr un gair i ddangos na rhyw na rhif, na pherson nac amser. Saif pob gair yn ddiolodol yn y frawddeg; a dangosir ei berthynas â geiriau eraill y frawddeg drwy ei sodd ynddi, neu drwy gyfrwng geiriau didol eraill. I'r dosbarth hwn y perthyn iaith Catai. Yn yr iethoedd crynhoedol, fe grynhwir yr holl eiriau mewn brawddeg megys i un gair cyfansawdd mawr. I'r dosbarth hwn y perthyn llawer o iethoedd brodorol yr America. Nid ydyw yn hawdd tyu llinell derfyn bob amser rhwng y gwahanol ddosbarthiadau; o blegid y mae enghreifftiau o ludio i'w cael mewn iethoedd treigladol, ac o dreiglo mewn iethoedd gludiol; a cheir rhyweth tebyg i ludio, os nad treiglo, yn iaith didolair Catai; er hyny, y mae'r cynllun sylfaenol yn gyffredin yn ddigon hawdd i'w benderfynu.

Fe dybioedd iethogwyr yn hir fod yr iethoedd treigladol wedi ddblygu o iethoedd didolair; ac mai y iethoedd treigladol a adlewyrchai uchafbwynt gwreiddiad, a'r iethoedd didolair ddyfnder anwriaeth. Daiiodd yr Almaenwyr yn lled dyn at y ddamcaniaeth hon—i raddau, fe allai, o herwydd fod yr Almaeneg yn un o'r rhai mwyaf treigladol o iethoedd didolair Ewrop. Yr oedd hi yn ddamcaniaeth ddigon naturiol—yn yr iethoedd didolair, y mae pob gair ar ei ben ei hun. Y cam cyntaf oedd gludio wrth ferfau ac enwau y geiriau oedd yn dangos eu perthynas â'u gilydd; ac yna, fe gafwyd iethoedd gludiol. Yr ail gam oedd i'r geiriau

bychain gludiedig golli eu grym fel geiriau, a myned yn derfyniadau yn unig, heb ddim ystyr iddynt ond fel terfyniadau. Ond er mor resymol yr edrych y ddamcaniaeth ar yr olwg gyntaf, nis gallodd sefyll y profion a roddwyd arni. Yn y lle cyntaf, nid ydyw yn hanesyddol wir; o blegid yr oedd pobl Catai yn wareiddiedig, ac yn llefaru iaith didolair, pan oedd ein hynafiaid ni yn anwar, ac yn siarad iaith dreigladol—*mcy* treigladol nag ydyw yr un o'i disgynyddion hi heddyw. Heb law hyny, y mae'r iethoedd didolair wedi tyfu a ddblygu, yn gystal a'r iethoedd treigladol; ond y maent wedi ddblygu o fewn cylch y cynllun didolair. Y mae iaith Catai wedi ddblygu a chyfnwidiad, a cholli sillau trwy adfeiliaid seiniol, nes y mae pob gair ynddi yn awr yn unsill; eto cadwodd at y cynllun gwreiddiol, a gweithiodd allan bob defnydd a ellid o hono.* Ac yn wir, y mae'r cynllun treigladol yn adlewyrchu gwanaeth gallu rhesymegol na'r cynllun gludiol; o blegid i weithio'r cynllun treigladol yn iawn, fe ddylid cael treigliad i ddangos pob eiliw o feddwl; ac y mae hyny yn amhosibl. Yn Gymraeg, gellir gosod allan *I will love* â ffurf dreigladol "caraf." Ond nis gellir hyny âg *I must love*. Rhaid dywedyd "rhaid i mi garu" arfer geiriau annibynol i ddangos yr hyn y dylid ei ddango, yn ol yr egwyddor dreigladol, â threigliad. Yn wir, yn yr iethoedd mwyaf treigladol, rhaid yn am dddangos perthynas gair â geiriau eraill drwy help geiriau annibynol felly, yn union fel y gwneir yn y Gateieg, yn ol ei hegwddor sylfaenol hi. Ac y mae gwariddiad Ewrop wedi teimlo methiant y cynllun treigladol; a thrwy help adfeiliaid seiniol, wedi taflu ymaith y rhan fwyaf o henn dreigladau'r iethoedd, a mabwysiadu cynllun newydd dadansodol (*analytic*), i raddau helaeth, yn eu lle; neu yn hytrach, fe allai, ddblygu yr egwyddor ddadansodol oedd ynddynt *esoes*, o blegid yr oedd culni'r gallu treigladol yn peri ei fod.

Nid ydyw'r tylwythau treigladol yn dliosog, ond y mae dau o honnynt yn bwys each na'r un arall; sef, y tylwyth Semitig (yn cynnwys Hebraeg, Aramaeg, Arabeg, &c.), a'r tylwyth Ariaidd ni. Pe byddai modd profi fod y tylwyth Ariaidd yn perthyn i unrhyw dylwyth arall, y tylwyth Semitig fyddai hwnw; ond y mae pob ymgais i brofi'r gyfryw berthynas wedi methu. Y mae egwyddor dreigladol y ddau dylwyth yn wahanol. Yn y tylwyth Semitig, tair cydsain, megys *k-dh-l* ydyw y gwreidd-air; a dangosir y gwahanol dreigladau trwy roddi gwahanol lafariaid rhyngddynt. Er enghraifft, *kadhala* ydyw "lladdodd," *kudhila* ydyw "lladdwyd," *kadhil* ydyw "lleiddiad," *kudhil* ydyw "gelyn," *kudhl* ydyw "laddiad," *kôdhel* ydyw "lladd." Er hyny, fe dreigilir weithiau trwy arfer terfyniadau; ond terfyniadau ydyw *hanfod* y treigliad Ariaidd. Ac er y gwelir, weithiau, gyfnwidiad llafariad yn yr iethoedd Ariaidd, megys *trwm, trom*, nid ydyw hyny ond effaith yr hen derfyniadau sydd yn awr wedi colli, fel y ceisiwn ddangos maes o law. Gwrthbrofwyd hefyd bob ymgais a wnaed i gysylltu geiriau Ariaidd â geiriau Semitig, megys y geiriau Sanscrit *shash* a *sapton* ("chwech" a "saith") â'r geiriau Hebraeg *shesh* a *shebd*. Y mae'r tylwyth Ariaidd yn dylwyth mawr o iethoedd, heb yr un berthynas rhyngddo a'r

*"Introduction to the Science of Language," tudal. 376.

un tylwyth arall er pan barabwyd y fam-iaith Ariaidd gyntaf.

A ganlyn ydyw'r tabl o'r ieithoedd Ariaidd, fel y rhoddir ef yn y rhestr a grybwyllwyd uchod. Yr ydym yn rhannu'r ieithoedd Celtaidd yn ol dosbarthiad diweddaraf y Profieswr Rhys, fel y rhoddir ef gan y Profieswr Sayce yn y rhagymadrodd i'r ail argraphiad o'i lyfr. Dengys y mare hwn i wrth enw iaith fod hono wedi marw:—

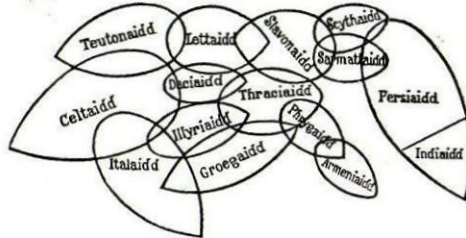
- (a) Y TEULU INDIAIDD:—† Sanscrit; † Prakrit; † Pall, Singalese, neu Elu; tafodieithoedd diweddar (Bengalese, Assamese, Oriya, Nepalese, Kashmirian, Scindhi, Punjabi, Brahi, Gujarati, Marathi, Hindi, Hindustani); Siyah-poh-Kafir; Dard; a Romany (Gipsy) a'i 13 o gangen-ieithoedd Ewropaidd.
- (b) Y TEULU IRANAIDD:—† Hên Bersian (Achaemenian); † Pahlavi; Parsi; Neo-Persian; Kurdish: Beluchi; † Zend (Hên Faetrian); Pukhtu (Afghan); Ossetian. Cynnwysir Armenian yn gyffredin yn y teulu hwn.
- (c) Y TEULU Keltaidd:—Kymric (Cymraeg, † Cernyweg, Llydaweg, † Gaulish); Gaelic (Gwyddeleg, Manx, Gaeleg yr Alban).
- (d) Y TEULU ITALIAIDD:—† Umbrian; † Oscan; † Lladin; Neo-Latin, neu Romanic (Eidaleg, Sardinian, Gallo-italic, Ffrangeg, Provençal, Catalan, Hispaeneg, Portuguese, Rumanish, Fritulian, Rumanian); † Messapian (Japygian).
- (e) Y TEULU THRAKO-ILLYRIAIDD:—† Thracian; Albanian.
- (f) Y TEULU HELLENAIDD:—† Phrygian; † Groeg; Groeg Diweddar.
- (g) Y TEULU LETTO-SLAVONAIDD:—(1.) Slavic; † Hên Slavonic (Church Slavonic); Bulgarian; Rwsiaeg; Serviaeg; Slovene; Slovak; Polish; Polabic (Cassubian); † Wend. (2.) Lettic; † Hên Brwsiaeg; Lithuanian; Lett.
- (h) Y TEULU TEUTONAIDD:—(1.) † Gothic; Low German (Old, Middle, and New); † Anglo-Saxon; Saesneg; Frisian; Dutch; (2.) High German (Old, Middle, and New); (3.) † Hên Norse; Icelandic; Swedish; Danish; Norwegian.

Y mae Brugmann, yn ei "Grundriss der vergleichenden Grammatik der indo-germanischen

Sprachen" (Elements of the Comparative Grammar of the Indo-Germanic Languages), yn cyfrif y teulu Indiaidd a'r teulu Iranaidd yn un teulu; yr hwn a elwir efo y teulu Ariaidd, gan arfer yr enw Indo-Germanaidd am y tylwyth cyfan—ein tylwyth Ariaidd ni. Dyry efo hefyd yr iaith Armenian yn deulu ar ei phen ei hun.

Fe roddwyd ar y tylwyth hwn amryw enwan. Y mae ysgolheigion yr Almaen yn hoff o'r enw "Indo-Germanaidd;" a hyny heb un rheswm arall na'i fod, fel y dywed y Profieswr Whitney, "yn cynnwys yr enw tramor a roddwyd ar eu cangen hwy gan eu congwerwyr, y Rhufeiniaid." Gelwir ef yn aml iawn "y tylwyth Indo-Ewropaidd." Y bai mwyaf ar yr enw hwn ydyw ei fod yn rhy hir. Galwyd ef "y tylwyth Caucasaidd;" ond nid ydyw'r llwythau Caucasaidd yn Ariaidd, oddigerth yr un llwyth bychan a elwir Iron. Nid ydyw Iron ond ffurf arall ar "Aryan:"—yr enw a roddwyd ar y tylwyth Indo-Ewropaidd gan y Profieswr Max Müller, a'r enw sydd wedi ei dderbyn, erbyn hyn, gan y rhan fwyaf o ieithegwyr Lloegr. Dywed Max Müller fod *arya* yn digwydd yn aml yn y "Rig Veda" (sef, casgliad o hymnau Sanscrit, yr ysgrifeniadau hynaf sydd ar gael mewn iaith Ariaidd), fel enw cenedlaethol ac enw anrhydeddus. Tardda o'r gair *arya*, sef "aradrwr," neu "amaeth," o'r un gwreiddyn ag *ar* yn Gymraeg. Gellir Cymreigio *Aryan* yn *Ariaidd*; ac arferir ef yma o herwydd ei fod yn gylleus ac yn fyr, ac yn fwy arferedig, fe allai, na'r un arall ym mhlith ein cymmydogion y Saeson.

Y mae dau o'r teuluoedd Ariaidd a'u cartref yn Asia; sef, y teulu Indiaidd a'r teulu Iranaidd; y chwech arall yn Ewrop. Nid oes berthynas agos iawn rhwng y teuluoedd Asiaidd i'r un o'r teuluoedd Ewropaidd; ond tybir fod teuluoedd eraill wedi marw rhyngddynt, ac yn ddolennau coll. Am y teuluoedd Ewropaidd, perthynasau agosaf pob teulu yw y teuluoedd faorweddi yn agosaf ato, ar bob llaw iddo, gynt. Lleferid yr iaith Geltaidd yn Ffraince a Phrydain; a'i pherthynasau agosaf ydyw y Dentonig ar un llaw, a leferid yn yr Almaen a Scandinavia, a'r Italg ar y llaw arall. Y mae'r teulu Celtaidd yn perthyn yn agosach i'r teulu Teutonaidd nag i'r teulu Letto-Slavonaidd, ac i'r teulu Italiaidd nag i'r teulu Helle-naidd; a'i berthynas agosaf un ydyw'r teulu Italiaidd—ac y mae rhwng y ddau deulu hyn berthynas agos iawn.

Dangosir perthynas tybiedig y teuluoedd byw a meirw a'u gilydd gan Dr. Isaac Taylor, yn ei "Origin of the Aryans" (tudal. 269), yn y darlun uchod. Fe welir ei fod ef yn cyfrif y teulu Letto-Slavonaidd yn ddau deulu.

Wrth hen safocodd daearegol y teulocedd hyn, a'u perthynas a'u gilydd, fe gesglir mai yn Ewrop, ac nid yn Asia, fel y tybid gynt, y trigai'r Ariaidd cyntefig; sef, y genedl a lefarai'r fam-iaith Ariaidd. Ond ni pherthyn i ni yma ddadlen y cwestiwn hwnw, o blegid a chenedl y Cymry, yn hytrach nag a'u hiaith, y mae a wnelo hyny fwyaf. Gan hyny, ni a gyfeiriwn y darlennydd at ein herthygl ar y Cymry am drafodaeth ar y pwngc. Am yr iaith Ariaidd gyntefig, fe'i holheirir trwy gymharu ieithoedd y gwahanol deulocedd Ariaidd a'u gilydd. Er enghraifft, lle y ceir c yn Gymraeg (megys cant), fe geir k yn Saesneg (hundred), sz yn Lithuanian (szimta), c yn Lladin (centum), s' yn Sanscrit (s'ata); a'r unig sain a all fod yn fam i'r rhai hyn oll ydyw k. Etto, lle y ceir p yn Gymraeg (pump), fe geir f neu wh yn Saesneg (five, Almaeneg fünf), p neu k yn Lithuanian (penki), qu yn Lladin (quinque), k, ch, neu p, yn Sanscrit (pancaan); a'r unig sain a all fod yn fam i'r rhai hyn oll ydyw kw. Yn y dull yna

fe olheirir holl seiniau yr hen iaith gyntefig. Nid trwy gymharu un gair, neu ddaun, y penderfynir pa seiniau sydd yn cyfateb i'w gilydd yn yr ieithoedd diweddar. Gallesid dyfynu enghreifftiau lawer o'r cyfatebiaethau uchod, megys ci—liosog, cwn; Saesneg, hund; Lladin, canis; craidd—Saesneg, heart; Lladin, cord; pedwar—Saesneg, four; Lladin, quatuor; Lithuanian, keturi; pa—Saesneg, who; Lladin, quod; Sanscrit, kas, ac felly ymlaen. Ac nid trwy fympwy y penderfynir y fam-sain a gynrychiolant; ond trwy archwilio natur seiniau, a chanfod pa sain wreiddiol a allasai gyfnwied i'r holl seiniau diweddar, yn ol gweithrediad naturiol y peiriannau llafar. Y cyntaf i osod i lawr ddeddf cyfatebiaeth seiniau yn yr ieithoedd Ariaidd oedd yr ieithegydd Almaeneg enwog Grimm; a gelwir hi ar ol ei enw ef yn "Ddeddf Grimm." Yn canlyn wele dabl o'r cydseiniaid cyfatebol o Ddarlithiau Cymreig (Welsh Lectures) y Profeswr Rhys, fel eu dyfynir gan y Profeswr Sayce:—

Ar-iaidd.	Sanskrit.	Zend.	Groeg.	Lladin.	Oxan ac Un-brian.	Gothic.	Saes-neg.	Uchel Almaeneg i'r-weddar.	Lithuanian.	Church Slavonic.	Gaul-iaid.	Hen Wyddal-eg.	Hen Gymraeg.
k	's (c)	ç	κ	c	k	h, g	h, g	h, g	sz	s	c	c, ch	c
kw	k, ch, p	k, ch, p	κ, π, τ	qu, c, v	p	hv, f(p), h	wh, f	w, f	k, p	k, p	p	c, ch	p
g	j, sh	z, sh	γ	g	g	k	k, ch	k, ch	z	z	g	g	g
gw	g, j, k	g, j, zh, k	β, γ ¹	[g] v, b	b	kv	qu, c	qu, k	g	g	b?	b, m?	b, m?
gh	h	z	χ	h, g	h	g	g, y	g	z	z	g	g	g
ghw	[g] h	g, j, zh	χ, φ	v, gv, g	?	g, v?	g, w?	g, w?	g	g	b?	b	b
t	t	t	τ	t	t	th, d	d, th	d, t	t	t	t	t, th	t
d	d	d	ο	d, l	d	t	t	z, ss, sz	d	d	d	d	d
dh	[d] h	d	θ	f, d, b ²	f	d	d	t, th	d	d	d	d	d
p	p	p	π	p	p	f, b	f, b	f, b	p	p	...	...	... ³
b	b	b?	β	b	b	p?	p?	pf?, f?	b	b	b	b, m	b, m
bh	[b] h	b	φ	f, b	f	b	b	b	b	b	b	b, m	b, m
ng	ñ	ñ	γ	ng	ng	ng	ng	ng	ng	ng	ng	ng	ng
n	n	n	ν	n	n	n	n	n	n	n, n ^h	n	n	n
m	m	m	μ	m	m	m	m	m	m	m, m ^h	m	m, b	m, b
r	r, l	r	ρ, λ	r, l	r, l	r, l	r, l	r, l	r, l	r, l	r, l	r, l	r, l
y	y	y	η, ζ, δ	j	j	j	y	j	j	j	...	i, ddi, dd	
v	v	v	φ, υ, ε	v	v	v	w	w	v	v	v	f, b	gu, u
s	s	h, s	σ, ε	s, r	s, r, z	s, z	s, r	s, r	s	s, ch	s	s	h

Y mae'r Profeswr Sayce yn chwaneu atynt restr o lafariaid; ond y mae'r rhestr yn anghyf-lawn: ac er pan gyhoeddwyd yr ail argraphiad o'r "Introduction to the Science of Language" yn

¹ O ffact e.
² Yn nghanol gair; e.e., ruber (ερυθρός).
³ Nid oedd g yn bod yn yr ieithoedd Celtalidd boreuol; felly, rhaid ystyried enwau priodol fel Menapia yn an-Ariaidd, neu, o leiaf, yn ang-Ngheltaidd.

1883, y mae Brugmann, Hübschmann, ac eraill, wedi cyhoeddi ffrwyth lawer o ymchwiliad i berthynasau'r llafariad. Dywed Brugmann fod yn y fam-iaith Ariaidd y llafariad hyn—*i, i, u, á, e, é, o, ó, a, á, æ*. Seinid *u* fel yr *u*

Gymreig. Seinid *e* ac *o*, y mae yn debyg, yn agored. Nis gellir penderfynu yn hollol beth oedd sain *æ*—rhywbeth rhwng *a* ac *e*, fe allai. Dyma dabl Brugmann o'r llafariad cyfatebol:—

Ar-iaidd.	Indo-Iranian.	Armenian.	Groeg.	Lladin (mewn sillau accenog).	Hen Wyddeleg (mewn sillau accenog).	Teutonic.	Baltic-Slavonic.
							Lithuanian. Church Slavonic.
i	i	i	ι	i, e	i, e	i, e	i i
í	í	i (?)	ι	i	i	Goth. * ei, h. y., i O. H. G. ^b i y h. y. i	i i
u	u	u	υ (Boeotian u)	u	u, o	u, o	u u
û	û	u (?)	ῡ (Boeotian ù)	û	û	û	û y
e	a	e, i	ε	e	e	e, i	e e
é	â	i	η	é	í	Got. ê, O. H. G. â	ê ê
o	a, â	o (u)	ο	o	o	a	a o
ô	â	u	ω	ô	â	Got. ô, O. H. G. uo	ô a
a	a	a	α	a	a	a	a o
â	â	a	ᾶ	â	â	Got. â, O. H. G. uo	â a
o	i	a	α	a	a	a	a o

*Gothic.

^bOld High German.

Y mae llawer o'r cyfnewidiadau uchod yn cyrhaedd yn ol, fe allai, i gangen-ieithoedd y fam-iaith gyntefig; ac y mae llawer o'r seiniau sydd yn y tablau wedi newid yn y gwahanol ieithoedd i seiniau newyddion, yn ol y deddfau sydd wedi gweithredu ar bob iaith ar wahân: er enghraifft, aeth *mf* y gair Teutonig *finf* (Cymr. *pinp*, Llad. *quinque*) yn *f* yn Saesneg, ac wedi hyny aeth yr *f* yn *v*; o blegid *ff* yw y gair mewn hen Saesneg, *five* ydyw yn awr; ond ni cheir *v* yn y tabl gyferbyn a'r *p* Gymreig, o blegid cyfnewidiad cymharol ddiweddar yn Saesneg oedd newid yr *f* yn *v*. Fe welir weithiau hefyd yn y tablau ddwy sain neu dair yn yr un iaith yn cyfateb i un sain wreiddiol. Y pryd hyny, yr acen, a safle'r sain wreiddiol yn y gair, sydd i benderfynu rhwng y gwahanol seiniau diweddar. Fe ddylid crybwyll fod yn y fam-iaith wreiddiol, heb law y seiniau a geir yn y tablau uchod, y seiniau *m, n, ng, l, r*, fel *llafariad* (megys y seinir yr *l* yn y gair *cath*, neu yr *n* yn *ndw*, sef *ydywyf* llafar gwlad). Y mae seiniau diweddar y llafariad hyn braidd yn ddyrys. Ond fel enghraifft o'r ffurfiau a gymmerant yn y gwahanol deluocoedd, cymmerwch y gwreidd-air Ariaidd *krd*, lle y mae yr *r* yn llafariad — yn Gymraeg tryn yr *craidd*, yn Lladin *card*, Groeg *καρδ*, *καρδ*, Saesneg *heart*. Gwelir fod llafariad newydd yn tyfu yn y gair; weithiau o flaen yr *r*, weithiau ar ei hol. Wedi cymmwysio at y tablau hyn, a'r seiniau eraill na chynwysir ynddynt, y deddfau sydd yn gweithredu ar y seiniau yn y gwahanol ieithoedd, rhaid profi fod pob *llythyren yn cyfateb i'w llythyren* cyn y gellir dyweyd fod dau air o wahanol ieithoedd yn perthyn i'w gilydd. Y mae ieitheg, fel y gwelir, wedi tyfu allan o'r cyfnod cymmysgild, pryd y gellid, trwy debyg-

rwydd arwynebol yn y sain, brofi pob peth heb fod dim yn safadwy; pryd y delid fod perthynas rhwng Cymro a Gomer, ac y cymmherid enwau Assyriaidd â geiriau Cymraeg. Y mae tebygrwydd arwynebol rhwng y gair Saesneg *call* a'r gair Groeg *καλω*; ond cipolwg ar dabl y cydseiniaid a ddengys nas gall fod dim perthynas rhyngddynt. O'r ochr arall, nid oes fawr o debygrwydd rhwng *benyis* a *queen*; ac etto, edrychwch dan yr *gw* Ariaidd, a chwi welwch *qu* yn Saesneg, *b* yn Lymraeg; ac o'r un gwreidd yn Ariaidd *gwinn* (lle y mae yr *g* yn llafariad) y tardd *γυνή* y Groeg, *zenns* y Church Slavonic — dau air etto am "wraig," yr enw Lladin *Venus* hefyd, a'r gair Groeg *μυσαυα* "ceisio'n wraig," yr hwn a dardd drwy ffurf hynach *Βραυαυα*. Y mae ieithoedd, fel pob peth arall mewn natur, yn tyfu ac yn cyfnewid yn ol deddfau; a thrwy gael hyd i'r deddfau hyny y profwyd perthynas yr ieithoedd hyn, ac yr olrhiniwyd yr hen fam-iaith Ariaidd. Wedi ei holrhain yn y dull hwn, fe geir mai iaith drwyadl dreigliadol oedd y fam-iaith Ariaidd; a pho bellaf yn ol yr olrhain pob un o ieithoedd y tylwyth, mwyaf treigliadol yr â. Yr oedd yn yr hen Geltig saith neu wyth o wahanol gyfryrau i enw unigol, a therfyniad gwahanol i bob un. Y mae mewn Lladin clasurol chwech o'r cyfryrau hyny. I ddangos natur y treigliadau hyn, cymmerer y gair Lladin am "frenin," sef *rex*. Dyma'r cyfryrau:—
 GWEITHREDOL — *rex*, brenin.
 CYFARCHEDIG — *rex* (O) frenin.
 GWRTHDRYCHOL — *regem*, brenin.
 MEDDIANNOL — *regis* (perthyn) i frenin.
 DERBYNIOL — *regis* (rhodd) i frenin.
 ABLATIVUS — *rege* (o, gyda, &c.) brenin.
 Wrth gyfarch brenin, dywedir wrtho *Rex!*

drydedd sain ddiweddar i gyfatteb i un wreiddiol yw sain a geir ar ol yr acen, dan-

LL virt-us | corp-us | arc-us | argent-um | arm-a | cultellus | H. E. Elmet | LL Ambrosius C. D., gwyrth | corff_ | arch | arian | arf | cylllell | C. D., Elfed | C. D., Emrys

Ystyr y "sillgoll" o flaen yr th yn y cyfuniadau diweddar yw, fod y llafariad o flaen ct neu pt yn myned yn ddeusain o flaen th. Fel

LL, ... peccat-um | cipp-us | battat-um | doct-us | capt-us | fruct-us | effect-us | rect-us C. D., ... pechod | cyff | bathod | doeth | caeth | ffrwyth | effaith | rhaith

3. Lle y safai l rhwng cydseiniad, hi a erys yn l; ond pan y saif o flaen i, ac ar ol n neu r,

LL stell-a | LL papil-io | Hen Gymraeg, perlan | Scandinavian, iarl | Hen Gymraeg, gwinlan C. D., ystwyll | C. D., pebyll | Cym. Diw., perlan | C. D., iarl | C. D., gwinllan

Y mae l ac r yn nechreu geiriau wedi troi yn ll ac rh. Priodolir hyn gan y Profleswr Rhys i'r duedd sydd yn Gymraeg i arfer h o flaen acen, megys yn brenin, brenhinoedd; ac y mae th yn troi yn naturiol yn ll.

Gellid gofyn paham y cyfnewidodd y seiniau hyn? Paham yr aeth l rhwng llafariad yn d, a d rhwng llafariad yn dd; ac yr aeth rt yn rth?

nedd. Fel enghreifftiau i ddangos y cyfnewidiadau uchod, cymmerer

hyn:—o act ceir aeth, o oet ceir oeth, o uet ceir wyth, o ect ceir eith, neu aith. Wele enghreifftiau o'r dosbarth diweddar o gyfuniadau:—

try yn ll. Try l-l hefyd yn ll—fel y gwelir yn yr enghreifftiau canlynol:—

Y rheswm dros y cyfnewidiadau hyn yn syml ydyw, fod dynion, yn anymwybodol, wrth siarad, yn tueddu i arbed llafur iddynt eu hunan, trwy ymdebygu seiniau cyfagos i'w gilydd. Er dangos hyn yn amlycach, ni a ddylunwn y tabl canlynol o seiniau'r Gymraeg, yr hwn a gymmerwyd o "Welsh Philology" y Profleswr Rhys:—

GENEUOL				TAWYNOL	
Mud.		Anadledig.		Anadledig.	
Di-sain.	Seiniol.	Di-sain.	Seiniol.	Di-sain.	Seiniol.
t	d	th	dd	nh	n
p	b	ph neu ff	f	mh	m
c	g	ch	·	ngh	ng
		ll	·		
		rh	r		
		s	...		
		hi	i } cydseiniol		
		hw	w }		
		h	a, e, i, o, u, w, y		

Cydsain fud ydyw cydsain sydd yn tori ar yr anadl, ac yn ei attal yn llwyr am ennyd, megys t. Cydsain anadledig ydyw un a gynnrychir gan ffrwd ddi-dor o anadl, un y gellir ei pharhau yn ddiderfyn, megys th. Cydsain seiniol ydyw un nas gellir ei swnio heb sain hygryw. Seiniol dō ac th ar eu penau eu hunain, fe welir y gwahaniaeth. Yr ydych yn gwneyd sēn uchel wrth seinio dd; nid ydych wrth seinio th. Y mae'r cydseiniad di-sain yr un fath wrth sisial ag wrth siarad yn uchel; yn y llafariad a'r cydseiniad seiniol y mae'r gwahaniaeth. Cymmerwch, yate, t rhwng llafariad; dyna gyd-sain ddi-anadl neu fud, a di-sain, rhwng llafariad, y rhai sydd yn anadledig ac yn seiniol. Er mwyn ymdebygu i'r llafariad, rhaid i'r t ennill un ai anadl, a throï yn th; neu sain, a throï yn d. Yn th y trodd hi yn y Wyddeleg, ac yn d yn Gymraeg; felly, y mae th Wyddeleg yn cyfatteb i d Gymraeg. Rhwng r a llafariad,

fe welir, mai yn th y trodd y t yn Gymraeg hefyd. Cymmerer etto d rhwng llafariad. Y mae r d yn seiniol, ond yn ddi-anadl. Er mwyn iddi ymdebygu i'r llafariad oedid o bobta iddi, rhaid oedd iddi ennill anadl, a throï yn dd. Am esboniad helaeth ar yr holl gyfnewidiadau hyn, yn gystal a'r cyfnewidiadau yn y llafariad, y rhai yr ymddir yn fyr arnynt yn y paragraph nesaf, cyfeirir y darllynydd at "Welsh Lectures" y Profleswr Rhys.

I droi at y llafariad, cymmerer yn gyntaf y llafariad hirion. Dengys y tabl canlynol y cyfnewidiadau a fu ynddynt. Sylwer mai w y seinid u yn Lladin, ac yng Nghymraeg y cyfnod Rhufeinig:—

Y cyfnod Rhufeinig... ā ā ī ō ū
Cymraeg Diweddar ... aw, o wy i u(y) u(y)

Y mae enghreifftiau yn dra lliosog: cymmerer yr ychydig a ganlyn:—

LL, peccat-um | LL, fāt-um | rēm-us | C. C., pechard | C. D., ffawd | rhwyf

eclēs-ia* | vin-um | peccatōr-em | Llan-a eglwys | gwin | pechadur | Llun

Y mae aw y canol-oesoedd yn troi yn o yn sill olaf gair, megys pechod; ac yn aml yn y sill acenog, megys ddiogoch. Yn y sefyllfa diweddar yr oedd hi wedi troi yn o mewn llawer o eiriau yn y canol-oesoedd. Nid ysgrifenedig pechod, namyn pechodeu. Fe welir fod u, yr hwn sydd yn tarddu o ō neu d, yn troi weithiau yn y. Gwelir hyn yn ysgrifitherau (ysgrythur o scripthur-a); testynau (testun o testun, o testi-mōn-ium). Y mae'r cyfnewidiad hwn braid yn afreolaidd; neu yn hytrach, eithriadau ydyw yr enghreifftiau o hono. Fe ddylid crybwyll

hefyd fod yna d arall yn Gymraeg yn y cyfnod Rhufeinig, ā sain tebyg i'r d diweddar iddo. Tarddai hwnw o d (hyry yw, d), yr hen Celtig; a chyfnewidodd i i mewn Cymraeg diweddar. Sylwer ar y gair Galiad dūn-un (Saes. town); yn ei ffur Gymreig ddiweddar, dūn (din as) ydyw. Eithr wrth sōn am u yn y cyfnod Rhufeinig, y sain w a feddylir os na chrybwyllir yn

* Ymddengys yr ysgrifenedig ecclesia āg un e; y ffur hono, yn hytrach, nag ecclesia a gyfettyb i'r gair Gymraeg; o blegid try ce yn dā, fel y gwelir oddi wrth y tabl ar waelod tudal 54.

y gair Lladin *rez*. Rhoddir treigliadau'r Hen Wyddeleg er dangos pa faint o  l yr hen dreigliadau Celtaidd sydd ynddi, a pha fodd yr olrheddir hwynt o honi. Rhoddir treigliadau'r gair Lladin er dangos y berthynas agos sydd rhwng y Lladin a'r hen Geltig.

Yr oedd yn yr hen Geltig, fel yn y Lladin a'r Groeg, amryw dulliau o dreiglo enw. Rhodd-

Cyfr.	Unigol	Denol	Llosg	Unigol	Denol	Llosg	Unigol	Denol	Llosg
Gwei...	<i>credion</i>	<i>credib</i>	<i>credia</i>	<i>r�da</i>	<i>r�d� (red�)</i>	<i>r�d�s</i>	<i>bitus</i>	<i>bit�</i>	<i>bitares, bit�s</i>
Cyf. ...	<i>credion</i>	<i>credib</i>	<i>credia</i>	<i>r�da</i>	...	<i>r�d�s</i>	<i>bitavo</i>	...	<i>bit�s</i>
Gwr. ...	<i>credion</i>	<i>credib</i>	<i>credia</i>	<i>r�dim</i>	<i>r�d� (red�)</i>	<i>r�d�s</i>	<i>bitum</i>	<i>bit�</i>	<i>bit�s</i>
Medd...	<i>credib</i>	<i>credib</i>	<i>credion</i>	<i>r�d�s</i>	<i>r�d�</i>	<i>r�d�m</i>	<i>bitaros, bit�s</i>	<i>bitav�</i>	<i>bitar�m</i>
Offr...	<i>credib</i>	<i>credibim</i>	<i>credibos</i>	<i>r�d�</i>	<i>r�d�bim</i>	<i>r�d�bos</i>	<i>bit�</i>	<i>bitabim</i>	<i>bitabos</i>
Lleol...	...	...	<i>credibos</i>	<i>r�d�</i>	...	<i>r�d�bos</i>	...	...	<i>bitubis</i>
Lleol ...	...	...	...	<i>r�d�</i>	...	...	...	...	...
Abla ...	...	...	...	<i>r�d�d</i>	...	...	...	...	...

Y mae'r hen dreigliadau hyn, ac hyd yn oed ffurfiau'r geiriau eu hunain, megys *bitus*, "byd," yn amhebyg iawn i ddim sydd yn yr iaith Gymraeg a adwaenon ni. Gadawer i ni ystyried pa fodd y newidiodd yr iaith o'r hen ffurf yna i'w ffurf ddiweddar. Y mae yn amlwg fod iaith Galia, ac iaith Prydain, yn amser y Rhufeiniaid yn iethoedd treigliadol; ac y mae yn lled debyg nad oedd yr un o'r ddwy, nac iaith yr Iwerdon, wedi newid rhyw lawer er pan oeddynt un iaith. Nid oes neb yn fwy ceidwadol na chehdedloedd baner gw r; ac yn y canrifoedd diweddaraf y cymmerodd cyfnewidiadau mawr le mewn iethoedd, fel pob peth arall yn Ewrop. Gan hyn, ni a gymmerwn ychydig o eiriau Lladin, ac enwau priodol y gwyddom beth oedd eu ffurf y pryd hwnw, ac a edrychwn pa gyfnewidiadau a gymmerth le

wn yma un neu ddwy enghraifft etto o lyfr Dr. Stokes, yr hwn y cyfeiriwyd ato yn y tudalen diweddar; a chymmhared a fydd hwynt  r treigliadau Lladin. Y cyntaf ydyw *credion*—"calon;" Gwyddeleg, *crude*; Cymraeg, *cruidd*:—enw o'r rhyw neodr. Yr ail ydyw *r da*—"cerbyd;" enw benywaidd. Y trydydd ydyw *bitus*—"byd;" enw gwrywaidd:—

ymddynt yn Gymraeg. Sylwer yn gyntaf wrth eiriau fel *rhod* o *rotas*, *canwyll* o *canella*, *ysgol* o *scola*, fod y sill ddiacen olaf yn colli bob amser—am lyfyr, fe welir fod gair fel *civitas* yn tarddu o'r cyflwr gweithredol *civitas* yn Lladin, tra y mae *civitas* yn tarddu o'r cyflwr gwrthddrychol *civitas-em*, neu un o'r cyflwrau hirion eraill. Gan gofio fod yn rhaid cael sill dros ben yn y gair Lladin, neu yr hen enw, ni a edrychwn yn gyntaf ar gyfnewidiadau'r cydseiniad mewn geiriau.

1. Y cydseiniad *t, p, c, d, b, g, m*, rhwng llafariadau. Gyferbyn  g LL. ceir gair Lladin. Gyferbyn   H. E. ceir hen enw Cymraeg o amser y Rhufeiniaid. Gyferbyn   C. C. ceir y gair fel yr oedd yng Nghymraeg y Canoloesoedd, sef Cymraeg Llyfr Coch Hergest, &c. Gyferbyn   C. D., ceir y gair mewn Cymraeg diweddar:—

LL. trinit�t-em	LL. hab�n-a	H. E., Carata-os	LL. cupid-us	LL. plum-a	LL. regul-a
C. G., trindawt	C. C., afwyn	C. C., Caradawe	C. C., cybydd	C. C., pluf	C. C., rheol
C. D., trindod	C. D., afwyn	C. D., Caradog	C. D., cybydd	C. D., pluf, plu	C. D., rheol

Oddi wrth y geiriau hyn, fe welir fod y cydseiniad uchod, pan oeddynt rhwng llafariadau, wedi newid fel y canlyn:—

Yn y cyfnod Rhufeinig	... t, p, c, d, b, g, m
Cymraeg diweddar	... d, b, g, dd, t, �, f

Yn araf, fel pob cyfnewidiad arall, y cymmerth y cyfnewidiadau hyn le. Y mae yn debyg fod y cydseiniad wedi dechreu meddalu cyn i'r terfyniad gollu; ond at bob diben ymarferol, fe feddallhaodd y cydseiniad oedd wedi hyn rhwng llafariadau yn gyflymach na'r lleill. Pan oedd *t, p, c, y* niwedd gair ar ol colli'r terfyniad, yr oedd llawer o'u caledrwydd yn aros yn y canol-oesoedd; ac ysgrifenedd hwynt yn galed; megys *map* am *mab*, *Caradawc* am *Caradog*, &c. Ond erbyn hyn, y maent oll yn

feddal, ac y mae'r tabl diweddaraf yn safadwy. Fe welir wrth y rhestr geiriau fod *n* ac *r* rhwng llafariadau yn ddi-gyfnawid; gwelir, hefyd, wrth gymmharu *epheps*  g *ectests* fod yr *s* hefyd yn aros yr un. Nis gall ychydig o eiriau fel yr uchod brofi'r ddeddf. Gollid dyfynu digon o enghreifftiau i'w phrofi tu hwnt i ddadi; ond gall y darlennydd gymmharu'r cydseiniad hyn yn yr enghreifftiau a ddyfynir rhag llaw, ac ym mhob geiriau y gw l efe eu bod yn tarddu o'r iaith Ladin.

2. Y cydseiniad *t, p, c, d, b, g, m*, rhwng llafariadau ac *t, r, nen n*. Fe welir, oddi wrth yr enghreifftiau canlynol, fod yr un cyfnewidiad wedi cymmeryd lle ag a nodwyd uchod. Nid ydym yn dyfynu ffurf y canol-oesoedd yma: yr unig air oedd yn wahanol yn y canol-oesoedd yw *Dyfric*:—

LL. April-is	LL. latron-es	LL. column-a	H. E., Dubric-ius	H. E., Maglo-cun-os
C. D., Ebrill	C. D., lladron	C. D., colofn	C. D., Dyfrig	C. D., Maclgwn

Fel y canlyn y cyfnewidia'r cydseiniad uchod mewn cysylltiadau eraill. Rhoddir yn y ddwy res uchaf a welir isod y cyfuniad o

gydseiniad fel yr oedd yn y cyfnod Rhufeinig; ac yn yr isaf, ffurf y cyfuniad hwnw mewn Cymraeg diweddar:—

Cyf. Rhuf. ...	rt rp re rd rb rg rm	lt lp lo	ld lb lg lm	nt	np	ne	nd nb ng fm
Cym. Diw. ...	rth rff reh redd rf r(r) rf	llt(ll) ?	lch llt(ll) lf l(li) lf	{ nt }	{ mp }	{ ne }	{ nd nb ng nf }
				{ nh }	{ mh }	{ ngh }	{ ng }
				{ nn }	{ m }	{ ng }	

Cyfnod Rhufeinig	...	... mt	mp	mc	md	mb	mg	mm	cc	pp	tt	et	pt
Cymraeg Diweddar	...	... md	{ mp }	{ mc }	{ md }	{ mb }	{ mg }	{ mm }	{ cc }	{ pp }	{ tt }	{ et }	{ pt }
			{ mh }	{ mch }	{ mdd }	{ m }	{ m? }	{ m }	{ ch }	{ pp }	{ th }	{ th }	
			{ m }										

Lle y rhoddir tair sain ddiweddar i gyfatted i yn niwedd gair, megys *dant*: yr ail ydyw y un wreiddiol, y sain gyntaf ydyw yr un a geir | sain a geir o flaen yr acen, megys *danheddog*: y

drydedd sain ddiweddar i gyfatted i un wreiddiol yw y sain a geir ar ol yr acen, dan-

LL. virt-us | corp-us | arc-us | argent-um | arm-a | C. D., gwyrrh | corif | arch | arian | arf

Ystyr y "sillgoll" o flaen yr th yn y cyfuniadau diweddar yw, fod y llafariad o flaen et neu pt yn myned yn ddeusain o flaen th. Fel

LL. ... peccat-um | cipp-us | battat-um | C. D., ... pechod | cyff | bathod

3. Lle y safai l rhwng cydseiniaid, hi a erys yn i; ond pan y saif o flaen i, ac ar ol a neu r,

LL. stell-a | LL. papil-io | Hen Gymraeg, per-lan | C. D., ystwyll | C. D., pebyll | Cym. Diw., perllan | C. D.,

Y mae l ac r yn nechreu geiriau wedi troi yn ll ac rh. Priodolir hyn gan y Profeswr Rhys i'r duedd sydd yn Gymraeg i arfer h o flaen acen, megys yn brenin, brenhinoedd; ac y mae th yn troi yn naturiol yn ll.

Gellid gofyn paham y cynewidiodd y seiniau hyn? Paham yr aeth l rhwng llafariad yn d, a d rhwng llafariad yn dd; ac yr aeth r yn rth?

nedd. Fel enghreifftiau i ddangos y cynewidiadau uchod, cymmerer

arm-a | cultellus | H. E., Elmet | LL. Ambrosius | cylllell | C. D., Elfed | C. D., Emrys

hyn:—o act ceir aeth, o oet ceir oeth, o uct ceir ucyth, o ect ceir eith, neu aith. Wele enghreifftiau o'r dosbarth diweddar o gyfuniadau:—

doct-us | capt-us | fruct-us | effect-us | rhaith | doeth | caeth | ffwrth | effaith

try yn ll. Try l-l hefyd yn ll—fel y gwelir yn yr enghreifftiau canlynol:—

per-lan | Scandinavian, iarl | Hen Gymraeg, gwylan | C. D., iarl | C. D., gwylan

Y rheswm dros y cynewidiadau hyn yn syml ydyw, fod dynion, yn anymwybodol, wrth siarad, yn tueddu i arbed llafur iddynt eu hunan, trwy ymdebygu seiniau cyfagos i'w gilydd. Er dangos hyn yn amlycach, ni a ddyiynwn y tabl canlynol o seiniau'r Gymraeg, yr hwn a gymmerwyd o "Welsh Philology" y Profeswr Rhys:—

GENEUOL				TRWYNOL	
Mud.		Anadledig.		Anadledig.	
Di-sain.	Seiniol.	Di-sain.	Seiniol.	Di sain.	Seiniol.
t	d	th	dd	nh	n
p	b	ph neu ff	f	mh	m
c	g	ch	...	ngh	ng
		ll	l		
		rh	r		
		s	...		
		hi	i } cydseinol		
		hw	w }		
		h	a, e, i, o, u, w, y		

Cydsain fud ydyw cydsain sydd yn tori ar yr anall, ac yn ei atal yn llwyr am ennyd, megys t. Cydsain anadledig ydyw un a gynnyrchir gan ffwrdd ddi-dor o anall, un y gellir ei pharhau yn ddi-deryn, megys th. Cydsain seiniol ydyw un nas gellir ei swnio heb sais hygryw. Seiniol dd ac th ar eu penau eu hunain, fe welir y gwahaniaeth. Yr ydych yn gwneyd swn uchel wrth seinio dd: nid ydych wrth seinio th. Y mae'r cydseiniaid di-sain yr un fath wrth sisial ag wrth siarad yn uchel; yn y llafariad a'r cydseiniaid seiniol y mae'r gwahaniaeth. Cymmerwch, ynte, t rhwng llafariad; dyna gydsain ddi-anall neu fud, a di-sain, rhwng llafariad, y rhai sydd yn anadledig ac yn seiniol. Er mwyn ymdebygu i'r llafariad, rhaid i'r t ennill un ai anall, a throi yn th; neu sain, a throi yn d. Yn th y trodd hi yn y Wyddeleg, ac yn d yn Gymraeg; felly, y mae th Wyddeleg yn cyfatted i d Gymraeg. Rhwng r a llafariad,

LL. peccat-um | LL. fat-um | rem-us | C. C., pechawd | C. D., ffawd | rhwyf

Y mae ac y canol-oesoedd yn troi yn o yn sill olaf gair, megys pechod; ac yn aml yn y sill acenog, megys ludiocach. Yn y sefyllfa ddiweddar yr oedd hi wedi troi yn o mewn llawer o eiriau yn y canol-oesoedd. Nid ysgrifenedig pechodew, namyn pechodew. Fe welir fod u, yr hwn sydd yn tardu o o neu d, yn troi weithiau yn y. Gwelir hyn yn ysgrifeddiadau (ysgrifeddiadau o scriptur-a); testynau (testun o testun, o testimonia-ium). Y mae'r cynewid hwn braidd yn afreolaidd; neu yn hytrach, eithriadau ydyw yr enghreifftiau o hono. Fe ddylid crybwyll

fe welir, mai yn th y trodd y t yn Gymraeg hefyd. Cymmerer etio d rhwng llafariad. Y mae'r d yn seiniol, ond yn ddi-anall. Er mwyn iddi ymdebygu i'r llafariad oedd o bobu iddi, rhaid oedd iddi ennill anall, a throi yn dd. Am esboniad helaeth ar yr holl gynewidiadau hyn, yn gystal a'r cynewidiadau yn y llafariad, y rhai yr ymdrinir yn fyr arnynt yn y paragraff nesaf, cyfeirir y darlennydd at "Welsh Lectures" y Profeswr Rhys.

I droi at y llafariad, cymmerer yn gyntaf y llafariad hirion. Dengys y tabl canlynol y cynewidiadau a fu ynddynt. Sylwer mai w y seinid u yn Lladin, ac yng Nghymraeg y cyfnod Rhufeinig:—

Y cyfnod Rhufeinig... a a i o a
Cymraeg Diweddar... aw, o wy i u(y) u(y)

Y mae enghreifftiau yn dra lliosog: cymmerer yr ychydig a ganlyn:—

eclis-ia* | vin-um | peccat-er-em | Llan-a | eglwys | gwyn | pechadur | Llun

hefyd fod yna d arall yn Gymraeg yn y cyfnod Rhufeinig, a sain tebyg i'r d diweddar iddo. Tarddiad hwnw o d (hyny yw, d), yr hen Geltaig; a chynewidiodd i i mewn Cymraeg diweddar. Sylwer ar y gair Galiaidd dun-um (Sacs. town); yn ei flur Gymraeg ddiweddar, din (din as) ydyw. Eithr wrth sôn am u yn y cyfnod Rhufeinig, y sain w a feddyllir os na chrybwyllir yn

* Ymddengys yr ysgrifenedig ecclesia ag un e; y ffurf hono, yn hytrach, nag ecclesia a gyfeytyb i'r gair Gymraeg; o blegid try ce yn ch, fel y gwelir oddi wrth y tabl ar waelod tudal. 54.

wahanol. Deuwn yn awr at y llafariaid byrion:—

Y Cyfnod Rhufeinig ... a e i o u
Cymraeg Diweddar ... a e y o w, y

Mewn Cymraeg diweddar, ceir y, yn gystal ag w, yn cyfatseb i u y cyfnod Rhufeinig; ond yr y sydd yn dreiglod o w ydyw'r y hwn, megys yn *cymmylau*. Ceir ef yn gyffredin ym mhob sill ond yr olaf. Edrycher *cybydd, cytell*, uchod. Y mae o, ac e hefyd mewn rhai manau, wedi troi yn y, yn enwedig yn sill cyntaf gair, ac mewn blaen-ddodiad fel *com-, do-, ho-, ro-*; sef, mewn C. D., *cyf-, dy-, hy-, rhy-*. Enghreifftiau, *commūto, cymmun; temporis, tymnor*. Y mae tuedd mewn e hefyd o flaen rhai cyfuniadau o gydseiniaid, megys *nt, rn*, i droi yn a, megys

Y Cyfnod Rhufeinig .. a-i, e-i (o-i) (u-i), a-j, e-j (o-j), u-a, u-j, i-a
Cymraeg Diweddar ... e, y, ei, ai, o, y, e

Yn niwedd y gair y dechreuodd y cyfnodiadau hyn gyntaf; yna, weithiasant eu ffordd ym mlaen tua'i ddechreu. Er enghraifft, o *stabelle-ai* (y lliosog o *stabella*), fe gafwyd yn gyntaf *stabl, h*, ac yna o hyny *ysteifl, h*. O'r ochr arall, nis gallasai yr i yn *manic-a* droi yr a

LL, manic-a | turb-as | H.E. Britann-ja | LL, spol-jum | C.D., maneg | torf | Brydain | yspail

Fe welir fod llafariad y sill golledig yn effeithio, fel pob un arall, ar y llafariad a'i rhagflaenai; am hyny, y mae yn yr un gair weithiau llafariad gwahanol, yn ol y gwahanol derfyniadau oedd iddo gynt. Y pwysicaf o'r terfyniadau unsill colledig mewn enwau ac ansoddeiriau ydyw'r terfyniad gwrywaidd -os, lliosog -i; y terfyniad benywaidd -a, lliosog -ai. Nid yw

LL, manic-a, manic-ai | C. R., bard-os, bard-ji | C. D., maneg, meny | C. D., bardd, beirdd

Y mae'r deuseiniaid braidd yn anhawdd i'w holrhain: yn debyg i hyn y cyfnodiad y prif rai:—

Y Cyfnod Rhufeinig ... ai, oi, av, ov, aj, oj, ej, iv, iv, aj, ej
Cymraeg Diweddar ... ae, oe, eu, au, edd, ydd, yw, iw, awdd, wydd, oedd

Y mae j rhwng llafariad yn cynnyrchu d, yr hon a dry yn dd, heb law ei bod yn effeithio ar y llafariad. Yr oedd hefyd duedd yn yr hen Frythoneg i droi *aj, oj, ej, y aj, oj, ej*; y pryd hyny, *ae, oe, eu* yw eu ffurfiau diweddar. Fe geir enghreifftiau o lawer o'r cyf-

Y Cyfnod Rhufeinig ... -av-es, -ov-es, -aj-es, -oj-es, -ej-es, -i-jes, -et-es, -at-ji, -on-es, -ant-ji
Cymraeg Diweddar ... au, -edd, -oedd, -ydd, -i, -ed, -aid, -on, -aint

Fe sylwir mai y sill sydd wedi colli yn y rhan fwyaf o honny ydyw yr es, sydd mor adnabyddus i ni fel terfyniad lliosog yn rhai o'r ieithoedd Ariadaid eraill. Unigol at-ji ydyw at-os, yr hwn a geir mewn Cym. Diw. fel *ad*; ac yn y tri arall o'r pedwar diweddar, y mae'r

Cyf. Rhuf. ... -al-is, | g.-ej-os, b.-ej-a | g.-ac-os, b.-ac-a | g.-ind-os, b.-ind-a | g.-ic-os, b.-ic-a | b.-ist-a
Cym. Diw. ... -awl, -ol | aidd | -awg (og) | -yn, -en | -yg (-ig), -eg | -es

Cyf. Rh...-i-ja | g.-ej-os b.-aj-a | b.-act-a | g.-it-os b.-it-a | -or-em, -ur-os | -ter-os | b.-ill-a, -ell-a, ll.-ill-ai, -ell-ai
Cym. D...-i | -ydd, -edd, -aeth, -yd, -ed | ur | -der | ell | yll

Y mae llawer o'r terfyniadau hyn nas gallwn

Fe allai fod y d hon i'w chael cyn y cyfnod Rhufeinig; gan hyny, lle y mae j rhwng llafariad

(LL) *Patern-us*, (C.D.) *Padarn*; (LL) *Calend-ae*, (C.D.) *Calam*. Dyna'r rheswm paham y dywedir *ant* yn Gymraeg, lle y ceir *cet* yn Wyddeleg—ffurf a ragdybia iurf Geltig *cent-*; a *centum*, fel y mae yn hysbys, ydyw'r gair yn Lladin. Ond heb law y cyfnodiadau hyn, y mae'r llafariad byrion wedi cael effeithio arnynt gan y sain oedd yn y sill a'u dilynai. Er enghraifft, lle dilynid i gan a, fe drodd yr i yn e, megys (LL) *grammatic-a*, (C.D.) *grammaded*. Yn y tabl a ganlyn o'r rhai pwysicaf o'r cyfnodiadau hyn, dengys y cysylltnod mai mewn sillau gwahanol y mae y seiniau a gyssylltir; a saif j dros yr i gydseinol (sef, i mewn gair fel *cyfaw, cyfawen*); ac nid am y sain Saesneg a gynnrychiola'r llythren hono. Sylwer mai y llafariad o *flaen* y cysylltnod sydd yn cyfnodid:—

(LL) *civit-as* | April-is | H.E., Combragic-os, Combragic-a | eiwed | Ebrill | Cymre-ig, Cymra-cg

-os yn effeithio ar y llafariad; o blegid nid eos effaith felly i -a. Yr oedd tuedd yn y terfyniad lliosog -i i fyned yn ji, felly y mae ol hwn fel effaith j. Y mae'r terfyniad -ai effaith i, fel yr awgymir uchod. Yn y rhestr a ganlyn o enghreifftiau o effaith y llafariad yn y terfyniadau hyn, saif y llythrenau C. R. am Gymraeg y cyfnod Rhufeinig:—

LL, port-a, port-ai | C. R., fund-a, fund-ai | C. D., porth, pyrth | C. D., hon, fion

newidiadau hyn yn y rhestr o derfyniadau sydd yn canlyn. Fe geir uchod esampiau o effaith terfyniadau unsill. Lle yr oedd terfyniad yn ddeusill, y mae un sill yn aros; a cheisiwn yn awr olrhain rhai o'r terfyniadau deusill hyny. Yn gyntaf, cymmerer y terfyniadau lliosog deusill.

deimlo yn hollol sier ein bod wedi eu holrhain yn y terfyniadau, fe allai mai *dj* a *ddy*lai fod; ond gellir edrych ar y ffurfiau fel ffurfiau cynnarach.

i'w cyntefigion cywir; ac y mae cymmaint o dywyllwch etto yn gordoi r' terfyniadau berfol fel nad ydym yn teimlo mai doeth fyddai ceisio eu holrhain yna.

Un cyfnewidiad pwysig arall mewn geiriau LL. trinitat-em | LL. civitat-em | LL. C. D., trindod | C. D., ciwdod | C. D., test(f)un | LL. monumentum | C. D., mynwent (am mynfent)

Y mae r' egwyddor hon wedi ei dilyn yn lled gysson mewn Cymraeg diweddar, er fod ysgrifenywyr yn mynu ei dystyru. Collir a, e, o, weithiau; ond y llafariad sydd yn colli yn rheolaidd, bob amser lle gellir seinio y cyfuniad cydseiniad a geir ar ol ei cholli, ydyw y, cynrychiolydd yr hen i; megys dychymmyg, dychnygion, tragwydd, tragwyddol, cymmydion, cymydoeth. Sylwer hefyd ar cydym(d)uith, cydymdeithion.

Ynglŷn â hyn y mae pwngio y geiriau cyfansawdd. Fel pob un o'r teithoedd Ariaid, yr oedd y fam-iaith Geltaidd yn dra hoff o'r geiriau hyn; a chyfansoddiad hwynt ynddi hithau yn hollol ar yr un egwyddor ag yn y lleill; sef, yn lle bod y rhan gyntaf yn llawn, ni roddid ond ei gyff; hynny yw, ei wreidd-air, a llafariad ei dreigl. Y mae r' dull hwn yn hollol adnabyddus mewn cyfansoddeiriau Lladin, a rhai Saesneg a wneir ar yr un model, sef Anglo-American, a

C. R., Cata-manos | Argento-coxos | Cuno-tamos | Cuno-maglos | Maglo-cunos | Mori-dunum | Cato-tegerni C. D., Cad-fan | Arian-goes | Cyn-daf | Cyn-fael | Mael-gwn | Myr-diin | Cad-deyrn

Onid i'r darlennydd sylwi ar y gair olaf, cennydd ein bod wedi ysgrifennu r' cydseiniad fel y cyfatebont i'r cydseiniad gwreiddiol; eithr ffurf y gair mewn Cymraeg diweddar ydyw Cateyrn. Ac ym mhob man lle mae dwy d, neu d ac h, wedi cydgyfarfod o herwydd colli llafariad, y mae y d-d, neu y d-h, wedi cyfnewid i t; a dyna darddiad pob t rhwng llafariad mewn Cymraeg diweddar. Ac felly hefyd am p ac c. Fel hyn, o ad-heb ceir ateb, o eb-hil ceir epil. Felly hefyd tra ceir teg o'r hen Geltig tec-os, o'r hen Geltig tego-sam-os, fe gaed yn gyntaf teg-haf, ac yna tecaf.

Dwy elfen bwysig a effeithiodd ar weddnewiad yr iaith Gymraeg ydyw yr acen, a thwyll-gydweddiad (false analogy). Sylwn yn gyntaf ar yr acen. Dywed Brugmann fod yr acen ar y sill gyntaf yn yr hen Geltig; yno yr oedd hi mewn hen Wyddeleg, ac y mae hi yn yr iaith Wyddeleg ddiweddar. Ond yn Gymraeg ar y sill olaf ond un, fel rheol, y disgyn yr acen; eithr ei bod mewn Cymraeg diweddar ar y sill olaf, pan y mae y ddwy sill olaf wedi myned yn un, megys Cymraeg' o Cymraeg-eg, paratoi' o piratoi. Y mae r' dull hwn o roi r' acen ar y sill olaf ond un yn bur hen; y mae yn lled debyg ei fod gyn hyned a'r cyfnod Rhufeinig. Pa fodd bynag, y mae yn amlwg mai felly yr acenwyd y geiriau Lladin gan yr hen Frythoniaid a'u benthycciodd. Nid ydyw ysgolheigion Celtaidd etto wedi darganfod i sicrydd holl weithred- iadau r' acen yn Gymraeg; diau, pan wybyddir hwynt, yr esbonir llawer o eithriadau i'r deddfau cyfnewid uchod nas gellir eu hesbonio heddyw. Ond sylwer ar un peth neu ddau:—Ni thrinwyd llafariad hirion ond megys rhai byrion lle nad oedd acen arnynt; hynny yw, ni thrôdd d ac o y cyfnod Rhufeinig yn aw ac u, ond lle yr oedd acen arnynt yn y cyfnod hwnw. Er enghraifft, o peccat-um fe gaed pechaut, ac yna pechod; ond yn y gair peccator-em, nid oedd yr acen arwyach ar yr d, ac felly caed pechadur. Felly

ydyw colli llafariad ddiacen. Yn yr ail sill o air o fwy na thri sill y collir yn gyffredin; a'r llafariad a golir amiaf ydyw i, er y collir hefyd weithiau e, o, ac u. Fel enghreifftiau o hyn, cymmerer

testi-môn-ium | LL. monumentum | C. D., test(f)un | C. D., mynwent (am mynfent)

Franco-Prussian. Mai hwn oedd y dull Celtaidd hefyd, a brofir yn ddi-os gan yr enwau priodol cyfansawdd o'r cyfnod Rhufeinig sydd ar gael heddyw. Nodwn ychydig o honynt—Cata-manos, Argento-coxos, Cuno-tamos, Cuno-maglos, Maglo-cunos, Cato-tegerni, Mori-dunum.

Y mae llafariad y cyff yn colli o'r elfen gyntaf o'r gair, fel ag y cyll y terfyniad o'r ail elfen; felly dyry Cata-manos mewn Cymraeg diweddar Cadfan. Ond er fod y llafariad yn colli, gely ei hól; o blegid y mae yr m yn y gair uchod yn treiglo yn naturiol i f, fel pob m arall oedd rhwng llafariad. Felly, y mae yn rheol mewn Cymraeg diweddar fod cydsain ddechreuol yr ail elfen o air cyfansawdd yn feddal; a'r rhesm ydyw fod y gydsain hono rhwng llafariad yn yr hen Geltig. Er dangos hyn yn eglurach etto, ni a ail ddyfynwn yr enwau uchod, gan roddi danynt eu ffurfiau mewn Cymraeg diweddar:—

C. R., Cata-manos | Argento-coxos | Cuno-tamos | Cuno-maglos | Maglo-cunos | Mori-dunum | Cato-tegerni C. D., Cad-fan | Arian-goes | Cyn-daf | Cyn-fael | Mael-gwn | Myr-diin | Cad-deyrn

hefyd o parat-um caed parod; ond o parato-did-jat caed paratoawid ac yna paratodd. Sylwer hefyd nas gall i, na'r un llafariad arall, golli ond pan y byddo yn ddi-acen. Nis gallai fod acen ar yr i yn episcop-os; yn hytrach, acenid y gair yn y dull Cymreig, ar y sill olaf ond un (epi-scop-os), ac fe gollwyd yr i ddiacen a chaed episcop, ac yna esjob. Ond yn Saesneg, fe dalwyd yr acen ymlaen ar y gair, yn ol arferiad y Saeson, a seiniwyd ef yn e-pis-cop-os; collwyd yr e ddiacen, a'r terfyniad, a chaed bis-cop, ac yna bishop. Y mae e ddi-acen yn y blaenddotiaid de- a des- yn troi yn i, megys dibynn- o depend-, disherod o desperit-io; ac fe aljai mai acen gref ar yr e a bair ei bod weithiau yn gwrthod cyfnewid i y o flaen i, megys yn meddyg, o medic-us. Y mae r' acen etto ar y sill gyntaf yn y gair Eidaleg medico, er fod yr acen yn yr iaith hono, fel rheol gyffredin, yn syrthio ar y sill olaf ond un, fel yn Gymraeg. Y mae acen gref yn cynnyrchu h o'i blaen yn gyffredin, megys yn y gair brenhinoedd; a thry yr h hono d, b, g yn t, p, c, ac yn aml try f ac dd yn ff ac th. Os cywir ein tyb mai h acenol ydyw yr un a geir yn y terfyniadau -hau a -had, gwelir enghreifftiau o'r cyfnewidiadau olaf hyn yn y geiriau caniatu, nacau, coffau. Gydag ychydig awgrymiadau fel yna, gadawn bwngc dyrys yr acen.

Wrth gydweddiad, neu analogy, y golygir creu ffurf newydd ar yr un egwyddor ag yr ymddengys fod hen ffurfiau wedi eu creu. Er enghraifft, pan luniwyd y gair clafdy, fe feddalwyd t y gair ty, o blegid fod y gydsain gyntaf yn yr ail elfen o eiriau cyfansawdd eraill yn meddalu. Mewn gair fel Cyndaf, meddala r t, o blegid ei bod rhwng dwy llafariad yn hen ffurf y gair, Cuno-tamos, fel y dangosom; ond nid ydym i dybied fod y fath air a clamo-tigos yn

* Yr hen derfyniad ānt, Sanscrit, āyat. Fe sylwyd fod yn debyg fod y d wedi dyfod i mewn o flaen j cyn y cyfnod Rhufeinig.

bod yn yr hen Frythoneg. Nid am fod y *t* wedi bod erioed rhwng llafariaid yn y gair clafdy yr aeth hi yn *d* ynddo; ond ei *g*weyrd yn *d* a gafodd pan wnaed y gair, er mwyn i'r gair cyfansawdd hwn gyfateb yn ei ffurf i eiriau cyfansawdd eraill. Felly hefyd yn yr iaith ddiweddar, fe roddwyd i amryw eiriau derfyniadau nad oedd- ynt yn perthyn iddynt yn yr hen Frythoneg. Er enghraifft, y *mae* hen air *grammatic*-a yn cynnrychioli'r gair *grammades*; ond nid oedd eiriau yn y Frythoneg oedd yn cynnrychioli y gair *moeseg* neu *ieitheg*. Etto, o herwydd fod yr *h* yn hen derfyniad y radd eithafol *-haf* (o *-sam*-os Lladin *-sim-us*) yn caledu cydsain olaf yr ansoddair, megys *tecaf* o *teg-haf*; am hyny, trwy gau-gydweddad, fe galedwyd y gydsain yn y radd gymharol hefyd, er nad oedd *h* yn nherfyniad y radd hono. Yn ddiweddar y cymerodd y cynwediad hwn le, o blegid yn y bedwaredd ganrif ar ddeg ysgrifened *tegach, te-kaf*. O herwydd fod *pebyll*, "a tent" (gair sydd yn tarddu yn rheolaidd o *papil-io*), yn ymddangos yn debyg i air lliosog, fel trinwyd fel gair lliosog; a thrwy gau-gydweddad â geiriau fel *maneg, menyg*, fe adyfeisiwyd unigol newydd iddo, *pabell*. Yn y canol-oesoedd, *pebyll* oedd y gair unigol; lliosog, *pebyllen*. O herwydd fod y rhan fwyaf o eiriau unsill â'r llafariaid yn y wrywaidd, fe adywedir yn awr y *llys hwn*, yn lle y *llys hon*, fel y dywedid yn y canol-oesoedd. Ond fe allai mai mewn creu gwahaniaethau newydd, lle mae colli'r terfyniad wedi dileu yr hen rai, y bu gau-gydweddad brysraf. Er enghraifft, o *medic-us* cafwyd *meddyg*; ond ni cheid dim amgen o'r lliosog *medic-i*; felly, fe chwangwyd y terfyniad *-on* at y gair i wneyd y lliosog *meddygon*, fel pe tarddasai o *medicon-es*; ond y mae yn berffaith hysbys mai *-i*, ac nid *-ones*, oedd hen derfyniad lliosog y gair. Yn wir, y mae *-au* ac *-on* wedi eu harfer yng nghyfnodau diweddar yr iaith i lliosgi llaweroedd o eiriau nad oes ganddynt yr un berthynas wreiddiol â hwy. Ofer fyddai i ni geisio dilyn effaith cydweddad a gau-gydweddad i bob man; effeithiant ar acen geiriau a hyd llafariaid, ac ar ystyron geiriau a grammadeg. Gau-gydweddad sydd yn cynnyrchu rheoleidd- dra trwy adlunio ar y cynllun rheolaidd ffurfiau sydd yn ymddangos yn afreolaidd. Trwy gau-gydweddad y cafwyd rheol mor gysson i acenu geiriau Cymraeg ar y sill olaf ond un. Y mae cydweddad cywir a gau wedi effeithio ar bob iaith. Lliosogr *book* yn Saesneg yn *books*, yn ol y rheol gyffredin, er fod ganddo, fel y sylwa'r Profeswr Whitney, "gymmaint o hawletfeddol i lliosog *beek* ag sydd gan *foot* i *feet*, yn lle *foots*. Yn Anglo-Saxon lliosog *boc* ydyw *béc*, megys ag mai lliosog *fót* ydyw *fét*." Fel enghraifft arall o'r iaith Saesneg, cymerer a ganlyn gan y Profeswr Sayce:—"Yn y geiriau *contemptate* a *blasphemous*, lle ceidw Tennyson a Milton yr acen ar y sill olaf ond un, gosodir hi bron bob amser yn awr ar y sill gyntaf; ac y mae *revenue* wedi hen ddiilyn eu hesampl. Yn hwy'r neu yn hwy'rach, y mae cydweddad yn lled sicr o orfodi pob ffurfiau afreolaidd i gydgordio â'r hyn sydd wedi dyfod i ffyn yn rheol gyffredin." Dywed ef fod effaith cydweddad yn fwy ac yn eangach nag effaith adfeiliad seiniol:—"y mae adfeiliad seiniol yn difodi ac yn dinystrio, cydweddad yn adgyweirio ac yn ail-adeiladu;" a "chydwyddad gau, yn hytrach na chydwyddad cywir, ydyw yr egwyddor arweiniol." Ni

wiw i neb wrthwynebu gwaith cydweddad. Rhaid cydnabod awdurdod cydweddad, boed ef gywir, boed gau. Mursendod fusasi ysgrifenu "y pebyll hwn," neu "y llys hon," yn awr, pan y mae hyd yn oed gau-gydweddad, trwy gydsyniad y genedl, wedi eu cyfnewid i "y babell hon" a'r "llys hwn."

Yr ydym wedi tynu braslun o'r cyfnewidiadau a gymerodd le yn yr iaith Gymraeg o amser y Rhufeiniaid hyd heddyw, a dyfynasom lawer o eiriau Lladin a fenthyciwyd gan y Cymry yr adeg hono i brofi'r pwng. Ond nid bob amser, addefwn, y gellir profi yn ddiiddadl fod gair Cymraeg yn tarddu o'r Lladin, o herwydd tebygrwydd y Lladin a'r fam-iaith Geltaidd i'w gilydd; eithr dyfynasom eiriau nas gall bod dim dadl yn eu cylch. Y mae llawer o eiriau eglwysig, fel *ephecs* ac *efengyl*, a geiriau sydd yn adlewyrchu gwarediddad Rhufeinig, na wad neb dragiarn nad o'r Lladin y deilliant; a lle y mae cydseiniad gair yn cyfateb i golofn Lladin y cydseiniad yn nhabl deudd Grimm, rhaid cydnabod mai o'r Lladin y tardd y rhai hyny hefyd. Er enghraifft, y mae'r *p* Lladin yn cynnrychioli'r *p* Arianid, ac y mae hono yn difannu yn Gymraeg. Felly, lle ceir *p* yn Gymraeg yn cyfateb i *p* yn Lladin, megys *pont*, Lladin *pont em*, rhaid mai o'r Lladin y benthyciwyd y gair hwnw. Sylwer ar yr enw Gwyddelig *Patraig*, sydd yn tarddu o'r Lladin *Patricius*—y gair Gwyddelig pur sydd yn cyfateb i'r Lladin *pater* ydyw *athir*. O'r ochr arall etto, nis gall y gair Cymraeg *credu* tarddu o'r Lladin *credo*; *uy* a geir o *é*, ac *dd* o *d* rhwng llafariaid; felly *crwydd-u* a roddasai'r gair Lladin *cred-o*. Tardd *credu* o hen wreiddair Celtig *eret*, sydd i'w weled yn y gair Gwyddelig *cretem*, "fydd." Fe welir, gan hyny, y gellir yn lled gyffredin, er nad bob amser, adnabod gair, pa un ai o'r Lladin y deillia, ai o'r hen fam-iaith Geltig. Ond nid ar eiriau benthycig o'r Lladin yn unig y rhaid i brofion o'r deddfau a nodasom orphwys. Y mae genym lawer o enwau a geiriau Celtaidd wedi eu cadw i ni yn ysgrifeniadau awdwyr Rhufeinig, ac ar hen feini a gerfiwyd yn y canifoedd hyny. Dyfynir tystiolaeth y meini gan Dr. Stokes yn ei "*Celtic Declension*," ac yn helaeth gan y Profeswr Rhys yn ei "*Welsh Philology*."

Wedi ceisio olrhain geiriau'r iaith Gymraeg o'r cyfnod Rhufeinig i'w ffurf ddiweddar, a thafu cipolwg arnynt yn y canol-oesoedd wrth basio, buddiol fydd sylwi ychydig ar hanes boreu'r iaith cyn y cyfnod Rhufeinig, a rhoddi darlun cyflawnach o honi yn y canol-oesoedd. Dywed- asom fod yn debyg nad oedd y Gymraeg wedi newid rhyw lawer o gyfnod y fam-iaith Geltig i'r cyfnod Rhufeinig. Dywed y grammadegydd Gwyddelig dysgedig, Dr. John O'Donovan, fod "*Grammatica Celtica*" Zeuss wedi profi "fod yr iaith Gymraeg a'r iaith Wyddelig yn un o ran eu tarddiad; ac yn hytrach na bod y gwahaniaeth sydd rhyngddynt yn gynhenid, na ddechreuodd ond ychydig ganrifoedd cyn y cyfnod Rhufeinig; fod y gwahaniaeth hwnw yn bur fychan pan laniodd Cesar ym Mhrydain—mor fychan ag fod yn debyg y deallid hen Wyddel yno etto." Ysgrifenydwyd y geiriau hyn yn 1859. Fe allai eu bod ychydig yn rhy gryf—ond nid llawer. Yr oedd y ddwy iaith y pryd hwnw yn cadw hen dreigliadau'r fam-iaith Geltaidd, ac y mae cystrawen y frawddeg hyd y dydd heddyw yr un yn y ddwy. Eithr gellir profi fod peth

gwahaniaeth rhwng geiriau'r ddwy yn y cyfnod Rhufeinig.

Yn y tabl a ganlyn, rhoddwn restr o'r cyd-seiniaid Ariaidd, ynghyd â'r ffurfiau a gymmerasant yn y fam-iaith Geltaidd:—

A..k kw g gw gh ghw t d dh p b bh ng n m r, l j v s

C..k kw g b g b t d d —b b ng n m r, l j v s
Erbyn y cyfnod Rhufeinig, yr oedd y kw Geltaidd wedi myned yn p yn Gymraeg; eithr yng Ngwyddeleg ni newidodd, os nad oedd hi wedi dechreu troi yn k syml, yr hyn yw hi yng Ngwyddeleg heddyw. Awgrymwyd o'r blaen fod y j Geltaidd wedi troi yn dj yng Gymraeg erbyn y cyfnod Rhufeinig; arosodd yn j yng Ngwyddeleg. Arosodd s hefyd yn s gan nwyaf yng Ngwyddeleg; ond troes yn Gymraeg yn h yn nechreu gair, a rhwng llafariaid. Yr oedd yr holl gyd-seiniaid Celtaidd eraill yn aros yr un yn y ddwy iaith. Y mae yn hawdd profi fod y cyfnewidiadau uchod wedi digwydd yn Gymraeg erbyn y cyfnod Rhufeinig; o blegid tra y mae kw Geltaidd yn p yn Gymraeg, nid yw kw Lladin; felly troes y kw Geltaidd yn p cyn y cyfnod Rhufeinig. Felly hefyd, tra y mae s Geltaidd yn h yn Gymraeg, megys hen (Gwydd. sean), ers yr s Ladin, megys sul o sbl-is; am hyny, rhaid fod yr s Geltaidd wedi dechreu newid cyn y cyfnod Rhufeinig. Y mae llafariaid yr hen fam-iaith Geltaidd yn cyfatted i llafariaid acenog yr hen Wyddeleg, fel y ceir hwynt yn nhabl Bruggmann; ac nid ymddengys eu bod, oddi gerth d, wedi cynewid nemawr erbyn y cyfnod Rhufeinig.

Wedi ymwahanu o'r Gymraeg a'r Wyddeleg, rheinir hanes y Gymraeg gan y Profeswr Rhys yn chwe chynnod, fel y canlyn:—

- 1. Cymraeg Cyn-hanesyddol:—o'r pryd nas gellid mwyaich alw hynafiaid y Cymry a'r Gwyddydd yn un genedil, hyd pan orchfygwyd y Brython gan Julius Agricola; neu, dyweder, hyd ddiwedd y ganrif gyntaf.
2. Cymraeg Boreuol y Cyfnod Rhufeinig:—o ddiwedd y ganrif gyntaf hyd ymadawiad y Rhufeiniaid yn nechreu'r bummed ganrif.
3. Cymraeg Boreuol y Cyfnod a elwir y Cyfnod Brython-Gymreig:—sef, o'r adeg hono hyd ddiwedd y seithfed ganrif, neu ddechreu'r wythfed.
4. Hen Gymraeg:—o'r adeg hono hyd ddyfodiad y Normaniaid i Gymru yn niwedd yr unfed ganrif ar ddeg.
5. Cymraeg y Canol-oesoedd:—o'r adeg hono hyd y Diwygiad Protestanaidd.
6. Cymraeg Diweddar:—o'r adeg hono hyd heddyw.

Dengys y Profeswr Rhys fel y gellir yn yr hen gerfygrifau olrhain y cyfnewidiadau seiniol o radd i radd ar hyd y cynnodau 2, 3, a 4. Yn ystod y cyfnodau hyn y collwyd yr holl dreigladau colledig, ac y meddalhawyd y cyd-seiniaid rhwng llafariaid. Ni chaniatâ ein gofod i ni ddilyn y Profeswr Rhys yn yr ymchwiliadau hyn; eithr rhoddwn yma ddisgrifiad byr o Gymraeg y cyfnod agosaf atom, sef Cymraeg y Canol-oesoedd. Bussai cyfnod cynnarach yn

*Dywedwn "dechreu." o blegid s y cymmerodd y Rhufeiniaid llythren gyntaf y gair Celtaidd hestaw, Hafren; ac yn wir, y mae ambell i s Ladin wedi troi yn h, megys yn hestaw, o sear-â-ist. Gwelir felly fod yr s Geltaidd mewn transition stage yr adeg hono.

fwy addysgiadol: ond y mae llenyddiaeth y canol-oesoedd yn eang, ac felly y mae'r ffurfiau yn fwy sicr; heb law y bydd gwybod nodweddion y cyfnod hwnw yn fwy o werth ymarferol i'r darlennydd.

Y mae d (j-) ac e (j-) y cyfnod Rhufeinig yn ei bob amser yn y canol-oesoedd, yn lle ei bod weithiau yn ei, ac weithiau yn ai: fel hyn, tra ceir mewn Cymraeg diweddar gair, geiriau, yn y canol-oesoedd gair, geireu oeddynt. Felly hefyd gyda golwg ar ou neu av y cyfnod Rhufeinig, eu ydyw yn wastad yn y canol-oesoedd, megys eur, C. D. aur. Y mae d y cyfnod Rhufeinig yn aw yn mhob man, ond sill acenog gair llicell, yn y canol-oesoedd. Y mae hi yn o mewn sill ddi-acen mewn C. D.; er enghraifft, C. C. pechact, C. D. pechod. Ysgrifeniad llythren fud yn niwedd gair yn galed, fel rheol, yn y canol-oesoedd: fe allai mai rhywbeth rhwng caled a meddal oedd hi. Yn awr, y mae hi yn feddal bob amser yn niwedd gair.

Dyna yr oll bron o'r gwahaniaeth seiniol sydd rhwng Cymraeg y Canol-oesoedd a Chymraeg Diweddar; ond y mae orgraph briodol y canol-oesoedd yn gwneid iddo ymddangos yn fwy. Yn "Llyfr Coch Hergest" (tua 1385), ysgrifeniad am dd, g am ng, r am rh, u a v am f, v am u, a y am i; a rhoir y weithiau i ddangos cydsain llafarol, megys pobyl am pob-l (nid pobul): ysgrifeniad f hefyd yn aml am ff, ac yr oedd ganddynt ddau garitor i ddangos w. Mewn llawysgrifau cynnarach y mae'r orgraph yn ddyseithrach fyth. Yn "Llyfr Du Caerfyrddin" (tua 1185), ysgrifeniad t am dd, ac u a v am w, e am i, w hefyd am f, ac e ac i am y. Yn yr holl hen law-ysgrifau, esgeulusid yn aml gyfnewid y gydsain flaen, er y cyfnewidid hi wrth lefaru, megys y gwneir heddyw; a rhedid deunair neu dri yn un gair. Bellach, dyfynwn enghreifftiau o Gymraeg y Canol-oesoedd mewn dwy golofn:—(1.) fel yr ysgrifeniad ef y pryd hwnw; (2.) mewn llythrenau diweddar, yn ol fel y darlenniad ef y pryd hwnw. Yn yr ail golofn hon, rhoddwn d italaidd i sefyll dros y sain y tybiwn oedd rywbeth rhwng d a t; ac felly hefyd am b ac g italaidd. Dyfynwn o'ch wedi llarles y Ffynawn, o "Llyfr Coch Hergest," yn Mabmogiion Rhys ac Evans (tudal. 164):—

"A dyuot gyt ami aoruc parth ar gaer. Ac nyt oed gyuanher! yny gaer namyn soed yn yn neuad. Ac yno ydoed pedair yn un neuad. Ac yno ydd oedd pedair morwyn ar hugent yn gwniaw pali wrth ffenestyr. A hynn a dywedaf ytti gei vot yntebic genyf bot yn tegach yr hacraf onadunt hwy nor vorwyn decaf aweleis ti eiryoet yn ynys pryd-ein. Yr an bardaf onadunt bardach oed no gwenhwyar gwreic arthur pan un bardaf eiryoet duw nadolic. neu daw pasce wrth offeren. Achyruodi aorugant ragof."

"A dyfod gyd a mi a orug* parth a'r gaer. Ac nid oedd gyfanhedd yn yn y gaer namyn a oedd yn un neuad. Ac yno ydd oedd pedair morwyn ar hugent yn gwniaw pali^b wrth ffenestir. A hynn a ddywedaf itti, Gei, fod yn debig gennyf bod yn degach yr hacraf onadunt hwy no^c; forwyn decaf a weleis ti eirioed yn Ynys Prydein. Yr an-harddaf o naddunt^c harddach oedd no Gwenhwyfar gwreig Arthur, pan fu barddaf eirioed dduw Nadolic neu dduw Pasg wrth offeren. A chyfodi a orugant rhagof.^b

Yn canlyn wele enghraifft o Gymraeg "Llyfr Du Caerfyrddin." Yn anffodus, nid oes yn y llyfr hwnw ond barddoniaeth, ac y mae pob hen

*a wnaeth. b satin. c o honynt.

farddoniaeth yn dra anhawdd. Dyma ddau o'r darnau symlaf. Yr ydym yn dyfynu o fac-

"Ardayresau, yn isy Ddu ac un.
Issi tri ar nua, isy Ddu y hun.
Aunæth maurth a llun, a mascwl a bun.
Ac nat kyforun bas ac anotun.
Aun(a)eth tuim ac oer a heul a lloer.
A llythir, ig, cuir a fflam im pabuir."

"Ac agheu dydaw wrth glwydet.
Ew inluth dychinull, dychiuet.
Dynessa heneint a lled arnad.
Dy clust, di trem, di teint neud adwet.
Dy chricha croen dduisset."

Canfyddwn nad ydyw'r cyfnewidiadau mewn sain a chynhaniaid a gymmerth le er y ddeuddegfed ganrif ond bychain a dibwys wrth y cyfnewidiadau o'r cyfnod Rhufeinig i'r ganrif hono. Nid mor hawdd y gellir olrhain cyfnewidiadau grammadegol; o herwydd tra y mae genym lawer o eiriau yn y flurf gyntefig arnynt i olrhain cyfnewidiad sain, nid oes genym nemawr i frawddeg o'r hen gyfnod i olrhain cyfnewidiad grammadeg. Cyfeiriwn, gan hynny, at olion cyfnewidiadau grammadeg wrth draethu ar rammadeg yr iaith ddiweddar.

Un o nodweddion mwyaf tarawiadol yr iaith Gymraeg ddiweddar yw cyfnewidiad cydseiniad blaen geiriau, yn ol swydd y geiriau, neu eu safle yn y frawddeg. Yr ydym wedi olrhain uchod y deddfau a drawsnewidiodd y cydseiniad yng nghanol geiriau rhwng y cyfnod Rhufeinig a'n hamser ni. Yr un deddfau yn hollol a achosodd gyfnewidiadau'r cydseiniad blaen. Hyn ydyw'r gwahaniaeth:—yn nghanol gair yr oedd y gydsain bob amser yn yr un sefyllfa; yn nechreu gair yr oedd hi weithiau rhwng llafariad, weithiau heb fod felly, yn ol natur terfyniad y gair blaenorol. Am hynny, yn nechreu gair y mae hi yn awr yn galed, neu yn feddal, yn ol natur hen derfyniad y gair a'i rhagfaena. Cymmerwn enghraifft fel hyn. Ar ol y gair Lladin *portus*, rhoddwch yr ansoddair Celtaidd *tecos*; cawn *portus tecos*. Teflwech ymaith y terfyniadau, a chymmhwyswch y deddfau cyfnewid, fe geir mewn Cymraeg diweddar *port teg*. Cymmerer drachefn y gair benywaidd *porta*, a'r ansoddair benywaidd *teca*; ceir *porta teca*. Yn awr y mae *t* y gair *teca* rhwng llafariad, felly rhaid iddo feddalu. Ceir, gan hynny, yn ol yr un deddfau *port teg*. Cymmerer yn ganiataol mai *iros* oedd y fannod wrywaidd, ac mai *ira* oedd yr un fenywaidd; a llunier ymadroddion Celtaidd o'r geiriau uchod, fe gawn

Yn y cyfnod Rhuf... iros portus tecos, ira porta teca Mewn Cymr. diw... y(r) port teg, y(r) borth deg

Yr oedd y fannod wrywaidd yn terfynu mewn cydsain, y fannod fenywaidd yn terfynu mewn llafariad; am hynny, y mae gair benywaidd ar ol bannod yn dechreu yn galed, gair benywaidd yn dechreu yn feddal.

Yr oedd y rhan fwyaf o enwan gwrywaidd yn terfynu mewn cydsain, a'r rhan fwyaf o'r rhai benywaidd yn terfynu mewn llafariad; am hynny, y mae cydsain faen ansoddair yn aros yn galed ar ol enw gwrywaidd, eithr yn meddalu ar ol enw benywaidd. Dylid dywedyd mai gau-gydweddiad a wnaeth hon yn rheol gysson; o blegid nid oedd pob enw gwrywaidd yn terfynu mewn cydsain, na phob enw benywaidd mewn llafariad. Fe wel y darlennydd, gan hynny, mai ol yr hen derfyniadau ydyw'r cyfnewidiadau hyn, a bod iddynt yr un swydd rammadegol.

simile Mr. Gwenogvryn Evans (tudal. 19b a 16b):—

"Arddwyreaf* (ff) un, y sy Ddeu ac un,
Ys sy tri arn un, ys sy Dduw i hun;
A wnaeth mawrth a llun, a mascwl a bun;
Ac nad kyforun bas ac anoddu:n;^o
A wnaeth dwym ac oer, a heul a lloer,
A llythyr^e yng nghwyr, a fflam ym mhabwyr."

"Ac agheu dyddaw wrth glwydedd;^a
Ef yn lwth, dychynull, dychywedd.^o
Dynessa heneint a lled arnad
Dy glust, dy drem, dy ddeint neud adwedd,
Dychrycha croen dy fyssedd."

Achosir y cyfnewidiad trwynol gan n derfynol. Er enghraifft, o *yn pen* ceir yn gyntaf *ym pen*, ac yna *ym mhen*—fe welir wrth y tablau uchod fod *nt, np, y* cyfnod Rhufeinig yn troi yn *nh, mh*, o flaen accen. Ni cheir y cyfnewidiad trwynol ond ar ol *yn a fy* (yr hwn gynt a derfynol yn *n, sef fyn*), a rhai o'r rhifau, megys *sraith, dey* (y rhai gynt a derfynol yn *n*, megys *septen, decem*).

Fe welir wrth y tablau fod cydsain anadledig ddisain (*th, ff, ch*), yn tarldu o gydgyfarfyddiad dwy gydsain fud ddisain (*t, p, c*). Gan hynny, o'r flurf *ac rait-a*, fe geir yn berffaith reolaidd mewn Cymraeg diweddar *a chath*; felly hefyd o *ac tinos* ceir *a thy*. Yr oedd yr hen flurf am *ei* (her) yn terfynu mewn *s*, ac o flaen cydsain fud fe ymdebygodd yr *s* hon yn gynnar i'r gydsain fud; am hynny, dywedwn *ei thy*, "her house." Ni cheir y cyfnewidiad anadledig ond ar ol *ac* (*ag*), *ei* (fenywaidd), a'r rhifau a derfynol gynt yn *s*, megys *tri, chwech*.

Y cyfnewidiad meddal, gan hynny, sydd o fwyaf o bwys grammadegol. Yr ydym uchod wedi gosod i lawr ddwy o'i reolau, a'u holrhain i'w tarddiad yn yr hen derfyniadau. Fe wneir hynny ym mhellach â'r rheolau eraill yn y braslun sydd yn canlyn o rammadeg Cymraeg. Teimlwn fod yn ddyledus arnom roddi yma ryw fraslun o'r fath hono, o blegid ni chyhoeddwyd etto yr un grammadeg Cymraeg gwyddonol, yn trin yr iaith yn hanesyddol, yn ol ei theithi hi ei hun. Nid ydyw'r grammadegau sydd genym ond cymmhwysiad at yr iaith Gymraeg o'r grammadeg Lladin, a'r grammadeg Saesneg. Gellir dywedyd am rai o honnynt (megys yr eiddo Tegai), eu bod yn dangos mwy o fusgrellni ac annealltwriaeth nag odid i ddim arall yn ein holl lenyddiaeth. Nis gallwn yn yr erthygl hon ond nodi ychydig o'r prif reolau, a'r camgymeriadau a wneir gan rammadegwyr wrth geisio Seisnigeiddio'r iaith. Cyn dechreu gyda'r fannod, rhoddwn yma dabl o gyfnewidiadau'r cydseiniad blaen, er mwyn hwylusodod i gyfeirio atynt:—

Gwreiddiol.	Meddal.	Trwynol.	Anadledig.
p	b	mh	ph
t	d	nh	th
c	g	ngh	ch
b	f	m	
d	dd	n	
g	—	ng	
m	f		
ll	l		
rh	r		

*Molaf. ^b(A wnaeth) na ddygyfor bas a dwfn.
^cLlythyrenau. ^dComes as in gates.
^eArgywedd.

Y FANNOD.—Ffurf y fannod yw yr, yr hon a ddiir er mwyn persain yn y, neu 'r, yn ol y rheolau a ganiyn:—

1. Arferir yr yn llawn rhwng cydsain a llafariad, megys *gwaeid yr oen*; ac yn ddechrenol o flaen llafariad, *yr oen*.
2. Arferir y rhwng dwy gydsain, neu yn ddechrenol o flaen cydsain, megys *gwaeid y groes, y groes*.
3. Arferir 'r ar ol llafariad, pa un bynag ai cydsain ai llafariad a'i dilynno, megys *codi'r groes, mawl i'r oen*. Arferir ef hefyd yn wastad ar ol a, megys *Duw a'r Oen* (nid ac yr Oen).

Y mae tuedd wedi bod yn ddiweddar i edrych ar y llythren y yn rhan hanfodol o'r fannod, ac i gynnyrchu dybryd sain trwy dori rheol 3, ac ysgrifenu *codi* y *groes*, a'r cyffelyb. Paham y rhoddir y rhagorfraint hon i'r y, mwy nag i'r r, nis gwyddom. Y mae'r argraphiadau goreu o'r Beibl yn cadw rheol 3; a chedwir hi yn gysson ac yn berffaith ar lafar gwlad.

Cyttuna'r fannod a'i henw mewn rhif a rhyw. Ar ol bannod wrywaidd ceir cydsain wreiddiol, megys y *Pen*, y *gwaeid*.

Ar ol bannod fenywaidd ceir cydsain feddal, megys y *sont*, y *wyrth*. Ond ni feddalheir *ll* ac *rh* ar ol bannod fenywaidd, ysgrifeni'r *llaw*, y *rhauc*. Yr *r* a gollwyd o'r fannod a barodd hyn; edrycher dan y pen 3 ar *dudal*, 55, fe welir fod *rt* yn troi yn *rl*; felly, o *yr law* caed *yr llaw*, ac yna o gollir *r*, y *llaw*; yr un modd hefyd try *rr* yn *rh* o flaen accen, megys yn *cyrraedd*, *cyrraedd-dd*; felly o *yr raw* caed *yr rhaw*.

Ar ol bannod liosog, ceir cydsain wreiddiol, megys y *penau*, y *pontydd*, y *gwyrrthian*.

Pan ddilyni'r enw gan enw yn y cyflwr meddiannol, nis gellir arfer bannod o flaen y cyntaf, ond gellir o flaen yr ail. *Pen y dyn*, "the head of the man;" *pen dyn*, "the head of a man." Y mae'r rheol hon hefyd yn dal yng Ngwyddeleg, megys *mac an daise*, "mab y dyn."

Gellir arfer bannod o flaen enw a ddilyni'r gan ragenw ansoddeiriol, megys y *dyn hen*, "this man." Felly hefyd am enw ansoddeiriol, *sef enw a arferir fel ansoddeiriol*, megys y *dofr dduw*, "the flood water." Ceir y rheolau hyn hefyd yng ngramadeg yr iaith Wyddeleg.

Y mae'r ffaith fod y Gymraeg a'r Wyddeleg yn cyttuno gyda golwg ar reolau cystrawen y fannod, yn dangos fod bannod yn y fam-iaith Geltaidd. Fe wyddys nad oedd yn Lladin yr un, a bu raid i'r iethoedd Romanaidd a darddodd o honi lunio bannod o'r rhagenw *ille*. Ymddengys fod i'r fannod Geltaidd ddwy ffurf, *sind-os* ac *ir-os*, ac y treiglid hwynt yn lled reolaidd—Gwr. *sindos*, Ben. *sinda*, Neodr *sindon*, &c.—yn ol y dull sydd yn adnabyddus i ni yn ansoddeiriol i'r iaith Ladin. O'r ddwy ffurf *sind-os* ac *ir-os*, ni chedwir ond y gyntaf yng Ngwyddeleg; *in* neu *ind* ydyw hi mewn hen Wyddeleg, *an* mewn Gwyddeleg ddiweddar. Cadwyd y ddwy ffurf yn Gymraeg, o leiaf hyd yr amser yr aeth y Llydawiaid oddi yma i Ffrainc; o blegid ceir y ddwy yn y Llydaweg *etto*, *an* ac *ar*. Eithr mewn Gymraeg diweddarach, fe gollwyd y gyntaf *yn*, ac nid oes genym yn awr ond yr ail, *yr*. Er hyny, y mae genym *etto* olion o'r gyntaf mewn rhai ymadroddion, megys *yn ail*, "the one (of two)," yr hwn a ysgrifeni'r yn gyffredin y *nauill*; eithr *ail* ydyw'r gair, o'r un gweirddyn Ariaidd a'r Lladin *aius*, ac *yn* ydyw'r hen fannod goll.

Enw.—Y mae i enw yn Gymraeg ddau rif, a dwy ryw. Lliosogr enwau trwy chwanegu atynt y terfyniadau, *-aint*, *-au*, *-ed*, *-edd*, *-i*, *-iaid*, *-iau*, *-ion*, *-od*, *-oedd*, *-on*, *-ydd*, *-yr*; mewn hen Gymraeg y mae *-aver* hefyd yn derfyniad lliosog. Y mae i *-aint*, *-i*, *-ydd*, *-yr*, effaith i ar y llafariad a'u rhagflaena; *h. y.* tront a yn *e*, &c., megys *gardd*, *gerddi*. Weithiau, lliosogr gair heb chwanegu sill; y pryd hyny, bydd effaith yr hen derfyniad unsill colledig ar llafariad y gair, megys *bardd*, *beirdd*. Lle nas gallasai'r hen derfyniad unsill effeithio ar y llafariad, chwanegir yn gyffredin un o'r terfyniadau uchod, megys *meddlyg*, *meddlygon*; neu ynte fe adewir y ffurf syml yn lliosog, a gwneir ffurf unigol trwy chwanegu *-yn*, neu *-en*, megys, *ser*, *seren*.

Gellir ffurfio enw benywaidd o enw gwrywaidd yn gyffredin trwy chwanegu *-es*, megys *brenin*, *brenhines*; neu ynte trwy roddi effaith yr hen derfyniad benywaidd *-a* ar y llafariad, hyny yw, trwy droi y yn *e*, *a* yn *o*; megys *merlyn*, *mairen*, *tuerch*, *torch*, *coel*, *coel*. Fe ddywedir ym mhob gramadeg braidd fod chwanegu'r gair *geryno* neu *banjo* at enw y newid ei ryw; ond nid yw hyn ond camgymeryd rhyw naturiol am ryw rammadegol, rhyw peth am ryw ei enw, neu, ag arfer y termau Seisnig, camgymeryd *sez* am *gender*, yr hyn sydd yn anafdeuol, debygwn ni, yng ngramadegwyr iaith a chanddi *gender* i gymmaint o bethau difywyd nad oes modd bod *sez* iddynt. Erys y gair *cath* yn rammadegol fenywaidd, pa ansoddair bynag a arferir gydag ef. Dywedir y *gath wryne*; eithr pe buasai'r gair *cath* yn rammadegol wrywaidd yn yr ymadrodd hwn, y *cath geryno* a ddylasai fod. Yn wir, gellir arfer yr ansoddeiriol hyn heb iddynt newid *sez* y gwrthdrys, heb sôn am *gender* y gair. Onid yw *dynes wryne* yn ymadrodd cyffredin? Y cyfnewidiadau blaen a ddengys ryw gair oreu; ac wrthynt hwy gwelwn fod yr un rhyw rammadegol bob amser i'r geiriau *cath*, *eryr*, &c.; er fod rhai geiriau â dwy ryw rammadegol hefyd iddynt, megys *llo bach* (gwr.), *llo fanyu* (ben). Y mae amryw eiriau hefyd o'r hen ryw neodir yn ansicr eu rhyw mewn Cymraeg diweddar, megys *braich* (Llad. *brachium*), benywaidd yn gyffredin, y *fraich*; eithr weithiau ceir ef yn wrywaidd, "y *braich dyrchafedig*" (*Job xxxviii. 15*).

Lle dilynno ansoddair enw, dechreua'r ansoddair a chydysain wreiddiol pan fyddo'r enw yn wrywaidd neu liosog, ac â chydysain feddal pan fyddo'r enw yn fenywaidd. Er enghraifft, *dyn mawr*, *dynes fawr*. Y mae'r rheol hon yn dal pan fyddo'r ansoddair yn enw yn cael ei arfer fel ansoddair, megys *troed pren*, *coes bren*, *llan buerdd*, *llwy ferdd*. Galwasom y geiriau hyn yn enwau ansoddeiriol gynnuau, ansoddeiriol enwol sydd fwyaf priodol; o blegid yn y frawddeg swydd ansoddair sydd iddynt. Pan arferir enw priodol yn enw enw cyffredin ei swydd neu sefyllfa, ansoddair enwol ydyw'r enw priodol, a chyfnewidir ei gydsain flaen yn unol â'r rheol hon. Enghreifftiau, y *brenin Dafydd*, y *farwyn Fair*.

Pan ddilo ansoddair neu ansoddair enwol o flaen ei enw, cynnychiola'r ddau gyda'u gilydd enw cyfansawdd yn yr hen Geltaidd, er fod accen deua'r iddynt yn awr. Am hyny, medd-alheir cydsain flaen yr enw, bydded ef o ba ryw neu rif y byddo. Enghreifftiau, *hen ddyn*, *hen ddyon*, *gau brophwyd*, *coel grefydd*. Ansodd-

eiriau enwol fel hyn ydyw enwau priod lle delont o flaen enwau cyffredin fyddo yn cyttuno â hwy. Er enghraifft, *Dafydd Iwan, Mair forwyn*. Pan raglaeno bannod un o'r ymadroddion cyfansawdd hyn, dilynir hi gan gydsain feddal, neu galed, yn ol rhyw neu rif yr enw fydd yn yr ymadrodd, megys *y trwm ofid, y drom loes*.

Pan fyddo enw yn y cyflwr meddiannol, saif ar ol yr enw y dibyno arno, megys *pen dyn*, "a man's head;" ond yn yr hen Geltig, lle 'r oedd *terfyniad* i ddangos cyflwr meddiannol, gallai'r gair meddiannol ddyfod yn gyntaf; a chawn yn ein hen farddoniaeth ymadroddion fel *censid nodded*, lle y dywedasem ni *nodded cenedl*. Dechreu'r enw meddiannol bob amser â chyd-sain wreiddiol, os na bydd bannod o'i flaen. Buasem yn disgwyl i'r gydsain feddal ar ol enw benywaidd, megys mewn ansoddair. Fe allai mai'r rheswm na wna hyn ydyw fod sefyllfa'r gair yn ansicr gynt. Y mae yn amlwg, pa fodd bynag, fod y sain feddal a'r sain wreiddiol wedi cystadlu am y swydd o ddangos y cyflwr meddiannol, a bod cydweiddiad wedi dyfarnu o blaid y galed. Eithr y mae genym ddigon o olion y feddal, megys *Llan Fair, Gŵyl Fihangel, Eglwys Loepr*; a chawn fod gan gydweiddiad wedi ei gosod mewn rhai manau nad oes iddi hawl arnynt, megys ar ol geiriau gwrywaidd, a geiriau a derfynai gynt mewn cydsain, megys *Iy Ddau*. Yn wir, yng Ngwyddeleg, y feddal a orfa; er hyn, y galed ydyw rheol Cymraeg diweddar.

Enwau ydyw 'r geiriau a elwir yn gyffredin yn *ferfau annerfynol*, megys *canu, gweld*, &c. Wrth gwrs, berfau ydyw 'r ffurfiau treigliadol *canaf, gwelais*. Gellir arfer yr enwau berfol hyn yn mhob ffordd fel enw arall. 1. Gyda bannod neu ansoddair, *Y TARO A'R DIODDEF, CANU DA, WYLO DWYS*. 2. Yn wrthdrrych neu weithredydd berf, *Gwelais WERTHU fy nhŷ; torodd y GWERTHU hwno fy nghalon*. 3. Yn ansoddairiau, *Y llawr DYRNU, yr aden BOBI*. 4. Gan mai enwau ydynt nis gellir cael y cyflwr gwrthdrrychol na gweithredol gyda hwy, eithr gosodir gwrthdrrych y weithred yn y cyflwr meddiannol *prynu ty*, "the buying of a house," *fy mhwyntu i*, "the buying of me;" a rhoddir gweithredydd y weithred gydag i o flaen yr enw berfol, neu gydag o ar ei ol, *wedi i mi brynu, wedi prynu o honof*. 5. Gellir arfer unrhyw arddodiad o'u blaenau. *Yr wyf yn prynu, WEDI prynu, AM brynu, HEB brynu*.

ANSODDAIR.—Y mae i ansoddair, fel enw, ddau rif, a dwy ryw. Cyttuna'r ansoddair â'i enw mewn rhyw, eithr gellir arfer ansoddair unigol gydag enw lliosog. Nid oes reol bendant ar hyn o bwng. Yr ydyw yn awr yn y cyfnod ansicr rhwng yr hen gyfnod a arferai'r ansoddair lliosog yn wastad, a'r cyfnod newydd a deifl ymaith yr ansoddair lliosog.

Llunir ansoddair benywaidd trwy roi effaith -a ar lafariad yr ansoddair benywaidd, megys *trwm, trom; gwyn, gwen*. Llunir ansoddair lliosog trwy roi effaith j ar y lafariad, a chwanegu -on, -ion, neu heb derfyniad, megys *glas, gleision; marw, meirw, meirwon; hardd, heirdol; bychan, bychain*. Try y lliosog rheolaidd *cedwir yn cedyrn* mewn Cymraeg diweddar. Cymmer yr ansoddair *gwan* y terfyniad *iaid, gweiniaid*.

Y mae i ansoddairiau bedair gradd cymmhar-iaeth:—y radd gyssefin, y radd hafal, y radd gymmharol, a'r radd eithafol. Llunir y tair

olaf trwy galedu cydsain olaf y radd gyssefin, a chwanegu -ed, -ach, af, megys *teg, teced, tecach, tecaf*. Eithr llunir graddau amryw ansoddeiriau yn afreolaidd.

Lle delo ansoddair o'r radd hafal, neu'r radd gymmharol, neu eithafol, o flaen enw, ni feddal-heir cydsain flaen yr enw, fel y gwneir o flaen ansoddair cyssefin. Enghreifftiau—*gwel dyn, gwel dynes, teced gwrraig*, "Y pura' gŵr Parri o Gaer;" eithr ar ol ansoddair eithafol, *gall yr enw ddechreu yn feddal, megys y goreu ddyn, y lanaf eneth*.

Gellir arfer enwau yn ansoddeiriau. Y rheswm am hyn ydyw fod yn y Geltig derfyniadau ansoddeiriol unsill sydd yn awr wedi colli, yn gystal a rhai densill, megys -dl-is, C. D. -ol; -ac-us, C. D. -og, &c. Am hynny gall *bardd* gynnrychioli ansoddair Celtaidd yn gystal a *byrddol*; a chan hynny, y mae *yr ysgol fyrddol*, ac yn well o ran arddull, gan ei fod yn fyrach a mwy naturiol. Gellir arfer hefyd yn ansoddeiriau y rhagenwau *hwn, hwno*, a phob rhagterf. Er enghraifft, *y gŵr hwn, y wraig acw, y bachgen yna, y pen draw*. Gellir arfer ansoddeiriau hefyd yn enwau, megys *y macer hwn*.

ANSODDEIRIAU RHIFOL.—Dilynir un gan gydsain wreiddiol neu feddal, yn ol rhyw'r enw; megys *un dyn, un ddynes*. Dilynir dau a dwy gan gydsain feddal; *tri a chwech* gan gydsain anadl-edig; *tair, pedair, pum, wyth, naw*, gan gydsain wreiddiol; *pum, ac wyth, weithiau, a saith, den, ugain, can*, yn gyffredin, gan gydsain drwynol. Enghreifftiau, *tair dynes, pum dyn, pum niwrnod, saith niwrnod, can mlynedd*. Sylwer mai unigol ydyw enw ar ol ansoddair rhifol. Sylwer hefyd mai enwau ac nid ansoddeiriau ydyw *mil, myrdd, a myrddion*; ni ddywedir *mil dyn*, ond *mil o ddynion*. Gellir arfer y rhifau eraill hefyd yn enwau, megys *tri o wfr, y tri hyn*.

Arferir *cyntaf* ar ol ei enw fel ansoddair arall—*y dyn cyntaf, y wraig gyntaf*. Arferir *ail* o flaen ei enw, gan feddal pob cydsain ar ei ol ond *ll—yr ail ddyn, yr ail ddynes, yr ail llaw*. Arferir y rhifau trefn eraill o flaen eu henwau, ac enw gwrywaidd yn dechreu 'n galed, enw benywaidd yn feddal; *y pummed dyn, y bummed wraig*.

ARDDODIAID.—Treigir arddodiad fel berfau yn Gymraeg. Y mae iddynt dri threigliad, yn ol terfyniad y person cyntaf unigol; *set, I., -yf; II., -of; III., -af*. Wele enghreifftiau o'r tri dull o dreiglo:—

I.	Unigol	.....	Lliosog.
Person	1. wrthyl	.....	1. wrthym
"	2. wrthyf	.....	2. wrthyeh
"	3.g. wrtho	.....	3. wrthynt
"	3.b. wrthi	.....	
II.	Unigol	.....	Lliosog.
Person	1. erof	.....	1. erom
"	2. erot	.....	2. eroch
"	3.g. erddo	.....	3. erddynt
"	3.b. eriddi	.....	
III.	Un' gol.	.....	Lliosog.
Person	1. arnaf	.....	1. arnom
"	2. arnat	.....	2. arnoch
"	3.g. arno	.....	3. arnynt
"	3.b. arni	.....	

Dyma restr o'r arddodiad a dreigir yn y tri dull:—I., *Genyf, wrthyf*; II., *erof hebog, hydof, rhagof, rhyngof, trosof, troof, ynof*; III., *arnaf, ataf, danaf*. Yn y trydydd person daw *dd* o

flaen y terfyniad yn *genyf*, a throir yr *e* yn *a*, *ganddo*, *ganddi*, *ganddynt*; *trost*, a *trwydd*, ydyw cyff *trost* a *traef* yn y trydydd person, ac *yndd*, ydyw cyff *ynof*, megys *trosti*, *trwyddo*, *ynddynt*.

Treiglir *am* trwy chwangu *danaf* ato; ac o drwy chwangu *honaf*. Ni threiglir i yn y person cyntaf a'r ail. Dywedir i *mi*, i *ti*; i *ni*, i *chwi*; eithr *iddo*, *iddi*, *iddynt*, yn y trydydd person. Ni threiglir *a*, *ag*, na'u cyfansoddeiriau, *tua*, *gyda*.

Y mae Cymraeg y canol-oesoedd a llafar y Gogledd yn gwneyd y trydydd treigliad yn fwy rheolaidd trwy roddi *a* yn y person cyntaf a'r ail yn y lliosog hefyd, megys *arnam* (*arnan*), *arnach*. Yn wir, y mae Cymraeg llafar y Gogledd yn tueddi i roddi *a* ym mhob arddodiad yn y personau hyn yn unigol a lliosog, *wrthaf*, *wrthach*, o *honaf*, ac i roddi cyff y trydydd person yn gyff y cyntaf a'r ail, megys *trostaf*.

Ni arferir y ffurfiau treigliadol ond pan fo'r rhagenw a gynnrychiolir yn y terfyniad yn wrthddrych i'r arddodiad. Pan fydd y gwrthddrych yn *enw*, y ffurf amhersonol a arferir, megys *wrth ddyn*, nid *wrtho ddyn*. Eithr gellir arfer rhagenwau ar ol y ffurfiau treigliadol, megys *wrtho ef*, *wrthyt ti*.

Gellir llunio arddodiad cyfansawdd o *hyd*, neu *tua*, neu o ac arddodiad arall; eithr troir o yn *oddi*, megys *oddi am*, *oddi wrth*, &c. Yng Nghymraeg y canol-oesoedd arferir i *am*, i *wrth*, yn yr ystyr hwn. Yn wir, yn y cyfnod hwnw, ni wneid nemawr ddim gwahaniaeth rhwng o ac i; arferir y ddau fel eu gilydd am "to" a "from." Hen ffurfiau'r arddodiad hyn oedd *do a di*, a chyflettyb *do* o ran ei wreiddyn i *to* yr iaith Saesneg, a *di* i'r *de* Lladin. Mewn Cymraeg diweddar y mae'r ddau wedi newid eu hystyr; ond fel blaendodiad y mae cymysgeidd y canol-oesoedd yn fflnu etto, er gwaethaf ymdrechion mympwyol i'w gwastatu. Ceir *di* yn gadarnhaol, yn gystal a negyddol; ceir *dy* hefyd yn negyddol. *Diben* ydyw pen eithaf, neu amcan; a pheth *dybryd* ydyw peth heb bryd na thegwech iddo.

Gelwir ymadroddion fel *ger bron*, *ger llaw*, *yngh nghawod*, yn arddodiad cyfansawdd. Nid oes angen am hyny, o blegid gellir gramadegu pob rhaa o honysat ar ei ben ei hun; fel hyn, yn *ger bron dyn*, galw'r *ger* yn arddodiad; *bron* yn *enw*, gwrthddrych *ger*; *dyn* yn *enw* yn y cyflwr meddiannol ar ol *bron*. Yna y mae ymadroddion fel *ger fy mron* yn syml a dealladwy. Mwy priodol galw yn arddodiad cyfansawdd yr ymadroddion hyn lle colled arddodiad o'u dechreu, megys *tu yna* i, hyny yw "(on) this side of." Fe wyddys mai *enw* ydyw *tu*; ond nid hawdd ydyw ei ramadegu, o blegid collwyd yr arddodiad a ddeuai o'i flaen. Yng Nghymraeg y canol-oesoedd yr oedd llawer o'r arddodiad colledig hyn yn aros. Ysgrifened i *mewn ti*, i *gyd a mi*. Gan hyny, er mai *enwau* ydyw *cyd a mewn*, er hyny, symlach, fe allai, na'u galw yn *enwau* ar ol i gollodig mewn ymadroddion fel *mewn ti* neu *gyda mi*, ydyw galw *mewn a gyda* yn arddodiad, mewn Cymraeg diweddar.

Arferir *wach* ac is yn arddodiad, a threiglir hwynt yn yr ail berson unigol i *uchod* ac *i oed*; canys "above thee" a "below thee" ydyw ystyr lythrenol y geiriau hyn.

Dilyniir yr arddodiad a ganlyn gan gydsain feddal:—*am*, *ar*, *at*, *gan*, *heb*, *hyd* i, *tros*, *dros*,

trwy, *drwy*, *wrth*, *o*, *tan*, *dan*; ond ar ol i ceidw'r rhagenwau personol *mi*, *ti*, y gydsain galed mewn ysgrifen ac ar lafar y Gogledd. Dilyniir a ganlyn gan y sain wreiddiol:—*cyn*, *er*, *erbyn*, *ger*, *gerfydd*, *gwedi*, *hebio*, *mewn*, *myn*, *rhag*, *serch*, *rhwyng*, *wach*, &c. Dilyniir *efo*, ac a'i gyfansoddeiriau *gyda*, &c., gan yr anadledg. Ceir y drwydol mewn *enw* ar le neu amser ar ol *yn*; y galed mewn *enw* berfol ar ol *yn*; y feddal ar ol *yn* mewn *enwau* neu ansoddeiriau yn golygu cyflwr neu ddull; megys, *mae hwn yn goch*, *gwnaed ef yn vrenin*, *daethost yn fuan*.

BERF.—Y mae i ferf ddwy ystâd—y weithredol a'r oddefol; tri modd—y mynegol, y dibynol, a'r gorchymynol; a phedwar amser—y presennol, yr amherffraith, y gorphenol, y gorberffraith. Treiglir bert weithredol ym mhob un o'r amserau a'r moddau hyn yn dri pherson a dau rif. Cymmerwn y ferf reolaidd *canaf* yn enghraifft i ddangos y treigliadau:—

YR YSTAD WEITHREDOL.—MODD MYNEGOL

Amser presennol. Unigoll. canaf ... Llios. 1. canwn, 2. ceni, 3. can, cana (caniff, canith), 2. cenwech, 3. canant

Amser amherffraith.

Un. 1. canwn ... Llios. 1. canem, cenym, 2. canit, 2. canech, cenyh, 3. canai, 3. canent, cenynt

Amser gorphenol.

Un. 1. cenais ... Llios. 1. canason, 2. canaist, 2. canasoch, 3. canodd, canwys, (cant), 3. canasant. Neu heb yr a yn y terfyniad lliosog, megys cansom, cansoch, cansant.*

Amser gorberffraith.

Un. 1. canaswn ... Llios. 1. canasem, canesym, 2. canasit, 2. canasech, canesyeh, 3. canasai, 3. canasant, canesynt. Neu heb yr a (neu'r e) yn yr o'r terfyndadau, megys canswn, cansit, &c.*

MODD DIBYNOL

Amser presennol. Un. 1. canwyf (of) ... Llios. 1. canom, 2. canot (-ych), 2. canoch, 3. cano, 3. canont

Y mae'r amserau eraill yr un fath ag amserau'r modd mynegol.

MODD GORCHYMYNOL

Amser presennol. Un. 1. canwyf ... Llios. 1. canwn, 2. can, cana, 2. cenwech, 3. caned, 3. canant

Ni threiglir y ferf oddefol yn y gwahanol bersonau; mewn gwirionedd, mwy cywir fuasai galw'r ferf oddefol yn 'ferf amhersonol,' a'r rhagenw ar ei hol yn wrthddrych iddi; fel hyn, *Neddir fi* "(some one) kills me." Un ffurf, gan hyny, sydd iddi am bob amser, a dyma'r ffurfiau:—*Modd mynegol*—pres., cenir; *amher.*, cenid; *gorph.*, caned, neu canwyd; *gorberff.*, canasid. *Modd dibynol*—pres., caner. *Modd gorch.*—pres., caner.

Arferir ffurf yr amser presennol i ddynodi'r amser dyfodol hefyd; megys *gwelaf*, "I see," neu "I shall see."

*Cymmer rhai berfau y treigliad hwn yn wastod. Er enghraifft, *gwelwom*, *gwelwem*, &c.

Dyna holl furfiau berf reolaidd yn Gymraeg; ac yn sicr, y maent yn syml ddiagon wrth fel eu rhoddir weithiau. Ond gellir llunio ymadroddion berfol i osod allan bob eiliw o amser a modd trwy arfer berf, fel *wyf*, *dichon*, *gwnaf*, *gallaf*, &c., gyda'r enw berfol, neu gydag arddodiad a'r enw berfol, megys *yr wyf yn canu*, *yr wyf am ganu*, *yr oeddwn wedi canu*, *gallaf ganu*. Y mae'r cyllian dadansodol wedi ei weithio allan bron i berfeithrwydd yn Gymraeg; ac ni chafwyd erioed, drwy dreigladau yn unig, gymaint o furfiau i ddangos pob ystyr. Y mae rhai grammadegwyr wedi ceisio trefnu'r furfiau hyn yn *foddau* ac *amserau*; ond nid ydyw hyn etto ond camgymeredd *ystyr* am *rammadeg*. Y mae gan y ferf, mewn rhai ieithoedd treigladiol, "fodd galluogol," yna rhaid cael "modd galluogol" yn Gymraeg—*medraf ganu*. Ond byddai yr un mor resymol galw *ceisaf ganu* yn "fodd ceisiadol;" neu *dechreaf ganu* yn "fodd dechreuol." Nid oes mewn *grammadeg* Cymraeg ond yr amserau a'r moddau a nodwyd uchod. *Brwyddedau* ydyw *gallaf ganu*, *yr wyf am ganu*; a dylid *grammadegu* pob gair ynddynt ar wahân, a rhoddi ei hamser a'i modd ei hun i'r ferf ynddynt.

Y mae amryw ferfaen yn afreolaidd; eithr nis gallwn sylwi ond ar y bwysiaf o honynt—y ferf *wyf*. Y mae i hon ddau bresennol, a dau amherffaith, yn y modd mynegol. Y presennol cyntaf ydyw *wyf* yn golygu bod, a *byddaf* yn golygu arfer bod. Arferir yr ail furf yn ddyfodol hefyd, "I shall be." Y ddau amherffaith ydyw *oeddwn*, a *byddwn*—yr ail yn golygu arfer bod. Y mae'r amserau uchod yn treiglo yn rheolaidd oll, ond *wyf*. Dyma dreigladau *wyf*:—

Unigol 1. <i>wyf</i> , <i>ydywif</i> ...	1. ym, ydym
" 2. <i>wyt</i> (<i>ydywt</i>) ...	2. ych, ydych
" 3. <i>yw</i> , <i>ydyw</i> ...	3. ynt, ydynt
y mae, sydd, oes...	y maent

Treigladau'r amser gorphenol ydyw *bun*, *buost*, *bu*; *buom*, *buoch*, *buont*. Treigla'r amser gor-berffaith *buoswn* yn rheolaidd. Y mae *bydd-wyf* hefyd yn rheolaidd yn y modd dibynol a'r modd gorchymynol. Y mae i amryw o'r furfiau uchod furfiau byr, megys *baown*, *baet*, *bae*, *baem*, *baech*, *baent*, yn yr amherffaith; *boeyf*, *bot*, *bo*, *bom*, *boch*, *bont*, yn y modd dibynol; *boed* am *byddad*, &c.; a *thry ped fawr* yn *petawon*, neu *petawon*, a *ped fawr* yn *petaw*, neu *petaw*.

Y mae amryw ferfaen yn gyfansoddeiriau o'r ferf *wyf*; er enghraifft, *derwyf*, *derwyf*, *deryw*; *henwyf*, *henyw*; *euthwyf*, *euthyw*. Hen rannymmeriaid o'r amser gorphenol ydyw'r rhannau cyntaf; am hynny, ystyr orphenol sydd i'r geiriau, fel i *amatus sum* yn Lladin. Pan anghof-iwyd eu tarddiad, ynddiangosai hyn yn an-naturiol, ac arferwyd *darfu* yn lle *deryw*, *hanfu* yn lle *henyw*; *euthfum* (enthum) yn lle *euthwyf*; ac *aeth* yn lle *euthyw*. Tybiodd Dr. Pughe mai presennol oedd *deryw*, ac mai dyma'r dull i dreiglo pob berf; am hynny, rhydd yn ei rammadeg yn amser presennol y ferf, *canwyf*, *canwyf*, *canyw*; a gwelir ambell un etto ar ei ol yn ysgrifenu *credwyf* yn lle *credaf*, "I believe."

Y mae i rai ferfaen wahanol wreidd-eiriau i'w gwahanol furfiau, megys *af*, *elwyf*. Ceir tablau o'r ychydig ferfaen hyn yn y grammadegau gor-uch; ac ni raid i'r efrwydd ond gochel furfiau gwneud, lle rhoddir terfyniad i wreidd-air nad ydyw yn perthyn iddo, megys *elaf*, neu *awyf*, sydd i'w cael yn rhai o honynt.

Fe sylwyd eisoes ar yr enw berfol. Enw pur

ydyw hwnw—felly hefyd ansoddair pur ydyw'r rhan-gymmeriad. Nid oes ond un rhan-gymmeriad yn Gymraeg—y goddefol gorphenol, *canedig*.

Cystrawen y ferf ydyw cystrawen y frawddeg—gan hynny, ymdrinu'n ag ef isod o dan y pen "Cystrawen." Er hynny, dyma'r lle i sylwi fod enw'n dechreu'n galed pan yn weithredydd i ferf, ac yn ei dilyn yn uniongyrchol, megys *gwelodd cynion hyn*; ac yn feddal pan yn wrth-ddrych iddi, ac yn ei dilyn yn ddiggyfrwng, megys *gwelais ddynion*. Sylwyd mai yn y cyflwr meddiannol y bydd enw ar ol enw berfol; felly y gydsain galed, arwydd y cyflwr meddiannol, a geir ar ol enw berfol; megys, *gwelid dynion*.

RHAGENW. — Rhagenwau personol:—Y mae furfiau'r rhagenwau hyn yn aml a ddyrus. Yn weithredydd berf, neu wrthddrych arddodiad treigledig, y furf ydyw—(A.), Unigol: 1, *i*; 2, *di*; 3, *g*, *e*, *ef*, *o*;^b *b*, *hi*. Lliosog: 1, *ni*; 2, *chwi*; 3, *hwy* (*nhw*). Enghreifftiau, *gwelais i, galwaf i, wrthyf i, canwn i, ceisais ti, ceni di, dywedodd ef, iddo ef*. Gellir galw'r rhai hyn yn furfiau cynnorthwyol, o blegid yn gynnorthwy i'r terfyniad, neu i ragenw arall, yr arferir hwynt.

Yn wrthddrych berf ceir (s.), Unigol: 1, *fi*; 2, *di*; 3, *e*, *ef*, *o*, *hi*. Lliosog: 1, *mi*; 2, *chwi*, *hwynt* (*nhw*). Enghreifftiau, *lleddir fi, gwelais fi, gwelir hwynt*.

Lle daw rhagenw fel *fe*, *mi*, *a*, neu gysylltiad fel *o* neu *y*, o flaen berf, rhoddir y rhagenw a fyddo'n wrthddrych i'r ferf rhyngddo a'r ferf, a furf y gwrthddrych fydd—(c.), Unigol: 1, *m*; 2, *th*; 3, *i*. Lliosog: 1, *n*; 2, *ch*; 3, *u*. Dilyniir *th* gan y sain feddal, a'r lleill gan y wreiddiol. Enghreifftiau, *o'm lleddir, y gŵr a'th darawodd, fe'i tareuais*. Os bydd angen rhagenw cynnorthwyol, wrth gwrs, y rhestr A. a arferir, megys *fe'm lleddir i* (nid *fi*).

Furfiau'r rhagenwau meddiannol ydyw a ganlyn:—(D.), 1, *fy*, *m*; 2, *dy*, *th*; 3, *g*, *e*, *i*; *b*, *e*, *i*. Lliosog: 1, *ein*, *n*; 2, *eich*, *ch*; 3, *eu*, *u*. Dilyniir *fy* gan y sain drwynol; *m*, a'r holl furfiau lliosog, gan gydsain wreiddiol; *dy*, *th*, a'r ei (*i*) wrywaidd gan y feddal; a'r ei (*i*) fenywaidd gan yr analedig. Cynnorthwyir y rhai hyn hefyd gan y rhestr A. Enghreifftiau, *fy nhf, fy nhf i*. Dylid gwahaniaethu rhwng y rhestr o a'r rhestr D: gwrthddrychol ydyw'r gyntaf, meddiannol ydyw'r ail. A chan mai enw pur ydyw'r enw berfol, ceir y rhagenw meddiannol gydag ef—nid y gwrthddrychol; felly, tra y dywedir *fe'i prynodd ef hi*, gan arfer y rhagenw o'r rhestr C, dywedir ei phrynu hi, gan arfer y rhagenw o'r rhestr D, megys y dywedir, *ei pŵer*.

Y rhagenwau annibynol ydyw:—Unigol: 1, *myfi*; 2, *tydi*; 3, *efi*, *efo*, *hwyli*. Lliosog: 1, *nywi*; 2, *chwyckwi*; 3, *hwyntwy*. Ar lafar gwlad dywedir am danant, *y fi, y ch di*, neu *y'th di; y fe, y fo, y hi; y ni, y chi, y hwr*. Gall fod y furfiau hyn yr un mor gywir a'r lleill. Am y dull o'u harfer ymdrinu dan y pen "Cystrawen."

Y rhagenwau cyssylltiol ydyw:—Unigol: 1, *minnau*; 2, *tithau*; 3, *yntau*, *hithau*. Lliosog: 1, *ninnau*; 2, *chwithau*; 3, *hwythau*. Gellir eu

^a Ti ar ol y gydsain t.
^b Arferir *fo* a *fe* ar ol llafariad ar lafar gwlad, megys *iddo fo*.
^c Arferir *fi* yn aml ar ol f, ond i'fudd gywir.

harfer yn annibynol, a'r pryd hyny gellir eu dyblu yn myfinau, neu y ffinau, &c.; neu, gellir eu harfer yn gynnorthwyl fel A, a'r pryd hyny troir minau yn innau, a tithau yn ditthau (oddigert h or l); neu yn wrthdrysychau fel B, gan droi minau yn ffinau, a tithau yn ditthau.

Rhagenwau dangosol.—Arferir *hwn, hon*; lli-osog, *hyn*; a'i gyfansoddeiriau, *hwnw, hono, hyny*, yn enwau ac ansoddeiriau. Megys, *hwn yw'r dyn, y dyn hwn*. Gellir arfer rhagferf ansoddeiriol gyda *hwn* pan arferir ef fel enw, megys *hwn yma, hwn acw, hwn yna (hwna)*.

Arferir yr *hwn, yr hon, y rhai*, yn aml o flaen rhagenw adgyfeiriol yn gynnorthwy iddo. Na thybier mai'r rhagenw adgyfeiriol ei hun ydyw yr *hwn*; yn hytrach, cyttuna à rhagflaenydd y rhagenw adgyfeiriol, megys *Dafydd, yr hwn a deyrnasai ar Israel*. Yn lle yr *hwn* gellir arfer enw a fyddo'n gymmhwys, neu unrhyw rhagenw dangosol; megys, *Dafydd, y gôr a deyrnasai ar Israel, neu hwnw a deyrnasai*: "Y sawl ni rodia, dedwydd yw," &c.

Rhagenwau gofynol.—Y rhagenw enwol ydyw *pry; y rhagenw ansoddeiriol ydyw pa; megys, "Pry ddyg im? pa dduwies gain?"*

Rhagenwau meddiannol.—Heb law cyffirau meddiannol y rhagenwau personol, y rhai a geir yn y rhestr c. uchod, arferir *mau a tau* weithiau yn rhagenwau meddiannol. Fel ansoddeiriau yr arferir hwynt; megys, *y tad mau, y fam dau, neu fy nhad mau*.

Rhagenwau adgyfeiriol.—Y rhagenw adgyfeiriol ydyw a yn y cyflwr gweithredol neu wrthdrysychol, yr y yn y cyflwr meddiannol, ac yn wrthdrysych arddodiaid. Er enghraifft, *dyma'r dyn a welais*, "this is the man whom I saw;" *y dyn a ddawis*, "the man who came;" *y dyn y prynais ei dŷ*, "the man whose house I bought." Dilynr y gan y rhagenw personol meddiannol, neu gan arddodiaid treiglledig, megys *y tŷ y telais am dano*, "the house that I paid for." Arferir yr *y hwn, weithiau*, yn rhagenw cysylltiol—*dyneidais y daethai efe*. Collir y rhagenw adgyfeiriol a yn gyffredin ar lafar gwlad, ac weithiau mewn ysgrifed, megys *y dyn welais*, "the man (whom) I saw." Y mae hyn yn beth digon cyffredin mewn ieithoedd eraill hefyd. Gellir dywedyd, er enghraifft, *the man I saw*, yn Saesneg. Y mae'n hen hefyd mewn Cymraeg. Ceir "Gur diones remedaunt elbid" mewn llawysgrif o'r nawfed ganrif; a'i ystyr ydyw, "The man who made the wonder of the world" *—y gôr (a) ddigones ryfeddod elfydd.

RHAGFERF.—Ychydig o ragferfau syml sydd yn Gymraeg; ac nid ydyw'r rhai symlaf o honynt, megys *yma, acw, echdoe, felly*, ond llygriadau o ymadroddion rhagferfol. Y mae amryw o'r ymadroddion hyn yn parhau yn ymadroddion er gwaethaf treigl amser. Y mae elfenau i *fywy, i lawr, yn ol*, ar wahân etto. Gellir ffruo ymadrodd rhagferfol o unrhyw ansoddair drwy roddi yn o'i flaen, a meddalur gydsain flaen a ddilyno yn, megys *yn fawr, yn foreu, yn hwy*. A thrwy roddi arddodiaid o flaen enw neu ansoddair, gellir llunio afrifed ymadroddion rhagferfol, megys *i gyd, o'r neilldu, yn wir, o'r goreu*; ond ni raid galw'r ymadroddion hyn yn rhagferfau. Eithr galwer yn rhagferfau cyfansawdd ymadroddion a derfyna mewn rhagferfau, megys *oddi yma*, am nad

* * * Studies in the Arthurian Legend," gan y Profeswr Rhys, tudal. 384. CYF. III.] F

ydyw'n hawdd eu dadansoddi, o herwydd y llygriad yn y rhagferf.

Rhagferfau negyddol.—Mewn brawddeg uniongyrchol syml, arferir *ni, neu nis, o flaen* berf yn dechreu à chydsain, megys *ni ddaeth efe, nis gwn i*; a *nid* o flaen berf yn dechreu à llafariad, megys *nid aeth*. Mewn brawddeg uniongyrchol gymmysg arferir *nid* o flaen enw, neu rhagenw, neu ansoddair, megys *nid myfi yw, nid canu a wnaf, nid mawr ydyw*. Mewn brawddeg anuniongyrchol (neu yn rhagferf gyssylltiol yn cynnwys y rhagenw adgyfeiriol a neu y) arferir na neu nas o flaen berf yn dechreu à chydsain, *nad* o flaen berf yn dechreu à llafariad, ac o flaen enw, &c., megys *dywedaais na ddeuai efe, nas gwyddwn i, nad myfi a ddaeth; gôr na charo i wlad*. Weithiau (eithr yn llai cywir) arferir *ni* yn rhagferf gyssylltiol, megys "y gôr ni rodia yng nghyngor yr anawiohon."

Arferir *na, nac*, o flaen berf gorchymynol; ac yn y rhagferf gyfansawdd *nage*; sef yw hyny, *nac ef*. Cyfansawdd o *na a do* ydyw *naddo*. Enw ydyw *dim*, er fod iddo weithiau rym rhagferf; ac nid ydyw *mo* ond llygriad o *ddim* o.

Rhagferfau gofynol.—Y mae dwy ragferf ofynol nad oes rym iddynt ond er dangos mai cwestiwn sydd i ddilyn:—*a*, arferir o flaen y ferf mewn brawddeg syml; *ai* o flaen yr enw, yr ansoddair, neu'r rhagenw, mewn brawddeg gymmysg, megys *a ddaeth efe? ai efe a ddaeth? ai e?* (hyny yw, *ai ef?* "is it?").

Pan ddisgwylir ateb cadarnhaol arferir *ai ni, ai nis, ai nid; oni, onis, onid*, yn ol yr un rheolau ag sydd er arfer *ni, nis, nid*; megys, *ai ni ddaeth efe? oni ddaeth efe? onid efe yw?*

Gelwir *pa bryd? pa fodd?* yn rhagferfau; ond nid oes fwy o angen hyny nag sydd o alw *pa ddyw?* yn rhagferf.

Rhagferfau cymmhariaeth.—Arferir "cyn" gyda'r radd hafal, *cyn lleda; mor gyda'r radd gyssafin, mor llydan*. Weithiau, llunir y radd hafal drwy roddi *cyn* yn flaendod i'r ansoddair, megys *cynddrog, cymaint* (hyny yw, *cym-maint*). Yn wir, ansoddeiriau cyfansawdd ydyw'r oll o'r ffurfiau hyn, yn gystal ag ymadroddion fel *pur dda, tra gloew, rhy fawr, llai teg, llai lai*.

Lle dechreuo berf yn *t, p, c*, troant yn *th, ph, ch*, ar ol ni a na. Try *d, b, g*, hefyd yn *dd, ff*.—Ond weithiau ysgrifenir *b* ar ol *ni a na* yn ffurfiau'r ferf *wyf*. Dilynr *mor a cyn* gan y feddal, oddigert h lle dechreuo'r gair yn *ll* neu *rh*. Dilynr *nid, nad, a nis, nas*, gan y wreiddiol.

CYSSYLLTIAD.—Arferir *na, nac*, yn yr un ystyr a'r geiriau Saesneg *neither, nor*; megys *na dyn, nac anifail*. Arferir *na, nag*, hefyd ar ol ansoddair gymmharol yn yr ystyr o "than;" *mwy na dyn*.

Dilynr *o, od, os*, gan y modd mynegol; *pe* gan amser ammherfaith neu or-berfaith y modd dibynol.

Gelwir *er, am, hyd, oddigert*, ac arddodiaid eraill, yn gyssylltiad weithiau; ond yn sicr ddigon, arddodiaid ydynt bob amser, a dilynr hwynt yn wastad gan *enw* berfol, neu frawddeg anuniongyrchol, yn wrthdrysych iddynt; megys, *er dyfod o honof; am na ddeuais*.

EBYCHADAU.—Math o frawddegau byrion ydyw ebychiadau—pob un yn gyflawn yddo 'i hun, ac heb fod yn perthyn i'r un frawddeg arall. Megys *A! O!* Nis gall y grammadegydd ddywedyd mwy am danynt na'u henwi.

CYSTRAWEN.—Mewn brawddeg Gymraeg syml, saif y ferf yn gyntaf, y gweithredydd yn

ail, y gwrthdych yn drydydd, ac yna'r rhagferf. Er enghraifft, *Darlennodd fy mrawd y benod echdoe.* Dyma hefyd drefn y geiriau mewn brawddeg Wyddeleg; yr hyn a brawf fod y drefn hon gan Geltaid Prydain cyn ymwahanu o honynt yn Wyddyl a Brython. Dyfynwn yma ddwy neu dair o frawddegau Gwyddeleg o "Fywyd Patrig," gyda chyfieithiad Cymraeg, air am air, fel y gwelo'r darlennydd mor fanwl y cyttuna'r ddwy iaith yn hyn o beth:—

Priteais patraic dó. Teit erlund na-bachla Preghodd Patrig iddo. *Acth Ulaen y-fugeilffon tria-na-chois.* Asbert patraic cil romba centryw-eti-goes. *Dywedodd Patrig paham na-baet yntimden.* Andarlun aroengus rope dy-amidiffyn. "Meddyltais," medd-Oengus, "efod cóir na-cretmi. Atbert patraic nitel-yndefod y-grefytd." *Dywedodd Patrig "Ni-thy-fider fuil i-sin-inud-sa ondiu cobráth. welltir gwaed yn-y-lle-hwn o-heddyne hyd-farn."*

Pan fo gweithredydd y ferf yn enw neu rag-enw dangosol, arferir fuff y trydydd person unigol i'r ferf. Er enghraifft, *Daeth y gwyr hyn yma.* Ond pan fydder gweithredydd yn rhag-enw personol, yna arferir y ffurfiau treigladiol. *Cenais fy nghán, gwyrant farn:* a gellir arfer y rhagenw cynnorthwyol gyda'r ferf, megys *cenais i fy nghán; gwyrant heythau farn.*

Brawddeg gymmysg ydyw brawddeg ág enw neu ragenw, neu ansoddair, yn gyntaf ynddi; megys *Paul a attebodd, ateb a wnaeth, myfi yo.* Mewn brawddeg gymmysg, deallir y ferf *wyf* bob amser gyda'r gair cyntaf, fel mai ystyr *Paul a attebodd* ydyw, "(it is) Paul who answered." Ceir brawddeg fel *Paul a attebodd* yn aml yn y Beibl, ac mewn llyfrau eraill, yn lle'r frawddeg syml, *atebodd Paul.* Effaith cyfieithu o'r Lladin ydyw hyn, ac y mae yn anghywir ac yn ang-Nghymreig. Ar lafar pob ardal yng Nghymru, ni arferir brawddeg fel *Paul attebodd* ond pan fyddo pwyslais neillduol ar y gair cyntaf; megys *PAUL attebodd, nid Pedr*—"(it is) Paul who answered, not Peter;" a dyma gywir ystyr y gyfryw frawddeg yn yr ieithoedd Celtig,—deallir "it is" gyda'r gair cyntaf. Weithiau, fe geir yr "it is" ei hun yn y frawddeg, ac ys a arferir am dano, megys, *ys truan o dilyn ydyw f.* Felly hefyd yng Ngwyddelaeg, ceir brawddeg gymmysg weithiau ág is o flaen y gair cyntaf, ac weithiau hebido. Wrth ofyn cwestiwn hefyd ceir yr "is it" —dywedir, *Is Paul a attebodd?* "Is it Paul who answered?" Yr is a geir yn y gair ai ydyw'r "is"; canys a ydyw'r rhagferf syml, a *ddaeth Paul?* Ceir yr i hefyd yn yr atebiad i'r cwestiwn cyntaf, *te;* hyn ydyw, *i ef;* "it is he." Attebiad y frawddeg syml ydyw do, "he did."

Brawddeg anuniongyrchol ydyw brawddeg yn dibynnu ar air fel *dywedodd, meddwt,* &c.; megys, *Dywedais yr atebai Paul.* Pan fydd brawddeg gymmysg yn anuniongyrchol, ceir mai o'r blaen; ac nid ydyw hwn etto yn ddim mwy na dim llai na'r "it is" a ddeallir o flaen brawddeg gymmysg uniongyrchol—yn wir, y mae yr ysgrifennid ef yn y canol-oesoedd. *Dywedais mai Paul a attebodd.*

Y mae yr hyn a elwir yn weithredydd y frawddeg gymmysg yn air annibynol; ac nid ydyw yn weithredydd i'r ferf a'i dilyn. Gweithredydd y ferf hono ydyw'r rhagenw cyf-eiriol a a ddaw o'i blaen. Sylwer yn awr, pan fyddo'r rhagenw a yn weithredydd berf y bydd

y ferf yn y trydydd person unigol bob amser; megys *Dyma'r dynion a ddaeth.* Y mae a *ddaethant*, er mor gyffredin mewn ysgrifen (o herwydd ei fod yn unol â rheol y Lladin a'r Saesneg), yn hollol anghywir yn Gymraeg; ac ni chlywir mohono mewn Cymraeg llafar, o Gwergybi i Gaerdydd. *Dyma'r dynion ddaeth* ddywedir, a hyn ydyw iawn. Cofier fod rhoddi terfyniad i ferf yn rhoddi gweithredydd iddi—*daethnt* ydyw "they-came;" ac ystyr *dyma'r dynion a ddaethant*, pe buasai ystyr iddo, fuasai, "these are the men whom they-came." Felly, lle ceir berf dreiglidiog ar ol a, gwrthdych y ferf ydyw a, a'i gweithredydd ydyw person y terfyniad; megys, *y dynion a welais*—"the men whom I saw;" *y bobl a wel-sant*—"the people whom they saw." Gresyn fod rheol mor syml ac mor glir wedi ei diystyru o barch i rammadeg estron. Ceir y tryblith mwyaf yn y Beibl; ac er fod y cyfieithwyr yn fwy holl o'r dull estronol nag o'r dull Cymreig, ceir y ddau yn aml yn ymyl eu gilydd:—"Ku llywodraethwyr a wna iddynt udo:" "Brenhin-ocedd a gwannt eu genau;" *Esā. lii. 5, 15.*

Yn neuheun brawddegau cymmysg yr arferir y rhagenwau annibynol *myfi, tydi,* &c.; megys *myfi a ddaw,* "(it is) I who shall come." Gellir arfer *minnau* a *myfnnau* hefyd yn yr un modd.

Mewn brawddeg syml, arferir yr o flaen *wyf, oedd,* &c.; megys, *yr wyf yn ddyfod.* O flaen berfau eraill, arferir *mi yn y Gogledd, a fe yn y Deheudir.* Ceir hwynt mewn ysgrifen hefyd weithiau, ac estynir hwynt i *mi a, fe a;* ac arferir *ti a, hi a, ni a, chwí a, hwy a* yn yr un modd. Nid yn aml y ceir y rhagdlodiad hyn yn y Gymraeg hynaf; a phan geir hwynt, ni cheir yr a. Yn y "*Llyfr Du,*" darlennw "Mi ddisgoganaf i." Dian mai difyg deall ystyr yr a a barodd roddi lle iddi ar ol y rhagdlodiad hyn.

Y mae gwahanol ffurfiau presennol y ferf *wyf* yn ddrys i estroniaid; ac er fod pob Cymro deallus yn arfer y ffurf iawn, megys trwy reddf, wrth lefaru; etto, ni cheir rheolau dealladwy yn eu cylch yn yr un gramadeg. Rhoddwn yma gipolwg ar y modd i'w harfer, a dechreuwn gyda ffurfiau'r trydydd person y mae, *yo, oes, sydd.* Mewn brawddeg syml, ar y ffaith *fod* y mae'r arbenigrwydd; ac arferir y mae, yna'r gweithredydd, yna (A) yn gyssylltiol gydag enw neu ansoddair, neu ynte (n) arddodiad gydag enw berfol, neu (c) arddodiad gydag enw lle mae amser; megys

- (a.) Y mae hwn yn ddyw; yn dda.
- (b.) Y mae hwn yn myned; am fyned.
- (c.) Y mae hwn yn Ninbych.

Ar ol y geiriau a, o, nid, onid, "yw" a arferir, megys *os yw hwn yn ddyn,* &c.: ond yn yr ystyr o "there is," sef pan fo'r gweithredydd yn air fel *neb, warihu, hawer,* yn dangos cyfran yn unig o rai o'r un rhyw ag ef, arferir *oes* ar ol y geiriau uchod, megys *os oes neb yn dda; nid oes ond un Duw.*

Mewn brawddeg gymmysg, ar *beth* neu *berson* y mae'r arbenigrwydd, nid ar ffaith. Pan fo'r peth, neu'r person, yn weithredydd brawddeg syml fel un o'r uchod, rhoddir ef yn weithredydd annibynol y frawddeg gymmysg, ac yna *sydd,* ac yna *yn,* neu arddodiad fel yn y brawddegau syml uchod; megys, *hwn sydd yn ddyn; yn dda; yn myned,* &c. Pan fo'r peth arbenig yn ffurfio elfen ddiweddar brawddeg syml, arferir *yw* yn y frawddeg gymmysg os

bydd y sylm fel yr (a) uchod, y mae os bydd y sylm fel y (b) ar (c) uchod, a gadewir "yn" allan o (a) a (b); megys

- (a) Dyn yw hwn; da yw hwn.
- (b) Myned y mae hwn; am fyned y mae hwn.
- (c) Yn Nimbych y mae hwn.

Y gair a ddaw *an ol* y ferf *wyf* yw ei gweithredydd; a phan fo hwn'n rhagenw personol, arferir y ffurfiau treigliadol i'r ferf yn lle *yo* neu *y mae*; megys *yr wyf yn ddyn, myned yr wyf*. Ond nis gall yr un o'r ffurfiau treigliadol gymmeryd lle'r gair *sydd*, o blegid y rhagenw adgyfeiriol a gynnwysir ynddo ydyw ei weithredydd ef bob anser, megys "*diau mai chwychwsi sydd bobl*". Trwyadl anghywir fusai *ydych*. Ystyr *ydych* ydyw "that-you-are;" ystyr *sydd* ydyw "who-am," "who-is," "who-are," &c.; felly, cyfeithiad llythrenol *mai chwychwsi sydd bobl ydyw* "it-is you who-are people;" cyfeithiad *mai chwychwsi ydych* ydyw "it-is you that-you-are" (y chi ydech-chi); ac nid oes synwyr mewn chwnegeu gair fel *bobl* at frawddeg fel *yna*, ond fel cyfarchiad. Gwyddom fod ugeiniau yn ystyr "chwychwi ydych bobl"; "y rhai hyn ydynt oren;" ond na un o'r ysgrifenydd hyn a fentrai arfer y fath gystrawen wrth siarad â' gymnydog? Fe oherthid am ei ben.

Yr ydym wedi helaethu mwy ar gystrawen y frawddeg Gymraeg nag a fusai raid oni bae fod y grammadegau yn haeru fod rheolau grammadegau iethoedd eraill yn rheolau i'r iaith Gymraeg, a bod ysgrifenydd yn eu credu. "Cyttuna'r ferf â' gweithredydd," meddant. Fe allai fod rhyw ystyr rhesymegol i hyn yna; ond ystyr grammadegol nid oes iddo yn Gymraeg. Nis gŷyr yr iaith Gymraeg ddim am y fath reol. Gellwch, os mynwch, lunio iaith newydd, â chystrawen yr iaith Saesneg a geiriau'r iaith Gymraeg. Fe wnaeth Dr. Fughe ryw fastard-iaith felly, a chyfeithodd "*Barabwys Goll*" Milton iddi; ond na alwer Cymraeg yn enw arni. Galw'r hi yn 'Buwaeg,' os mynwch.

Pahan y dywedwn mai'r uchod ydyw rheolau'r Gymraeg? Am mai hwy ydyw rheolau'r iaith lafar trwy Gymru benbaladr. Hwy hefyd ydyw rheolau'r iaith Wyddeleg; a chan hyn, nis gall bod dadl nad hwy oedd rheolau Celtig Prydain. Y mae'n debyg mai effaith iaith yr Iberiaid o'n-Italiaidd ydynt. Hamitiaid oedd yr Iberiaid; a ddasthai o Africa; ac yn wir, tybiwn y gallir dyfod o hyd i achos y rheolau hyn yn yr Iethoedd Hamitaidd. Ond os nad ydynt ond camgymeriadau'r werin ddi-ddysg, fel y dywed y grammadegwyr, pa fodd y gwnech gwerin Môn, a gwerin Morganwg, a gwerin Gomerana a Donegal, yr un camgymeriadau; a'r rhai hyn yn gangymmeriadau mor rheolaidd, mor gywain—rhy gywain i'r grammadegwyr weled rheol yndynt? Y gwir ydyw, y mae cystrawen yn dra anghyfeiwidiol. Y mae geiriau'n hiaith wedi newid cymmaint na busoch yn eadabod y geiriau Cymraeg a glywodd Cesar; ac mor wahanol heddyw ydyw geiriau Môn a geiriau Morganwg; ac am eiriau'r Gwyddel o Gomerana, ni deallech yr un o honant; eto parhodd y gystrawen yr un. Er fod y Cymry'n genedl dra darlengar, ac wedi eu trwytho'r Beibl; ac er fod effaith y grammadeg Lladin yn ddiw'n ar eu llenyddiaeth hynaf, ac effaith y grammadeg Saesneg ar eu llenyddiaeth ddiweddarach; er fod y Beibl yn llawn o frawddegau cymmysg yn lle rhai sylm, ac o furlau treigliedig yn lle rhai amheronol,

er hyn oll sieryd Cymro dirodres y Gymraeg â'r gystrawen Geltaidd a ddysgodd gan ei fam.

Ond pan gymmer hwn bin yn ei law, ysgrifena chwyddiaith annaturlol y buasai arno gwilydd ei siarad. Paham? meddwch. O blegid sieryd wrth reddf—ysgrifena wrth ei reswm; ac y mae greddf y gŵr yn hyn, fel llawer peth arall, yn fwy cywir arweinydd na'i reswm. Gorfoda'i reddf iddo fod i ryw raddau yn naturiol wrth siarad—a natur sy'n iawn; ond rheolau grammadegwyr a'i llywodraetha wrth ysgrifenu. Ac fel y sylwyd, y mae cystrawen y Gymraeg yn rhy gain, yn rhy *delicente* i'r grammadegwyr fod wedi ei deall; ond diau y daw hon hefyd yn eglur i bawb. A hyderwn, cyn pen yr ugain mlynedd etto, y cyfrifir y Cymro a ysgrifena *ydyn* yn lle *yo* neu *sydd* ar yr un tir a'r gŵr o Sais a ysgrifena "them is."

Cymmerwn yn awr gidpenn ar ffurfiau'r geiriau yng ngwahanol dafod-ithoedd Cymru. Gallir bras-ranu'r wlad yn bedair rhan, o ran iaith; sef, Gwynedd a Fhwys yn y Gogledd, a Dyfed a Gwent yn y Deheudir.

Yng Ngwynedd a Gwent y mae'r terfyniad *-au, -us, yn -o*, megys *peha*; ym Mhwys a Dyfed *-a* ydyw, megys *peha*. Try e yn y sill ddiacen ddiweddas yn a hefyd yng Ngwynedd a Gwent, megys *halan*. Erys ai yn y sill hono yn ai yn Ngwynedd—*enaid*; ond try yn e yn Mhwys a Dyfed—*ened*, ac yn a yng Ngwent—*enad*. Eithr yn y terfyniad *-ais* try yn i yng Ngwynedd—*gwelis*; ac mewn terfyniadau lliosog try yn i yn Mhwys—*llygid, bychin*. Y mae tuedd mewn *ae* yn y sill olaf i droi yn a yng Ngwynedd; try yn e yn Mhwys a Dyfed—*marwoeth*; ac yn a yng Ngwent.

Seinir llafariad o flaen *ll, st, sg, sb*, yn hir yn y Gogledd, yn fêr yn Neheudir; megys, *Gogledd—gwâlth, Crist, cosp*; Deheu—*gwâlth, Crist, cosp*. O flaen *ll* ceir llafariad fêr yn y Gogledd, oddigerth yn y geiriau *holl, oll*; llafariad hir yn Neheubarth; megys, *Gogledd—côll, call*; Deheu—*côll, cáll*.

Gwneir y deuseiniaid *ae, oe, yn â, ô*, mewn geiriau unsill yn Neheubarth; a throir *au* yn *oi*; megys, *trâd, trôd, hoï*. Seinir *u* yn debyg i i yn y Deheu, a rhanau o Bywys; ac yn y sill accenog tuedd i'r gwneyd yn *y*, megys *ynig*.

Seinir yr *y* yn *yo, ydyw, heddyw*, yn i drwy holl Gymru; ac y mae'n debyg fod hyn yn gywirach nag fel yr ysgrifenydd hwynt, o blegid *ydyw, heddyw*, a ysgrifened yn wastad yn y canol-oesoedd. Try *u* hefyd, neu *y* â sain *u* iddo, yn i o flaen neu ar ol *g*, ac mewn sill y bo i yn un o'r ddau sill cyfagos; megys *imig, cerig*.

Arferir *e, fe* yn y Deheudir, *o, fo* yn y Gogledd, oddigerth yn yr ymadroddion *mai e, ai e, te, yn't e?* Y mae amryw fân ymadroddion rhagterfol hefyd yn wahanol yng Ngogledd a Deheubarth—*G. allan, D. (i) mas; G. i fyny, D. (i) fan; G. i lawr, D. (i) ban*.

Y mae *f* derfynol wedi colli o'r holl dafod-ithoedd bron; a cholwyd *t* derfynol y trydydd person lliosog o honant oll yn ddiwahan-iaeth. Arferir ffurfiau gwahanol o bresennol y ferf *wyf* yng Ngogledd a Deheubarth; fel y canlyn:—Gogledd *ydu, wyt (ât), ydi*, (Pw.) *yden, ydech, yden*, (Gwyn.) *ydan, ydach, ydyn*; Deheu, *â, odu, ât, iu, odi, in, odin, ich, odich, in, odin*. Ni arferir y ffurfiau *odu, &c.*, yn y Deheudir ond wrth ofyn cwestiwn neu ei ateb; megys *A odi e'n mind? Odi*. Ni arferir *ydwyt* yn unman.

Try'r *m* yn nhrefniad ail berson lliosog yn *n* trwy Gymru; ac yng Ngwynedd arferir *a* yn nhrefniadau'r holl arddodiaid yn y person cyntaf a'r ail, megys *arna, arnat, wrtha, wrthaf, arnan, arnach, hebddat, trostach*.

Arferir y rhagenwau cynnorthwyol bron yn hollol yr un fath ym mhob tafodiaith, ac yn amlach o beth nag mewn ysgrifen. Rhy faith fyddai rhoddi'r holl reolau a berthyn iddynt ar lafar gwlad. Nodwn yn unig eu lle gyda'r arddodiaid. Arferir y rhagenwau cynnorthwyol mewn tair ffordd. 1. Collir ef—megys *Fe rôdd Owen y wisg am dano*. Arwydda hyn mai gweithredydd y frawddeg yw gwrthdrrych yr arddodiaid; ei rhai am dano'i hun. 2. Arferir ef yn ddiacen; megys *Fe rôdd Owen y wisg am dano-fe*:—am rywun arall yma. 3. Arferir ef âg accen arno—*Fe rôdd Owen y wisg am dano fe*:—am ryw ail berson, o'i gyferbynu â thrydydd. Collir y gwahaniaethau ysgeifn cywraïn hyn mewn ysgrifen; o blegid ystyrir fod mynychu rhagenwau yn gwanychu'r iaith. Ond pe cytunid i gysylltu'r rhagenwau diacen a'r gair y perthyn iddo, fel y gwneir uchod, gallasem gadw gallu'r iaith lafar i gyflen ysgeifn wahan-iaethau ystyr, heb gollu dim o rym yr iaith lenyddol.

Yn wir, y mae cryn deimlad yn codi fod ein hiaith lenyddol yn rhy gelfyddydol o ran sain hefyd, yn gystal ag o ran grammadeg. Y mae iaith lenyddol yn wastad yn fwy ceidwadol nag iaith lafar, o blegid y mae i ysgrifen fwy o barhant na llais; am hynny, y mae Cymraeg ysgrifen yn cadw hen ffurfiau sydd wedi meddalu yn yr holl dafod-ieithoedd. Er enghraifft, cedwir y *t* yn nhrefniad y trydydd person lliosog; ac y mae hwn wedi difannu o'r iaith naturiol er's mwy na saith gan mlynedd, canys ceir berfau o'r trydydd person lliosog hebdo yn "*Llyfr Du Caerfyrddin*." Y mae'n ddiâu y bydd yn rhaid i'r iaith lenyddol dafu ymaith yr hen aeolodau meirw hyn, cyn y lleferir hi yn lle'r un o'r tafod-ieithoedd. Ac fel yr ymdaena gwybod-aeth ieithyddol yng Nghymru, ac y gwelir yn amlycach mai twi araf sydd i iaith, fel i bren, ac nid sefydlogrwydd difwyd maen, ni theimlir cymmaint o rwymanu mwy i arfer ffurfiau meirw sy'n awr yn annaturiol, ac fe gyfnewidia'n hiaith lenyddol yn araf i gyfarfod ein hiaith lafar; ac yna bydd ar Gymro o addysg gym-maint o gywilydd siarad tafodiaith ag a fuasai arno siarad iaith lenyddol heddiw. Dyna'n gobaiith—ac yn wir, dyna'n gobaiith am fywyd yr iaith; o blegid os yw'r hen Gymraeg i fyw, rhaid iddi fod yn iaith—yn un ar lafar ac mewn ysgrifen.

Ni byddai erthygl ar yr iaith Gymraeg yn gyflawn heb air am ei hysgrifenwyr a'i dysg-awdwyr. Sylwasm mai ar hen gerfysgrifau o'r canrifoedd boreu y mae'r Cymraeg hynaf sydd ar gael. Ysgrifenydd y rhai hyn yn y prif-lythrenau Rhufeinig dirywiedig oedd yn gyffredin yn yr oesoedd hynny, ac yn yr hen lythren- enau Prydeinig a elwir "Ogam." Ni cheir y llythrenau olaf hyn ond ym Mhrydain Fawr ac Iwerddon; felly, dilys yw mai yno y'u dy-feisiwyd. Ac fel y sylwa'r Profeswr Rhys, ni buasai angen am danynt pe na buasant wedi eu dyfeisio cyn dyfodiad y Rhufeiniaid; a dengys ef yn amlwg fod y rhai a'u lluniodd yn gydnahyddus â rhyw ffurf ar y llythrenau Phœnic-iaidd. Cerfid yr ogam yn gyffredin ar gongl careg neu goedyn; ac yn y tabl a ganlyn o

honynt, fel yr arferid hwynt yng Nghymru, dengys y llinell hir grib congl y gareg. Yr ydym yn dyfynu'r tabl o'r "*Lectures on Welsh Philology*," tudal. 267:—

b,	l,	w,	s,	n;	[c]h,	d,	t,	c,	qv;
/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
m,	g,	ng,	z,	r;	a,	o,	u,	e,	i.

Nid oes yn yr hen gerfysgrifau hyn nemawr mwy nag enwau priodol. O'r nawfed ganrif ymlaen, y mae genym amryw eiriau a gwedd-illion mewn llawysgrifau Lladin. Pan nas de- allai'r hen fynach Cymreig air yn y llawysgrif Lladin, holai ei ystyr, ac yna ysgrifennai ef yn Gymraeg uwch ben y gair Lladin, neu gyferbyn ag ef ar ymyl y ddalen; ac heb law'r geiriau hyn, y mae genym ddernyn neu ddau wedi eu hysgrifenu ar ddarn o dudalen gwâg o lawysgrif Lladin. O ddiwedd y ddeuddegfed ganrif ym mlaen, y mae genym liaws o lawysgrifau Cym- reig. Ysgrifeniad y rhai hyn yn y canol-oesoedd mewn llythren debyg i'r un a arferid yn gyff- redin yn Ewrop ar y pryd, ac a gedwir heb nemawr gyfnewidiad arni yn argraph yr Al- maenwyr heddiw. Tarddodd y llythren hon o'r llythren Rufeinig ddirywiedig a arferid yn y canrifoedd cynt, a tharddodd ein llythrenau ysgrifenedig ac argraphedig ni o honi hithau.

Fe welir ynte mai mewn ysgrifau o'r ddeu- ddegfed ganrif ym mlaen y cadwyd i ni ddim o bwys o'n hen lenyddiaeth. A thra y cludai traddodiad farddoniaeth y cynfeirdd, a phob tro yr ysgrifeniad hi, a diau y gwnaed cyn y ddeuddegfed ganrif, yr oedd ei hiaith yn newid bob cam fel y newidiai'r Gymraeg ei hun. Felly, yn ffurf geiriau'r canol-oesoedd y mae gweithiau'r cynfeirdd yn awr: a phwy a w'yr pa faint o gyfnewid fu arnynt? Nis gellir dadleu dim oddi wrth iaith y cynfeirdd am eu hoed. Dywedir fod rhai o honynt gyn hyned a'r chweched ganrif—Talesin Ben Beirdd, a'i gymmysg rhyfedd o Gristionogaeth a chwedl- oniaeth baganaidd; Aneurin Gwawdrydd, a'i 'Ododin' am y

Gwyr a aeth Gatraeth gan wawr,
ac a gwmpodd yno, a Llywarch Hen a gant
alarnad Ystafell Cynddylan—

Ystafell Cynddylan ys tywyll heno
Heb dân heb gerdeu,
Dygystudd deuruidd dagreu.

Yn y canrifoedd wedi hynny, ceir Cuhelyn, a Thyallio, a Golyddan—yna daeth yn dywyll nos. Ond ar ol nos faith, fe dorodd gwawr; daeth i Gymru ddeffroad lenyddol; ac yn nechreu'r ddeuddegfed ganrif, ceid Meilir yn canu Marwnad Gruffydd ap Cynan, a Gwalch- mai yn canu i Owain Gwynedd awdl a gyfieith- wyd i'r Saesneg ganrifoedd wed'yn gan y bardd Gray; ac at ddiwedd y ganrif, ceid Gwain Cyf- eilioeg, tywysog Powys, yn canu i'w gorn hirlas, gan enwi campau'r pendefigion a yfai o hōno; a Hywel ab Owain Gwynedd yn canu ei ganenon serch—

Dewis gennyf di;
Beth yw gennyf fi?
Beth, a dewi-di? Deg i gosteg—

* Nid oes ond ychydig iawn o'r darnau a briodolir i Dalesin a Myrddin yn wir hen.

Ac wedi hyny, Einion ap Gwalchmai yn canu cŵyn ooll Nest—ferch Hywel—

Llen argel isell y sy'm poeni
Lludd Gwen lliw arian ar Eryri.

Tus dechren 'r drydedd ganrif ar ddeg y canodd Cynnddelw Brydydd Mawr ei awdlau dyrys; ac y canodd Llywarch ap Llywelyn, Brydydd y Moch, i Llywelyn Fawr ab Iorwerth. O dan nawdd Llywelyn Fawr hefyd y canodd Einion ab Gwgan a Dafydd Benfras, ac Elidir Sais; ac yn yr oes hono y canodd Gwynfardd Brycheiniog, ac amryw feirdd o fri. Yna ceir Einion ap Madawg yn canu mawl i Ruffydd fab Llywelyn Fawr; ac yna daeth Llygad Gŵr, a Bleddyn Fardd, a Gruffydd ab yr Ynad Coch i ganu i fab Gruffydd, "Llywelyn ein llyw olaf."

Llywelyn, Lloegrwys fastrïoli,
Llyw breiniawl, brenhinedd teithi
Llary deyrn oedryn yn oedw gwesti—cyrdd
Cerdorion cyfochi.

ehr Llygad Gŵr; ond cafordd Bleddyn Fardd a Gruffydd ab yr Ynad Coch fyw i alaru ar ei ol.

Gŵr a las drosom, gŵr oedd drosaf,
Gŵr oedd dros Gyuro, hyl yr henwaf
Gwrawl Llywelyn gwraf—o Gymro
Gŵr ni charai ffo i'r ffordd nessay—

medd Bleddyn; ac medd Gruffydd,

Gwae fi am arglywydd, gwaleh di-waradwydd,
Gwae fi o'r adwydd ei drangwyddaw,
Gwae fi o'r gollod, gwae fi o'r dynged,
Gwae fi o'r clywed fod cwyf arnaw.

Llawer deigr hylithr yn hwyllaw—ar rudd;
Llawer ystlys rudd a rhwyg arnaw,
Llawer gwaeod am draed wedi ymdreiddiaw,
Llawer gweddaw a gwaeod i am danaw.

Gwir freiniawl frenin Aberffraw,
Gwenlad nef, boed addef iddaw.

Wedi lladd Llywelyn yn 1282, ac i'r Saeson orymdeithio drwy Llundain a'i ben ar waewffon, fel y galardodd Gruffudd yn yr awdl hon,

Pen Llywelyn deg, dygn o fraw—i'r byd
Bod pawl haisarn danaw,

daeth yn nos wed'yn ar lenyddiaeth Gymraeg, er na pharodd hono'n hir. Ac yn y cyfwrng yma, ni drow'n yn ol i sylwi ar y rhyddiaeth a ysgrifenydd yn y cyfnod hwn.

Gyda deffroad y 12fed ganrif, daeth awydd am gaeleu, a threfnu, ac ysgrifenu 'r hen draddodiadau a chwedlau oedd ar lafar gwlad, a'r cyfryw gofnodion ag a ddigwyddai fod mewn ysgrifen; ac yr oedd rhai o'r hen chwedlau yn tarddu o chwedloniaeth baganaidd yr hen Geltaid. Felly y daeth y Mabinogion, a'r chwedlau am Arthur a hen arwy'r Prydeinig i fod yn y llun sydd arnynt; a chymmysg o chwedloniaeth am y daw Arthur a thradodiad am Arthur Frenin yw Arthur y chwedlau ac Arthur Brut y Brenhinoedd; a chymmysg o chwedlau Celtig paganaidd a dewiniaeth Gristionogol yw hanes y Seint Greal. Yn y flwyddyn 1145 yr ysgrifennodd Gruffydd ab Arthur, a elwir hefyd Sieffre o Fynwy, ei Frut Brenhinoedd yn Lladin; "a chyn pen yr ugain mlynedd (fel y dywed Mr. Alfred Nutt*) yr oedd yr arwy'r Prydeinig yn anwsu 'r aelwyd drwy Ewrop benbaladr; ac erbyn diwedd y ganrif yr oedd braidd bob llenyddiaeth oedd yn bod wedi benthyca ac adgynnyrchu chwedl Arthur a'i Farchogion." Ang-

hwydd chwedlau 'r cenhedloedd. "Pa beth oedd effaith trysorau 'r hen Saesneg ar lenyddiaeth Saesneg wedi 'r Gongwest?" gofyna 'r Professwr Rhys yn ei lyfr yr "Arthurian Legend," ac ettyb, "Dim, neu 'r nesaf peth i ddim." Er cyfoethoced llenyddiaeth Saesneg ddiweddar, teg yw cofio fod ei sylfaen yn yr hen lenyddiaeth Geltaidd a roddwyd i'r byd gan y deffroad Cymreig yn y ddeuddegfed ganrif. Tua 'r adeg hon hefyd yr ysgrifennodd Gwiliam Malmeson a Henri Hwntedwn Frut y Tywysogion yn Lladin, a chyfieithwyd hwn a Brut Gruffydd ab Arthur i'r Gymraeg. Ac heb law 'r Brutiau, a'r Mabinogion, a'r chwedlau am y brenhinoedd a'r marchogion,

Am ddewr fab, am ddi-wair ferch, ysgrifenydd traethodau ar dduwinyddiaeth, a daearyddiaeth, a gwybodau eraill; ac ar ddymuniaid ein Llyw Olaf, ysgrifennodd Edeyrn Dafod Aur ei rannadeg Cymraeg. Cyfieithwyd llawer darn o lenyddiaeth dramor, a rhai rhanau o'r Beibl, yn enwedig y rhanau oedd i'w darllen yn yr eglwys. Dyfynwn yma adnod neu ddwy o'r "grodlich, daw Sul y blodeu" (Mat. xxvi. 36—41), o hen fferwm a ysgrifenydd tua diwedd y cyfnod hwn, Hengwrt MS. 3.

"Ac o'fyna y doethant hyd y lle a-elwir Gesemani—lessu ai disgyblon. Edrychwch i, b' ebe, yt tra elwyf i ryweddiaw. A-chymryd Ped'r a deu vab Iebedeus i-gyd ag eif; a-dechreu cymryd tristwch yndaw, a-dywedud wrthant, trist yw yf eneid i hyd anghew; kynheliwch i yma, a-gwylwch i-gyd a-mi. A chered ychydig a-orug, a-digwyllaw ar i-wyneb i wediaw, hyd y-llawr. Ac yna y-dwod, yf nhad i, os gallu a-wna, kerded yr anghew honn hebof i; ac eissioes, nyd val y-mynnwyf i, namyn val ymynych di, bid. Ac o'fyna dyvod a-orug ar y-diagyblon, ac eu caffel yn kysgu; a-dywedud a-orug wrth Bed'r, ni elleist di wylaw un awr or dyd i-gyd a-myvi. Gwylwch a-gwediwch rhag ych myned ym mhrovedigaeth. Parawd yw yr ysbryd, ac eissioes gwann yw y-knawd."

Y mae hwn yn rhyddach cyfieithiad na'n cyfieithiad ni; ond er ei fod yn hŷn o fwy na dwywaith, a bod ynddo, am hyny, ymadroddion go ddieithr; er hyny, y mae hwn yn agosach atom, yn fwy naturiol. Y mae'n rhydd oddi wrth yr "ac efe a" diddiwedd sydd yn gwneud ein cyfieithiad ni yn rhy ddi-afael. Nid oes ar y cyfieithydd hwn ofn arfer rhagenaw cynnorthwyol pan awgrymir un iddo gan ei deimlad neu ei athrylith—"trist yw fy enaid i;" "fy Nhad i." Y mae cystrawen hwn yn Geltaidd, cystrawen y llall yn Lladinaidd; hwn yn gynnyrch natur ac athrylith, y llall yn gynnyrch celfyddyd, "yn cadw rithiad grammadeg," yn ol mawl Sion Tudur⁴ iddo.

Yn mhen tua deng mlynedd ar hugain wedi cwmp Llywelyn, cododd Rhys Goch ap Rhicert yn nhir Iarll yn seren gwawr y dydd newydd. Nid oedd wiw, yn awr, ganu am arwy'r

* Er mwyn rhwyddineb i'r darlennydd anghyfarwydd a'r hen orgraph, arferasom gysylltynodau i dori 'r darn yn eiriau, a newidiasom rai llythrenau yn ol yr egwyddor a osodasom i lawr ar dudal. 62. Y llythrenau italaidd a newidwyd, a geilir adfer yr hen orgraph yn berffaith drwy roi i a m a h a d, p am m h a b, c am g, v am u, y am ' neu i, d am j, ac r am rh.

* H.y., edrychwch chi. * H.y., eithr.

* Cywydd i'r Doctor Morgan.

* "Studies on the legend of the Holy Grail," tudal. 222.

a rhyfel, a gwladgarwch; ond yr oedd serch yn destyn wedi'n mor hoff gan y Cymro a'r un, ac nid oes yn yr iaith Gymraeg ddim tlysach na chaneuon serch Rhys Goch ap Rhiccert o dir Iarll. Y mae i'w anwylyd "dalcen gwastad-loyw," a llygaid yn "ddwy seren serch," a grudd "cyflw rhos gwyltion;"

"A min fel mêl, i'm dyn dawel,
Gwefus mirain liw cain cwrel;
Gân bychan crwn, a hwn mor hynod
Ag yn nydd, mynydd mewn gŵn manod...
Bun deg dawel-ddawn ysgawn wi-gi
Ni phlyg mân feillion ar donn dani;
Alarch, wylan, glân ef glwysbryd,
Meindwf, iawnwaf, hoewdwf hyfryd."

Fe geir casgliad helaeth o ganeuon Rhys Goch yn yr *Iolo MSS.*, eithr amserir hwynt yno tua dau gan mlynedd yn rhy gynnar. Cyn gadael Rhys Goch dylid dywedyd mai efe, ac nid Dafydd ap Gwilym, a ddechreuodd yru adar a chreaduriaid yn llateion at ei gariad. Rhaid boddloni ar ddwy linell i'w ddangos—

"Tithau'r hedydd, bardd boreuddydd,
Dangos i hon fy nhorr calon."

Yn fuan fuan wedi hyn y daeth Dafydd ap Gwilym, a llu beirdd ei oes ef, ac y cynnalwyd "tair Eisteddfod daeni llen"—y gyntaf yn Maes-haleg, yn llys Ifor Hael, ewythr Dafydd a'i noddwr. Yr ail yn y Ddol Goch yn Emllyn, yn llys Llywelyn ap Gwilym, ewythr arall i Ddafydd, a'i "athro barddoniaidd;" a'r drydedd yn Maelor, yn llys y Brodyr Marchwiall. Yn yr adeg hon y daeth cynganedd yn anheggor barddoniaeth Gymraeg; a thra yr oedd y gynganedd, cynt, yn darfod yn aml cyn diwedd y llinell, nes i chwi deimlo fod y llinell yn rhy hir, fe'u gwnaed yn awr yn gyhyd. Yna hefyd y perffethiwyd mesur cywydd, ac yn yr eisteddfod ddadeni gyntaf "doded braint cadair ar fesur cywydd, a Dafydd ap Gwilym a ennill-ws o nerth awen a chanu a Cymraeg cyn-hwynol....Ac o hynny hyd yn awr serchocaf a goreu o'r holl fesurau y bernir cywydd." Ac yn yr ail eisteddfod y bu "oreu ar wengerdd Sion Cent, a goreu ar foliangerdd Rhys Goch o Eryri," a Dafydd ap Gwilym yn oreu ar rieingerdd. Yn y drydedd y cafas Madog Benfras, trydydd brawd Marchwiall, gadair a chae bedw am rieingerdd; "a Dafydd ap Gwilym a ganodd yn garedig a Fadoc am ei gerdd." Beirdd penigamp oeddynt oll, a Dafydd ap Gwilym oedd y goreufardd—bardd yr haf a'r blodeu,

"A mwyn adar a'm carai,
A merch a welais ym Mai."

Ni chawn ond prin sôn am ei rieingerddi. Canodd saith gywydd i Ddyddgu, a

"Saith gywydd i Forfydd fain,
Seth hoewgorff, a saith ugain."

Saith mlynedd y canodd, a "saith mlynedd oferedd fu;" eithr o'r diwedd "cafodd dal o'i ofalon," a Madog Benfras, medd efe, a'i priodes yn y llwyn, a'i "wawr dloferch ry dlysfain." Eithr bu raid iddi briodi'r "Bwa Bach," yn ol defod gwlad ac eglwys; ond ni lliodd Dafydd ei hawl. Nid oedd ganddo barch i na chyfraith Lloegr, na "chrefydd myneich Rhufain." Ni thalai eu "cynghor hwy am forwyn." Yr oedd eu lleuadau newydd a'u gwyliau gosodedig yn faich arno, blindodd yn eu dwyn; nid oedd eu

Grawys iddo ef ond "tynnor i ymwrthod â Morfydd;"—

"Dydd â'i bwys fal diwedd byd
Ar awenydd yw'r Ynyd."

Gan hyny, ymliwai â Morfydd ar iddi ymadael a'r Bwa Bach:

"Beth a dal anwadalu
Wedi'r hen fargen a fu?"

Y ddau'n diango am lys Ifor Hael: eu dal, a dirwyo Dafydd; a gwŷr Morganwg yn hel i dalu'r ddirwy; a thebyg fu ei hanes yn hir:

"Gwae fi gan boeni beunydd,
Weled erioed liw dy rudd."

Fe ddenai'n aml, er hyny, haul ar fryn, o blegid

"Cydwyneb cydawenu,
Cydehwerthin finfin a fu."

A haf a gauaf ar ei awen oedd y tymmhorau llyn—

"Un ydwyf, pan bwyf heb Wen,
Afyriog heb fawr awen...
Gyda Gwen'r wy'n ddibenyd,
Gwna hon fi'n galon i gyd,
A'm cân yn rhedeg i'm cof
Yn winaid awen ynof."

Bu fyw Dafydd i weled claddu ei Forfydd, a galarodd am dani yn ei henaint—

"Dan wŷdd mae Morfydd, fy myd,
Y mae'n gorwedd mewn gweryd."

Merch i Fadawg Lawgam, o dref Rhosyr, ym Môn, y dywed efe ei bod; ond enw ffug oedd hwn. Er hyny, tebyg ydyw fod rhyw wir Forfydd yn ei hanes, er na wyddai hyd yn oed bobl yr oes hono pwy oedd hi—

"Pybry fu pawb ar fy ol,
A'u 'Pwy oedd?' ym mhob heol."

Tywyna heulwen haf yn ei gywyddau; gwena'r meillion, a "llafar yw mân adar Mai." Mai oedd ei hoff fis—

"Mynwn, pei nef a'i mynnai,
Pei deuddeng mis fae mis Mai."

A daw adgof am Fai iddo wrth duchanu i'r eira—hwnw'n lluwchuo "lle bu'r Mai uwch llwybrau mân." Felly hefyd yng ngauaf einioes, daw adgof prudd iddo am Fai ei oes. "Mae cof ynof o'm hynni," meddai; ond

"Darfu'r ieuencid dirfawr;
O dewr fu nydd, darfu'n awr."

Bu farw yn 1368. Gresyn genym na chawn sôn rhagor am dano; o blegid am dlysi a chyfoeth ei Gymraeg ni bu erioed fardd na llenor i'w gystadlu âg ef. Ond fel y crybwyllasom, yr oedd "eraill feirdd awdurol" yn yr oes hono. Gruffydd Grug, y "prydydd o Benmynydd Môn," a edliwodd i Ddafydd ffolineb ei serch, nes tyfu ymgytgan maith rhyngddynt; ac yu ei farwnad i Ddafydd fe ddywed Gruffydd Grug, "Disgybl wyf, ef a'm dysgawdd;" ac wedi ei gollu,

"Tristach weithian bob cantref,
Bellach naw llawenach nef."

Fe ganodd Madog Benfras, o Farchwiall, yntau, ei "hiraeth am bennaeth beirdd;" a'r un modd Iolo Goch, bardd arall a ddaethai i'r drydedd Eisteddfod ddadeni. Medd Iolo—

"Euthyw pensaer yr ieithoedd,
Eithr pe byw athro pawb oedd."

Bu Iolo fyw i ganu i Owain Glyndwr, "Llew bryd, a nerth llaw a braich." Sion Cent a Rhys

* Iolo MSS, tudal. 96, 97.

Goch Eryri oedd y ddeufardd arall oedd yn y tair eisteddfod. Bardd a mynach oedd Sion Cent, a ganodd lawer gwengerdd, ac a rybuddiodd ei gyd-fyneich i ba le y'u harweinai eu byd da helaethwch hwy. Gŵr bonheddig oedd Rhys Goch Eryri, a chanodd awdl i'r llwynog, a "Sion Tudur a'i galwodd hi ystordyn meddwod, o herwydd fod arni rinwedd, ni fedr un dyn meddw ddywedyd mo'ni." ^a Canodd hefyd gywyddau—un i erchi i lwynog ladd y paun oedd ganedd Dafydd Nanmor at Ven o'r Ddol. Felly, yn yr oes hono y byddai Dafydd Nanmor; a dyna etto fardd nad ydyw'n ail i neb, os nad i Ddafydd ab Gwilym. Dyfynwn linell neu ddwy o'i gywydd hiraeth am ei gariad a fuasai farw—

"Och Dduw Tad, o chuddiwyd hi,
Nad oeddwn amdod iddi...
Os marw o hon is Conwy,
Ni ddylai Mai ddeilio mwyl;
Gwyrw yw'r badw a'r gwail,
Ae weithian ni ddygan ddail."

Yn yr oes hono hefyd y cant Hywel ap Einion ei awdl anfarwol i Fyfanwy Fychan—

"Llŵr eiry cynnar pen Aran,
Lloer bryd, lws fryd o Lys Frân;"

ac y canodd Llewelyn Goch ei gywydd prudd uwch bedd Lleucu Llwyd—

"Yn bwthman gan annwyd,
Cylch drws dy dy Lleucu Llwyd."

Y bedwaredd ganrif ar ddeg oedd oes aur barddoniaeth Cymru. Mewn iaith rydd ni bu mor gyfothog. Enwn weithiau Dafydd Ddu o Hiraddug, ei gyfieithiadau a'i ddsbarth ar gerdd, a chwedlau Gruffydd ab Adda ab Dafydd. Ysgrifenydd hefyd amryw lyfrau ar hanes a gwybodaeth eraill; a cheir llawer o honynt, megys "Llyfr Daearog" a "Brut y Saeson," yn "Llyfr Coch Hergest," a llawysgrifau o ddiwedd y ganrif hon.

Y mae enwau beirdd yn awr yn lliosogi; ond ni cheir yr un enw pwysig etto nes dyfod bron i ganol y ganrif nesaf. Yn Eisteddfod Caerfyrddin, yn 1451, y trefnodd Dafydd ap Edmwnd y pedwar mesur ar hugain cerdd dafod; ac yn wir, y mae Dafydd ap Edmwnd yn fwy awenyddol bardd nag y buasid yn tybied oddi wrth y weithred hon a wnaeth. Darluniau prydeirth ydyw ei oreuon bethau:

"Dy wyneb fal ôd unnos,
Dy rudd fal cafol o ros."

Llawdden hefyd oedd yn fyw yr adeg hono, ac efe alwodd am y diwygiadau a wnaeth Dafydd yn y mesurau cerdd. Tudur Penllyn hefyd, ac Ieuan Brydydd Hir hynaf, y gŵr a gant y "Cywydd i'r byd ac i henaint:"—

"Crynedig i'm croen ydwyf,
Cryna deilen aethnen wyf."

Guta'r Glyn hefyd, a Gwilym Tew, a Meredydd ap Rhys. Un hoff oedd Meredydd o bysgota a morio, a chanodd gywydd yn cyffelybu ei hun i Fadog ab Owain Gwynedd—

"Madog wych, mwyedig wedd,
Iawn geneu Owain Gwynedd,
Ni fynnai dir (f' enaid oedd),
Na da mawr ond y moroedd;
Madog wyf i'm heod, a'i gais
Ar foroedd, hyn arferais."

Sef yw ystyr hyny, mai efe oedd Madog ei oes, yn ceisio cais Madog ar foroedd, yn bysgotwr fel efe; ac yna dywed am Bedr apostol mai

^a "Gorchestion Beirdd Cymru." Arg., 1773, td. 92.

"pysgotwr oreugwr oedd." Pan ddyfeisiwyd, wedi i Columbus ddarganfod yr Amerig, y chwedl fod Madog ab Owain Gwynedd wedi ei darganfod o'i flaen, dyfynwyd y llinellau hyn i broff i'r chwedl; yna newidiodd rhyw greadur y drydedd linell i "ni fynwn dir, fy awydd oedd," gan ddynystrio'r gynghanedd a'r synwyr, er mwyn cael dyweyd fod y pedair llinell gyntaf ar fedd Madog yn America; ac adroddir y ceirwydd hwnw gyda blas gan awdwr *Drych y Prif Oesoedd*. Y mae Stephens, Merthyr, wedi lladd yr ofergoel, er gwaethaf Ab Ithel a phwyllgor Eisteddfod Llangollen; felly, ysgatfydd mai afraid i ni grybwyll yma mai ym mhen mwy na hanner canrif wedi colli Madog, sef yn eisteddfodau dadeni llen, y daeth mesur a chynghanedd y llinellau i fod, hyd yn oed yn "yr hen wlad." Gwel MADOG AB OWAIN GWYNEDD, cyf. vii.

Yn hanner cyntaf y bymthegfed ganrif y canodd Rhys Nanmor, o Faenor Mlynw, yn sir Benfro; a thyrir mai mab oedd i Ddafydd Nanmor o Wynedd; ac mai mab i Rys oedd y Dafydd Nanmor oedd yn byw yn amser Dafydd ap Edmwnd, ac a ganodd i Harri'r seithfed; ond ni wyddys pa un ai Rhys ai Dafydd a ganodd i Harri yn 1457, pan oedd ei dad wedi marw, ac yntau'n faban yn ei gryd yng Nghastell Penfro—

"Os wyneb Iarll sy'n y bedd,
Iarll aned er y llynedd."

Hyd yma y mae hanes y Nanmoriaid yn bur dywyll. Tua 1454 y dechreuodd Lewis Glyn Cothi ganu; a chanodd am ddegain mlynedd, a mwy, i achwyn ar y Saeson, ond yn benaf i foli gwŵr boneddigion Cymru; ac na feied neb arno am hyny, o blegid boneddigion a Chymry trwydd oeddynt, ac heb eu llygru etto gan philistiaeth Seisnig i dybied am eu cyglennid mai "meibion yr ynydd y meibion rhai an-ewog oeddynt," na bod tylhi, nae anwybod-aeth, hyd yn oed o iaith eu tadau hwy, yn ddim i ymfrostio ynddo. Ond fe barhaodd y fflasiwn yn rhy hir; a gresyni ganwaith wedi hyny fu gwledd bardd o Gynro'n treisio'i awen i ganu fialder celwyddog i grach foneddwr na ddeallai air o'i hiaith. Yn y blynyddoedd hyny y canodd Gutyn Owain—gŵr bonheddig a phrydydd o Groes Oswallt, a disgybl i Ddafydd ap Edmwnd—ei "awdl orchestol" i ferch, a'i gywyddau mawl i foneddigion ac abadau; ac yr oedd Gutyn yn hanesydd euwog yn ei ddydd. Lewis Morganwg hefyd sydd fardd a hanesydd na ddylid ei anghofio; a'r un testynau sydd i'w gannau yntau. Ac yr oedd ym Morganwg fardd arall, Ieuan Deulwyn, bardd awenber a fedrai ddywedyd "wrth fodd calon y llangeis:"—

"Melus ydyw dy gusan,
Os melus yw'r mefus mân."

Tua 1480, dechreuodd Tudur Aled ganu; ac un o'r beirdd enwocaf oedd. Y mae rhai o'i odlau ffracth ar dafod gwlad etto—

"Yshys y dengys y dyn
O ba radd y bo i wreiddyn."

ac o bawb a ganodd gŵyn coll, ni bu nemawr a ragorodd ar Dudur Aled. Am Robert ap Sion o Degeingl y dywed—

"Y gŵr marw, e gâr morwyn
Ddaear dy feid er dy fwyn;"

^a "Y mae fal hynn mewn un llyfr a welais yn Hafod Uchtryd—Dafydd Nanmor ap Rhys Nanmor ap Dafydd Nanmor, o Wynedd, y Bardd.—I. M." *Iolo MSS.*, tudal. 315.

ond ni chawn ddyfynu etto ond o'i farwnad i'w ewythr Dafydd ap Edmwnd:—

“Llaw Dduw a fu'n lladd awen
Lladd enaid holl ddwned hen;”

o blegid yr oedd Bardd Nanmor a Deulwyn hefyd newydd farw—tri o feirdd godidog; ac nid oedd ei athro a'i ewythr ef i'w gymmharu ond â Dafydd ab Gwilym:—

“Ni bu fyw neb fwy 'i awen
Ond da fardd Glan Teifi wen;
Mab Gwilym heb gywely,
Heb iddo frawd, ni bydd fry.”

Cyfarfod â'i frawd tu draw i'r afon; eithr yma—
“Gweddwy yw'r gerdd, y gwydd, a'r gôg,
Gwedi awdur godidog.”

Urddwyd Tudur Aled yn 'athro cadeiriawg' yn Eisteddfod Freiniol Caerwys yn 1824.

Dyma ni yn awr yn yr 18eg ganrif—oes yr ieithyddu a'r gramadegu. Dywedir i Dudur Aled ysgrifenu gramadeg; ac ym Morganwg yr oedd Lewis Morganwg, a Meuryg Dafydd, a Dafydd Benwyn, a Dafydd Llwyd Mathew, a Llewelyn Sion, yn hel ac yn helaethu mán dra-ddodiadau cymmylog am iaith a llythraeth a derwyddiaeth; ac at ddiwedd y ganrif casglodd Llewelyn Sion y cyfan ynghyd. Yn ddiweddar yn yr ail ganrif ar bymtheg, helaethwyd y cyfan wedi hynny gan Edward Dafydd o Fargam. Yn y ganrif ddiweddar ail ysgrifennodd Iolo Morganwg hwynt; ac yn 1862, cyhoeddodd y *Welsh MSS. Soc.* gopïau Iolo dan y teitl *Barddas*, gyda chyfieithiadau Saesneg gan Ab Ithel. Yn o dysgeidiaeth Barddas, o'r arwydd $\|$, yr A-wen, enw cyfrin Duw, ac arwydd ei Drindod, a ddadguddiwyd i Fenw ap y Teirgwaedd, y llunwyd pob iaith, trwy lunio yn gyntaf llythrenau o'r tair colofn; a'r llythrenau hynny yw Coelbren y Beirdd. Ceir ym *Marddas* amryw ddulliau gwahanol ar goelbren y beirdd; ac ni raid ond craffu na welir nad ydynt ond dirywiadau o'r llythrenau Rhufeinig wedi eu gwneyd yn llinellau union i'w tori ar bren. Er enghraifft, **A** ydyw Λ , **C** ydyw $\llcorner$, **I** ydyw **I**, **O** ydyw $\diamond$, **D** ydyw $\triangleright$, **L** ydyw $\llcorner$, **H** ydyw $\llcorner$, **T** ydyw $\uparrow$, **V** ydyw $\vee$, **r** ydyw ∇ ; ac nid yw'r rhai mwyaf annhebyg i'r prif llythrenau Rhufeinig ond dulliau ar y furliau dirywiadig y tyfodd ein mán llythrenau ni o honnynt. Er enghraifft, nid ydyw ∇ (s) ond yr hen furl ∇ a gadwyd yn Ngwyddeleg, y furl y tyfodd yr f dal o honi. Yn y dulliau diweddaraf ar y Goelbren ymdrechir ei gwneyd i gydymffurfio â chyfnwidiadau'r cydseiniadau blaen; ond hyd yn oed wedi hynny, y mae ei tharddiad yn y wyddor Rufeinig yn ddigon amlwg. Fe allai mai o ryw wan, wan, adgof am llythrenau'r Ogan y tarddodd y chwedlau am Goelbren y Beirdd. Sonid am hen llythrenau Prydeinig, a dywedid chwedlau gwylltion am danynt; ac onid naturiol, yn y bymthegfed ganrif, oedd tybied mai'r llythrenau a dorid ar goed y pryd hynny oeddynt, ac a elwid, Coelbren y Beirdd? Fa fodd bynag, nid oes air o sôn am y Goelbren yn llawysgrifau'r bedwaredd ganrif ar ddeg. Dechreu Gramadeg Edeyrn Dafod Aur yn ddigon syml yn "*Llyfr Coch Hergest*" fel y canlyn:—"Pedeir llythren ar hugaint kymrae yssyd, nyt amgen, *a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l, ll, m, n, o, p, q, r, s, t, u, w, x, y.*" Nid ydym yn tybied i'r hen feirdd hyn *ddyfeisio*

athrawiaethau *Barddas*. Traddodiadau oedd- ynt; ac nid dyma'r lle i ddangos pa fodd y tyf traddodiadau, na gwerth mae oed y rhai hyn; ond y mae'n amlwg i bawb fod rhai o honnynt yn hŷn na'u gilydd; a'r rhai a berthyn i iaith a llythrenau ydyw'r feungaf o honnynt. Am werth eu dysgeidiaeth, y mae hi yn rhy bell ar y dydd i drafof o ddiriffr yniadau a dardd iaith o llythrenau, a llythrenau o arwydd y Drindod.

Tra'r oedd hen feirdd disyml Morganwg yn cofnodi'r traddodiadau hyn, gwaith diniwed ddigon, i.e. a da; o blegid annheg fusai eu cyhuddo o dwyll na dyfais. Y pryd hynny yr oedd ysgolheigddod yr oes yn difwyno'r hen iaith, yn dyfeisio Cymraeg newydd na welwyd mo'i debyg na chynt na chwedyn. Gwelodd William Salesbury fod aml i air Cymraeg yn tebyg i'w gyfystyr Lladin, a thybiodd yn union mai o'r Lladin y tarddai pob un o honnynt, ond eu bod wedi eu llygru gan y Cymry ddi-ddysg. Ni welai fath yn y byd o ddeddf yn y cyfnwidiadau a gymmerth le ynddynt. Iddo ef, llygriadau noeth oeddynt oll; a cheisiodd eu newid i'w purdeb cyntefig. Am hynny, ysgrifennai *Deo* yn lle *Duw*, *Camberaec* yn lle *Cymraeg*, *dependu* yn lle *dibynu*, *evangel* yn lle *efengyl*; ac am mai *eius* ydyw *his* neu *her* yn Lladin, ysgrifennodd yntau ei am danynt yn Gymraeg, yn lle'r *i* syml a ysgrifennid gynt, ac a leferir etto—*i ben ef*, "his head." Yn 1547, cyhoeddodd William Salesbury ei "*Eirlyfr Camberaec*."

Yn 1567 y cyhoeddodd y Testament Newydd, a gyfieithodd gyda chynnorthwy'r Dr. Richard Davies a'r Parch. Thomas Huet. Bydd Cymru'n ddiolchgar byth i William Salesbury am ei Thestament gyntaf. Basai'n fwy diolchgar iddo ped ysgrifennid ef mewn Cymraeg pur yn lle Camberaec Lladinaidd; o blegid, fel y dywedodd Morris Kyffin am dano yn 1595—"Yr oedd cyfled llediaith a chymmaint anghyfiaith yn yr ymadrodd breintiedig, na alle clust gwir Gymro ddiodeff clywed mo'naw'n iawn."

Yn 1565, ysgrifennodd Simwnt Fychan Ramadeg Cymraeg; a chyhoeddwyd Gramadeg Gruffydd Roberts yn 1567, yn "ddarn o waith dyscedig ynghelyfddydd gramadeg, mor buraid, mor lathraidd, ag mor odidawg ei ymadroddiad, na ellir damuno dim perffieithiach yn hynny o beth," medd Morris Kyffin. Yn 1588 y cyhoeddwyd y Beibl Cymraeg cyntaf—cyfieithiad yr Esgob Morgan, ac ysgolhaig neu ddau yn ei helpu. Y mae sillafiad hwn yn lithrig, a gwedd ei eiriau'n Gymreig. Taffwyd ieitheg Lladin Salesbury dros y bwrdd; ond er hynny, fe gadwyd rhai geiriau, megys *ei*, "his," ac *apostolion* yn lle'r hen air *ebystyl*; a throwyd hon furiau Cymreig fel *Selyf* a *Moesen* yn *Salomon* a *Moses*. Ond y mae effaith gramadegu'r oes yn fwy cyrhaeddibel; ac hyd yn oed lle'r oedd yr Hebraeg yn cyttuno â'r Gymraeg yn nhrefn ei geiriau, fe newidwyd y drefn yn y cyfieithiad Cymraeg. Yn lle "ac aeth y dyn yn enaid byw," yn ei drefn wreiddiol, a'r drefn Gymreig, dywedwyd, "a'r dyn a aeth yn enaid byw;" a barned y neb a fyno pa un sydd oreu. Ond ni fynwn ymdroi gyda beiau; y mae'r cyfieithiad, o ran cyfoeth ei iaith a grym ei eiriau, yn ddi-gyffelyb; a chydag enwau priod pwysig bu chwaeth y cyfieithydd yn drech na'i ddysegeidiaeth. Gadwyd i ni enw Iesu yn Gymraeg, fel yr anwylyr ef gan y Cymro nes i Forgan Rhys ganu ei fod yn "caru hardd llythrenau'r enw."

Aeth y gramadegu ymlaen. Cyhoeddwyd Gramadeg Dr. Sion Dafydd Rhys yn 1592:—llyfr tra dyddorol, yn cynnwys llawer o farddoniaeth, a rhagymadrodd a ddengys y medrai'r awdwr ysgrifenu Cymraeg cryf. Erbyn hyn, yr oedd y boneddigion yn dechreu Saesnegieiddio, a Dic-shon-dafydd-iaeth yn codi ei ben, a chwyna'r Dr. yn enbyd rhagddo: "Eithr ni-heu, y Cymry (mal gweision gwychion), rhai o honon! ynn myned mor ddihas ac mor fursennaidd, ac.....mor benhoeden, ac y daw brith gwilydd arnam gynnyg adrodd eyn hiaith eyn lusan; ief, a gwynn cyn byd ryw rai o honon fedru bod mor findlws, a chymerud arnam ddarford inni o gwbl abergoffi y Gymraec, a medru (malpei) ddoeodyd Saesnac.....Cytboet yn wir ynn y cyfrwng hynn, na's medrom y ganfed rann o'r ddiethriaith a gymerasam arnam ei gwylod a'i doydud mor hyfedr. Eithr nyd yw y fursennaidd sorod hynn o Gymry (os teg doydud y gwir) onyd gholion a llwgr a chrachyddion y bobl." Cyhoeddwyd dau rammadeg yn 1593, yr eiddo Gwilym Canoldref a Henri Salesbury; a Rhetoreg Henri Perri yn 1595. Yn y flwyddyn hono hefyd y cyhoeddwyd "Deffyniad Ffydd Ighwys Loegr.....Wedi ei gyfieithu o Ladin yn Gymraeg, drwy waith M. Kyffin." Yn ei lawnder mawreddog y mae Cymraeg Morris Kyffin yn ddihefelydd.

Onid er yr holl rammadegu a chyfieithu a fu yn y ganrif hon, ni lwy'r ddistawodd y gerdd. Yn gynnar ynddi y canodd Sion Brwynog i Harri'r wythfed, awdl a mwy o gynghanedd na barddoniaeth ynddi, er ei bod yn rhy dda i'w thestyn; ac wedi hyny y bu'n ymryson canu a Gruffydd Hirathog. Yna y daeth Lewis Môn a Simwnt Fychan, a'r "pencerdd dwyfol William Lleyn," fel y galwai Glasynys ef. A bardd hyawdl oedd:

"A fedd fawredd a fyzir—heb ddim;
Ac heb ddim, diddim, y diweddri."

A thro arall, meddal—

"Pa ddydd y derfydd pob dyn?
Y dydd a roes Duw iddyn."

Rhyfedd hyawdledd ei odlau. Aeth rhai o honyn yn ddiarebion: "Nid byd byd heb wybodaeth." Yna daeth William Cynwal a'r Archddiacon Prya. Canodd yr archddiacon awdlau a chywyddau, ond yn ei Salmau cân y bydd fyw; ac er fod y mesur yn aml yn gloff, ni chwasmotto, er llawer ymgais, eu godidocach. Yn y blynyddoedd hyny hefyd y canodd Rhys Pritchard ei gerddi duwiol yn yr iaith sathredicaf er dysgu crefydd Crist i bawb o'r Cymry mwyaf diddysg; a da y gwnaeth. Ac o'n rhan ni, gwel genym iaith naturiol, er iddi fod yn llygredig ac yn gymmysg â geiriau Saesneg, nag iaith ddysgedig, annaturiol, Ladiniaidd ei geiriau a'i phriod-ddull, iaith na lefarodd neb erioed, ac na wna neb byth, fel iaith William Salesbury. Yn niwedd y ganrif hon y canodd Sion Tudur—

"Hen fardd, a fu hardd fy hynt
Wyt, a hynaf o honynt."

Soniasom am ei gywydd i'r Dr. Morgan. Ynddo y dywed mai

"Tasgu y bu Twysog y byd,
Gam ran i Gymru ennyd;"

ac am Eglwys Rhufain, "Daliodd hon ni 'n genedl ddall."

*Felly hefyd Gruffydd Roberts, er nad mor gryf.
*Newidiasom da, h, th, ac a, yr awdwr yn da, f, h, ac ag, er mwyn rhywyddineb i ddarllen y darn.

Ar ddechreu yr ail ganrif ar bymtheg, rhaid crybwyll "Llyfr yr Homiliau," a gyfieithwyd gan Edward James, ac a gyhoeddwyd yn 1606. Llyfr trwchus, mewn llythren ddu; ac yn Gymraeg prydfferth, naturiol. Yn 1620, cyhoeddwyd ail argraphiad o'r Beibl wedi ei ddiwygio, a'i fawr wella drwyddo draw, gan yr Esgob Parry, a'r Dr. John Davies, o Fallwyd; ac er mai 'Beibl Dr. Parry' y gelwir ef, bernir fod gan Dr. Davies fwy o ran yn y gwaith. Dyma y Beibl sydd genym, heb fawr o gyfnewidiad arno, hyd heddyw. Dr. Davies a Dr. Parry gafodd yr anrhydedd o benderfynu ffurfiar Cymraeg llenyddol diweddar. Ac wrth ddarllen Gramadeg y Dr. Davies, a gyhoeddwyd y flwyddyn wedi'n, a chanfod eangedd ei wybodaeth o weithiau'r hen feirdd, dilyn ymadrodd-wyr y Gymraeg bur, diolchw mai eie, yn anad heb yn ei oes, a gafodd ran o'r anrhydedd hono.

Yn 1632, ymddangosodd "Llyfr y Resolusion," "wedi ei gyfieithu yn Gymraeg gan I. D., er lles i'w blwyfolion, a'i brintio yn Llundain yn nhy Iohn Beale, tros yr un I. D."—sef Dr. Davies; a gwir y dywed golygydd "Llyfryddiaeth y Cymry" am dano, fod ei Gymraeg 'yn wir odidog.' Tybir mai cyfieithiad y Dr. Parry a'r Dr. Davies oedd y "Llyfr Gweddli Cuffredin" a gyhoeddwyd yn 1621. Yn 1632, ymddangosodd Geiriadur Cymraeg a Lladin y Dr. Davies, a fu'n llyfr safonol am fwy na chan mlynedd a hanner. Yn 1630, cyhoeddwyd "Yr ymarfer o Dduwioldeb," yr hwn a gyfieithwyd gan Rowland Fychan, o Gaer Gai, o Saesneg Dr. Bailey, esgob Bangor. 'Gwr bouheddig tiriawg' oedd Rowland Fychan, ac yn Gymro i'r carn; yn brydydd hefyd, a chanodd gerddi gogan i'r Puritaniaid, efe, a William Phylip, a Huw Morus. Tua chanol y ganrif y cyhoeddodd Morgan Llwyd, o Wynedd, wyth o lyfrau yn amddiffyn y Puritaniaid; a "Llyfr y Tri Aderyn" yw'r pwysicaf—llyfr grymus ei Gymraeg, ac â chyffyrddiad Gwyneddaidd arno—yn eryr wrth frafn, o'i gystadlu â gogangerddi'r beirdd. Yn 1671, cyhoeddodd Charles Edwards "Y Ffydd Ddi-fuan—Adroddiad o Helgnt y Grefydd Gristionogol er dechreuad y byd hyd yr oes hon."—llyfr hanes ar y blaen i'w oes, ac mewn Cymraeg llathraidd a chyffyrddiad Powysaidd arno. Bu Charles Edwards am flynyddoedd wedi'n yn golygu llyfrau da eraill i'r wasg, megys "Hyfforddiadau Christianogol" Richard Jones, o Ddinbych, cyfieithiad o Saesneg Thomas Gouge; ac argraphiad o "Ddeffyniad Ffydd" Morris Kyffin, sydd linell am linell, fel y cyntaf. Crybwyllasom am Huw Morus; ete oedd bardd goreu i'r ganrif hon. Canodd garolau a rheingerddi:—

"Fy nghalon i sydd yn danfon bob dydd
At fode brig dani lon fansi, law'n ffydd...
Cei draserch heb droi, a chalon i'w chloï,
Os wyt ti, f' anwylyd, yn dweydy y doi."

Y mae canu ar fesur cerdd yn hen arfer; bron nad oedd caneuon Rhys Goch ab Rhicert yn ddyriau. Ond yn Eisteddfod Caerfyrddin, yn 1451, fe "rodded y fath gerddi a'r rhain dan warth a gomeddiant, a'r achos y bernir oedd hyn—sef, yr oedd yr arfer yn hyny o amser, fel yn awr, gan ofer-feirdd, o ganu y cyfryw gerddi yn llwyr ddigynghanedd, heb na chrebwyll na chefyddyd," medd Edward Dafydd, o Fargam, yn 1631. Yr oedd dyri mewn cymmaint anfri pan fydrodd Edmwnd Prys y Salmau Cân nes peri iddo ymddiheuro am ei fesur cerdd. Huw

Morus a ddaeth a'r mesur cerdd i fri, ac nid oes yn ei gerddi ef ddiffyg cynghanedd; yn hytrach, fe allai ormod weithiau; o blegid anhawdd yw cael cynghanedd ac acheniad heb eiriau llanw. Y mae Edeyrn Dafod Aur yn iachach ar y pwngw na beirdd Caerfyrddin:—"Tripheth a-gadarnhaa gerb, dyfnder ystyr, ac amlder kymraeg, ac odidawg dechymig. Tripheth a-wanhaa gerb, sathredig dechymig, a-baslér synnwyr, ac eissen kymraeg;"^a nid eisseu cynghanedd. Canodd Huw Morus gywyddau ac awdlau hefyd, a cherddi duwiol a chynghorion:

"Pan fyddo drwg siampl i'th droi dros y llwybre,
O meddwl am eirie Haw Morus."

Diau iddo, fel y dywedodd Lewis Morris, Môn, am dano, ragori ar bawb eraill mewn dyriau; y mae ei gerddi oll yn brydferth, ac nid eu prydferthwch lleiaf yw iaith Bowysaidd y bardd. Bu i Wallter Mecham, a'i goeg-ddysgeidiaeth annioddefol, ddyfetha hwn i gyd yn ei argraphiad^b (yr unig un) o waith Huw Morus; ni wnaeth "ddilyn ysgrifenyddiaeth y bardd lle byddai yn feius; canys rhaid dilyn iawn gystrawiaeth—dened a ddel o'r gynghanedd." Gorhoffler Gwallter o wyntogrydd yw arfer y gair 'cys-trawiaeth' am sillibiaeth; ac y mae ei ddull o drin gwaith y bardd yn union fel ped argraphid caneuon Burns yn Saesneg yr ysgolion, ac *anae* a *fa'* wedi eu gwneyd yn *away* a *fall* hyd yn oed pan fo'r ddau yn odli. Gresyn na chwarsai "*Eos Ceiriog*" Ienan Brydydd Hir i'w olygu; y gŕ a ysgrifennodd 55 o flynyddoedd cyn 1823 fod prydferthwch Theocritus yn fwy yn herwydd ei "dafodiaith Ddorig, sydd fel rhai caneuon Ysgotaidd, yn hyfryd iawn i'r glust, ac yn ddymunol i ffansi rhai a chanddynt wir chwaeth at natur yn ei sylmrydd."^c Bu farw Huw Morus yn 1709, yn 88ain oed.

Yn 1703 y cyhoeddwyd y "*Bardd Cwsg*." Y mae ei ddarluniau nerthol ac echrus o'r byd, ac o lys angen, mor adnabyddus na raid i ni ymdroi dim i sôn am danynt; ac er fod y bardd yn llawn o ragfarnau ei oes, y mae ganddo rai syniadau cymdeithasol teilwng o'r oes hon—"Beth yw teiliwr a ddwg ddarn o frethyn wrth ŵr mawr a ddwg allan o'r mynydd ddarn o blwyf?" Ac er fod amryw eiriau o darddiad Saesneg yn y llyfr, y mae ei Gymraeg, o ran cysstrawen a phriod-ddull, yn fwy Cymreig nag oddi i ddim a ysgrifenydd yn yr iaith erioed.

Yn 1707 y cyhoeddodd Edward Llwyd, o Goleg yr Iesu, ei "*Archaeologia Britannica*." Bu Edward Llwyd am benn mlynedd yn teithio yn yr Alban, a'r Iwerddon, a Chernyw, ac yn Llydaw, yn dysgu'r iaithoedd Celtaidd, nes medru eu hysgrifenu oll; a chyhoeddodd yn yr "*Archaeologia*" eiriaduron a grammadegau o honnynt, a thraethodau ar ieithge, yn cymmharu â'u gilydd eiriau, ac hyd yn oed llythyrenau geiriau'r gwahanol ieithoedd, yn ol dull ieithge-wyr gwyddonol yr oes hon. Yr oedd wedi deall natur iaith—mai tŷf a dadblygiad oedd iddi, ac y galleddi o'r hain mamiaith hen trwy gymmharu â'u gilydd ei hieithoedd tardd. Dyfynodd dystiolaeth iaith, yn y dull y'i dyfynir heddyw, i adiodd hanes hynafol y cenhedloedd;

^a Dyfynir o "*Llyfr Coch Hergeat*." Gweler nodiad ar waelod ail golofn tudal. 69.

^b "*Eos Ceiriog*: sef, Casgliad o Bêr Ganiadau Huw Morus." Gwrecsam, 1823.

^c "*Gweithiau*," tudal. 212. Saesneg yw'r llythyryno.

a dywedodd fod y Cymry a'r Gwyddelod yn un genedl, ond fod gwael ang-Ngheltaidd yn y Gwyddelod; a honodd mai o Ffrainge y daeth y Celtaid i'r ynysodd hyn; "chwedle na chrybwyllodd neb am danynt o'r blaen," medd efe ei hun. Dywed yr ysgolhaig Ariaidd enwog, Dr. O. Schrader, am y llyfr, ei fod yn "*extremely remarkable work for its time*;"^a—geiriau cryfion i Almaenwr eu harfer. Yn wir, anffawd Edward Llwyd oedd ei fod yn byw fwy na chan mlynedd o flaen ei oes. Nid deallodd neb gymaint ag ystyr ei waith; ar greigleodd ac ymlith drain y syrthiodd yr had a heusai. Pe amgen, gallasai fod yn sylfaenydd ieithge gymmharol. Dyma un o feibion mwyaf athrylithgar Cymru, ac un nas gŵyr hi, ysywaeth, fawr am dano. Bu farw yn 1709, cyn cyhoeddi ei ail gyfrol, ac yn newydd ei godi i gadair duwinyddiaeth yn Rhydychen; a chladdwyd ef yno ym mynwent Michael Sant, ger Coleg yr Iesu, lle nad oes maen nac enw i ddangos man fechan ei fedd.

Y mae enw Theophilus Evans yn fwy adnabyddus. Cyhoeddwyd "*Drych y Prif Oesoedd*" gyntaf yn 1716:—llyfr mor blentynnaidd a diniwed ag yw llyfr Edward Llwyd o wyddonol a dysgedig. Er hyn, y mae'r "*Drych*" yn ddiwyf i'w ddarllen. Y mae ynddo ormod o frawddegau cymmysg; ond y mae ei briod-ddull yn aml yn hynod o Gymreig, ac yn dlws yn llwyrdeb ei sylmrydd.

Erbyn hyn, yr oedd beirdd Môn yn dechreu canu—y Bardd Coch a Lewis Morris. Canodd y Bardd Coch lawer yn ei ddydd: canodd ddau gywydd i Oronwy Owen. Y maent yn gywyddau da, ac y mae atebion Goronwy yn anffawol. Ganwyd Lewis Morris yn 1702. Gŕ o alluoedd mawrion ac amryfal oedd efe; yn fesuronydd a chlandrwr, yn gywain mewn cynlluniau a pheirianwaith, yn hyddysg mewn llysiu-aeth ac athroniaeth natur, ac mewn "physig-wriaeth a llaw-feddyginaeth, nes dwyn tlodion i gyrcu ato." Dywedid y gallai wneyd llong a'i hwylio, gwneyd telyn a'i chanu, gwneyd cywydd a'i ddatgan:—"tri champ Lewis Morris, Môn." Bu'n mesur arfordiroedd Cymru, ac yn arolygu mŵn-weithiau'r brenin; ac yn ei oriau hamddenol, casglodd ddefnyddiau ei "*Celtic Remains*," yn ymdrin â phob agwedd ar hynafiaeth Prydain; a chanodd hefyd gywyddau a cherddi. Chwareu oedd canu iddo, ac ysgeifu a thlws yw ei ganau. Pwy nas gŵyr am "Ganiad y Gŕg i Feirionydd?"—

"Pwy fu'n ymlid dwyn fy ngho?
Morwynion bro Meirionydd."

Ac y mae llawer o'i ganu yn ysgafnach etto (heb i ni arfer gair rhy lym); 'a'r byd,' medd efe,

"A'r byd a'i fawr wybodaeth
I'm cyfri yn ffrî ac yn ffracth;
Mab doeth oeddwn, gwyddwn gerdd,
Ac aml lwysgaine melusgerdd;
A phob clymiad ffilial ffol
Yn taro'n dra naturiol."

Yr oedd i Lewis ddau frawd, sef William a Richard. Yr oedd y ddau, fel Lewis, yn wŷr tra chywain, ac yn ysgrifenydd Cymraeg campus; a buont, fel yntau, yn garedig wrth Oronwy dlawd. Golygodd Richard Morris ddau argraphiad o'r Beibl, gyda'r "*Llyfr Gweddî Cyff-*

^a "*Prehistoric Antiquities of the Aryan Peoples*," Cyf. Saesneg, Llundain, 1890, tudal. 61.

redin, a mynegai o'i waith ei hun, a mapiau o waith "Wm. Jones, Esqr., F.R.S.," tad Syr Wm. Jones. Yn 1746 a 1752 y cyhoeddwyd hwynt, a hyn gan y Gymdeithas er Taenu Gwybodaeth Gristionogol, ar daer ddeisyfiad Griffith Jones, o Landdowror. Y mae Beibl Richard Morris yn gyssonach ei orgraph na'r rhai aeth o'i flaen; ond dygwyd i mewn iddo rai ffurfiau a ddyfeisiwyd gan goeg-ieitheg yr oes hono, ac sy'n glynu wrth ein Cymraeg llenyddol hyd heddiw. Dwy flynedd iau na Lewis Morris oedd William Wynn, parson Llan-gynhafal—y gŵr a ganodd gerddi ysgeifn fel Lewis Morris, a chywydd y "Farn Fawr," a gymmherir a chywydd Goronwy:

"Yna traŷnyca annwfn
Y dorf i'r agendor dwfn;
On'd tost eu cyflwr hwyntwy?
O! fynediad ofnadwy!"

Yna y canodd Rhys Jones, o'r Blaenau, ac y dechreuodd gasglu "*Gorchestion Beirdd Cymru*;" ac y canodd Edward Richard, Ystrad Meurig, ei fugeilgerdd bryferth ar y mesur "tri th'rawiad." Dau ddisgybl barddoniaidd i Lewis Morris oedd Goronwy Owen ac Ieuan Brydydd Hir. Wedi gorphen ei addysg yn Rhydychen, cafodd Goronwy garadiaeth Llanfair-mathafarn-eithaf, Môn, ei enedigol blwyf; ond gyrwyd ef ymaith gan yr esgob, i wneyd lle i ryw "*young gentleman of means*," o Gaernarfon. Ac yn alltud o'i wlad, heb dderbyn trugaredd gan esgobion Saes-nig Cymru, y bu Goronwy ar hyd ei oes:—

"Dyn didol dinod ydyf,
Ac i dir Môn estron wyf;
Dieithr i'n hiaith, hydiath hen,
Dieithr i berwawl awen."

Pwy na chredai, wrth ddarllen ei gywyddau i "Fôn, dirion dir, hyfrydych pob rhyw frodir," nad oedd efe 'n ei charu?—

"Cerais fy ngwlad geinwlad gu,
Cerais, ond ofer caru."

Bu'n gurad ac yn ysgolfeistr yn Lloegr, ac ni chafodd erioed brin ddigon o ymged i gynnal ei wraig a'i blant; a hwyliodd am yr Amerig, mewn gobaith gwell byd. Yno, yn 1767, yn Virginia, "lle na chlybu, ac na lefarodd haeach ddeng air o Gymraeg er ys gwell na deng mlynedd," y canodd ei awdl odidog er côf am Lewis Morris—

"Soniais, sugenais gwyuon—do, ganwaith,
Am deg Wynedd wendon;
Doethach im' dewi weithion,
Heb Lewis mwy, ba les Môn?"

"Os teimla 'r oesoedd a ddél y fawr gollod a gafodd yr iaith Gymraeg a'i barddoniaeth ar ymadawiad y Gronwy, pan orfu arno, er mwyn ynnill bara a lluniaeth i'w wraig a'i blant, fynd i berfedd gwlad yr America i gael yr hyn oedd fwy teillwng iddo, a mwy cymmeradwy a bodlon gantho, pe ei cawsai yn ei wlad ganedig, beiant ar yr esgyb Pabaidd, di-ddaioni eu crefydd, a eacelussasant ac a ommeddasant yr hyn oedd deillwng iddo. Felly yr ysgrifennodd, felly y teimlodd YWAIN MYFYR."^a Cofir am gam Goronwy,

"Pan fo Môn a'i thirionwch
O wres fflam yn eirias ffwch;
A'i thorrog wythi arian,
A'i phlwm a'i dur yn fflam dân."

^a"*Works of Goronwy Owen*," Llundain, 1876. Cyt. II., tudal. 270.

Os oedd cân Dafydd ab Gwilym yn felus, yr oedd cân Goronwy yn llawnach; os oedd awen Dafydd yn heinyf, ehedodd awen Goronwy yn uwch. Ond na cheisier cymmharu 'r ddau brif fardd; dau ddi-gymmhar ynt. Yn gyffelyb i Oronwy y triniwyd ei gyd-ddisgybl, y bardd a'r ysgolor trylen, Ieuan Brydydd Hir. Wedi d'od o Rydychen, bu yn gurad yng Nghymru, yn prydyddu ac yn ysgrifenu traethawd Lladin ar yr hen feirdd; ac wedi bod am ddeuddeng mlynedd heb dderbyn dim gwell ar law yr "Esgyb Eingl" na churadiaeth a dwy bunt ar hugain yn y ffwyddyn, aeth i Loegr i dderbyn rhyw ddeugain punt. Yn 1780, ceir ef yng Nghymru 'n ol, yn Maeshaleg; a'r fan lle safai llys Ifor, "draim ac ysgall mall a'i medd," a hen rodfeydd Dafydd ab Gwilym—

"Y llwybrau gynt lle bu 'r gân
Yw lleoedd y ddylluan."

Ac nid oedd yno i Ieuan un Ifor Hael—

"Yno nid oes awenydd—na beirddion,
Na byrddau llawenydd,
Nag aur yn ei magwrydd,
Na mael, na gŵr hael a'i rhydd."

"Yr wyf yn meddwl," meddai Iolo Morganwg, "mai yr un tlotaf o'i alwedigaeth yn yr Ynys yw." Bu farw yn ei gartref, yn 1789, a chladdwyd ef yn mynwent Lledrod, ei blwyf genedigol, lle nad oes ond y glaswellt ar ei fedd. Dioddefodd yn ei fywyd dros ei wlad a'i iaith. Anghofwyd ef yn ei anguen gan ei genedl. Pa hyd?

Yr oedd llywodraeth Prydain y pryd hwn wedi rhoi ei bryd ar lwy'r ddiis 'r iaith Gymraeg; ac onid oedd yr Eglwys ganddi yn arf parod i'w llaw? Planswyd esgobion Saesneg yng Nghymru—a gweision ufudd front, ac eiddgar; ac nid oedd tywyllwch ysbyrdol y genedl yn ormod pris ganddynt i'w dalu am lwyddo yn y peth yr anfonwyd hwynt o'i blegid. Onid yw'r hanes yn ysgrifenedig yn llythyr Ieuan Brydydd Hir? "Gwanecwn difaith tan eilun bugeiliaid ysbyrdol, yn ceisio ein difuddio o ganhwylbren Gair Duw yn ein hiaith ein hunain."^a Rhoddid i Saeson uniaith, a neiaint yr esgyb, y bywoliaethau brasaf, ac ni chaffai 'r "cursadiaid danynt ddarllen mo 'r Gymraeg;"^b a cheisid newynu pob gŵr Eglwysig o athrylith a garai iaith ei fam. Pa ryfedd, ynte, i'r "Ymwahanyddion"—sef yr Ymneillduwyr—"daenu yn frith ac yn aml dros holl wyneb Cymru?"^b Nid oedd Ieuan yn gyfaill i'r "Ymwahanyddion"; ac ofnai yr oerai eu "gwres angerddol," ac yr elai "corph crefydd yn gelain oer o'r diwedd, er yr holl grio, a'r gwaeddi, a'r crochlefaen." Pa fodd yr anghofodd yr Ieuan fod yno ryw beth heb law swm? Yn wir, fe gafodd gipolwg ar y gwirionedd. Wrth sôn, bum mis wedi yn, yn Nhachwedd, 1766, am fwrriad Mr. Ross, argraffydd Caerfyrddin, i "brintio 'r Beibl Cyssegrlan â nodau arno," fe ddywed—"Un o'r Methodyddion yw 'r gŵr sydd wedi cymmyrd y gorchwyl gorchestol hwn yn llaw; ei enw Peter Williams. On'd yw hyn yn gywilydd wyneb i'n gwŵr llen ni o Eglwys Loegr! Y mae Rhagluniaeth Duw ym mhob oes yn cyfodi rhai dynion da. Ni waeth pa enw yn y byd a fo arnynt. Oddi wrth ei ffurwyth yr adnabyddir y pren. Y mae yn dra hynod fod yr ychydig lyfrau Cymraeg ag sydd

^a"*Gweithiau*," dan olygiad D. Silyn Evans. Caernarfon, 1876, tudal. 201.

^bYr un, tudal. 202.

argraphedig wedi cael eu trefnu a'u lluniaethu, gan mwyaf, gan Ymwahanyddion, ac nid oes ond ychydig nifer wedi eu cyfansoddi gan ein hyffairiaid ni es mwy na chan mlynedd; a'r rheiny, ysywaeth, yn waethaf o'r cwbl o ran iaith a defnydd. Y mae St. Paul yn dywedyd mai 'yr hyn a hano dyn, hynny hefyd a fed efe.'* Gwir, O Ieuan! Ac yr oedd Griffith Jones, Llanddowror, wedi dechreu sefydlu ei ysgolion yn 1730; ac fel y canai 'r Fêr-ganedydd, yn 1761:—

"Tair o filoedd o ysgolion
Gawd yng Nghymru faith, a mwy;
Chwecw ugain mil o ysgolheigion
Fu, a rhagor, ynddynt hwy...
Braidd ca'dd plwyf nac ardal ddiano
Heb gael iddo gynnyg rhad
O fanteision ddysgai'n union
Iddynt ddarllen iaith eu gwlad!"—

dyegu iddynt ddarllen yr iaith a ddeallent, a rhoi'r Beibl ac esboniad, a phregethau a llyfrau yn eu llaw; bydd i gynnal gwres y grefydd, O Ieuan! ac i gynnal iaith y grefydd—yr iaith a garet tl. Daliodd yr esgyb, a'u creaduriaid, yn eu ewrs; ac ysgrifennodd Thomas Charles, yn 1784:—"Wedi cael fy mhori allan o dair o eglwys yn y wlad, ac heb obaith o gael un arall, pa beth a wna?"^b Trôdd ei wyneb at y "Methodyddion," a bu am bedair blynedd ar ddeg yn sefydlu ysgolion dyddiol a Sabbothol yng Nghymru, ac yn ysgrifenu llyfrau ar eu cyfer. Yn 1802, "rhyw glebar hanner Seis-nig, swm llymrig ay'n y llan," meddai Bardd y Nant, ac "offeiriad yn mhob rhyw helynt halog a chanddynt selog swm;" ac o mynai neb fyw 'n dduwiol, "hwy godant i'w ergydio, a'i wawdio'n llawn o wŷn;"^c tra yr oedd Thomas Charles yn y fwyddyn hono yn Llundain, yn ymdrechu cael Beiblau Cymraeg i ddiolion Cymru, nes y sefydlwyd y Feibl Gymdeithas, yn 1804. Dyma ddirgelwch bywyd y Gymraeg. Yr oedd y bobl yn or-hoff o honi, dysgwyd iddynt ei darllen, crewyd ynddynt awydd darllen, a thrwy fawr egni fe barotowyd iddynt ddarmerth, a chryfaodd yr awydd wrth ei foddhau; ac erbyn hyn, y mae llenyddiaeth Gymraeg yn rhyfeddod ei heanged:—tyst o'r "GWYDDONIAIDUR" hwn. Ymgais yr esgyb oedd lladd yr iaith—a methasant. Ymgais yr 'Ymwahanyddion' oedd dysgu i'r bobl grefydd Crist—ac y mae Cymru 'n wlad grefyddol ac Ymneillduol, a'r iaith yn fwy byw nag erioed. Ac felly y gwiriwyd y gair—"Yn gyntaf ceis-iwch deyrnas Dduw, a'i gyfiawnder ef; a'r holl bethau hyn a roddir i chi yn ychwaneg."

Yn nechreu 'r ddeunawfed ganrif, nid oedd nemawr i lenor yng Nghymru, heb law rhigywyr a baledwyr, ag adsain fynglyd o odlau Huw Morus. Yna, trwy Lewis Morris, daeth iddi ddefnodd llenyddol, ac awydd i chwilio i'w hanes, a'i hen lenyddiaeth, ac i brydu ar yr hen feurau; a thrwy Griffith Jones, ddiwygiad crefyddol, ac awydd 'i chwilio i wirioneddau 'r Gair.' Dechreuodd Daniel Rowlands a Howel Harries bregethu, a dechreuodd yr emynwyr ganu, gan dafu heibio lyffetheiriaid 'r gynghanedd, a chleisadau'r baledwyr. Canodd Dafydd Wiliam, o Landeilo Fach, "Yn y dyfroedd

* "Gweithiau," tudal. 205.

^b "Cannllwyddiant Ysgol Sabbothol Cymru," tudal. 59.
^c "Cerdad Person Paris," a gyhoeddwyd yn 1802
Gweler "Gwaith Twm o'r Nant," Liverpool, 1829
tudal. 419.

mawr a'r tonau," a chanodd Morgan Rhys "Wele cawsom y Messiah." Yna daeth y Pêr-ganedydd, a Robert Jones, Rhoslan, a David Charles, ac Anne Griffiths wedi'yn, a llu o emynwyr; a chafwyd emynyddiaeth nad oes gan yr un wlad ei chyfoethoced. At ddiwedd y ganrif, ymbriododd y defnodd a'r diwygiad, a chanodd Dafydd Ionawr 'Gwydd y Drindod,' ac Edward Jones, Maes-y-plwm, ei emynau cynghaneddol; canodd Dafydd Ddu Eryri awdlau, ac emynau, a charolau; a'r un modd Robert ap Gwilym Ddu, yr hwn a ganodd yr englynion goreu yn yr iaith. Wedi hyn y daeth Bardd Nantglyn, a'r Prif-fardd Dewi Wyn; ac yna Caledfryn, ac Eben Fardd, ac Ieuan Glan Geirionydd, ac Emrys, a Nicander, ac Islwyn, a Cheiriog, a llu mawr o feirdd na bae ond ofer i ni geisio'u henwi. O'r briodas hono hefyd y tarddodd y rhan fwyaf o'n llenyddiaeth rydd-ieithol oreu er canol y ganrif ddiweddar; gweithiau Thomas Charles, a dau fraidd Llanbryn-mair, a Gwilym Hiraethog, a Dr. Edwards.

'E fu, er hynny, feirdd a gwladgarwyr ar ol Goronwy a'r Ieuan, a etifeddodd draddodiadau'r defnodd llenyddol yn syml. Robin Ddu o Fôn a ganodd i'w gariad, ac i'w wlad—

"Arglwyddes lân neu fanon
Ymysg y gwledydd yw Môn,"

ac a sefydlodd, gydag Owain Myfyr a Sion Ceiriog, Gymdeithas y Gwyneddigion. At ddiwedd y ganrif yr oedd Owain Myfyr, ac Iolo Morganwg, a William Owen (wedi hyn y Dr. W. O. Pughe), yn casglu ac yn adysgrifio hen lawysgrifau; a chyhoeddwyd eu casgliadau ym mlynnyddoedd cyntaf y ganrif hon yn y *Myfyr-ian Archaeology*, a argraphwyd gan Owain Myfyr yn dair cyfrol, yr hyn a gostiodd iddo 2,000p. Yn 1870, ail argraphwyd y gwaith yn un gyfrol drwchus yn y swyddfa hon. Cynnwysa "Ododin" Aneurin, a gwaith Taliesin a Llywarch Hen, a gweithiau'r go-gynfeirdd o Feilir hyd Lewelyn Goch; ond nad oes ynddo ddim o waith D. ab Gwilym, yr hwn a gyhoedd- esid cynt gan yr un gwŷr.^d Cynhwysa hefyd driodd hanes, a cherd, a chyfraith, a'r Brut- ian, a darnau hanesyddol eraill, a 'Doethineb y Cymry,' a Chyfreithiau Howel Dda, a 'Pherth- ynassau Cerdoriaeth,' gyda llawer o geinciau wedi eu hysgrifenu yn yr hen nodiant Gymreig. Gwaith godidog i'r oes hono, a chofadail bythol i haelioni a gwladgarwch Owain Myfyr. Di- fyfion y gwaith ydyw, nad yw'r casglyddion yn enwi'r llawysgrifau, ac mai llawysgrifau diweddar, i raddau helaeth, a arferwyd. Y mae'r orgraph wedi ei newid hefyd mewn llawer man, ac y mae Cyfreithiau Howel (yn yr orgraph a ddyfeisiwyd gan William Owen, heb ond nodau bychain i wahaniaethu rhwng *c, ch, g, ac ny, &c.*), bron yn annarllenadwy. Er hyn, bydd y "*Myfyr-ian*" yrhawg yn anhebor i'r ef- rydd Cymraeg. Crybwyllwyd am waith Iolo Morganwg o'r blaen: efe a wnaeth fwyaf i ad- gyfodi'r baganiaeth ddiangenrhaidd sydd ynglŷn â'r Eisteddfod; ond nis gellir dywedyd am dano ei fod yn cyfnewid popeth fel y cwynai efe y gwnae William Owen. Yr oedd Iolo yn dra hygoel, eithr coelïai yr hyn a *welodd* yn yr hen ysgrifau; tra yr oedd gan William Owen ddam- caniaethau yn ei ben, ac y ceisai wneyd popeth i gyttuno â'r rhai hynny. Rhaid i ni droi yn ol

^d Gyda darlenniadau amrywiol yn yr ail argraphiad.
^e All arg., Liverpool, 1873.

etto i sôn am waith ieithyddol y Dr. Pughe. Cyfoed â'r gwŷr hyn oedd Gwallter Mechain. Y mae barddoniaeth Gwallter yn naturiol, ac yn aml yn dlws a chryf, ond y mae ei iaith rydd yn dra chwyddedig. Yna daeth yr haneswyr Carnhuanawc, a Thegid; ac yn 1838, y cyhoeddodd *Lady Charlotte Guest* ei hargraphiad ardderchog o'r *Mabinogion* o'r *Llyfr Coch*, y testyn yn dilyn y llawysgrif yn berffeithiach na dim aeth o'i flaen, a'r cyfieithiad Saesneg yn un tra rhagorol, yn cyfleu llawer o symlyrwydd a thlysmi'r greiddiol. Yna y ffurfiwyd y *Welsh MSS. Society*, ac y golygodd y Parch. W. J. Rees y '*Liber Llandavensis*' a *Bucheddau'r Saint* iddi; ac y golygodd Taliesin ab Iolo yr *Iolo MSS.*, y bwriadai ei dad iddynt fod yn barhad o'r *Myvyrian*; ac yna y cyhoeddwyd amryw lyfrau o dderwyddiaeth Iolo, dan olygiaeth Ab Ithel, fel y crybwyllwyd eisoes. Yn y fl. 1857 y cyhoeddwyd '*The Literature of the Kymry*,' o waith Thomas Stephens: traethawd beirniadol ar lenyddiaeth Gymraeg o'r flwyddyn 1080 hyd 1350. Ac yn 1884, cyhoeddodd Cymdeithas yr Eisteddfod Genedlaethol *Hanes Lenyddiaeth Gymreig* (1300 hyd 1650), o waith Gweirydd ap Rhys. Atraid i ni ddyweyd ein bod wedi cael llawer o gymmorth yn y lyfrau hyn wrth ysgrifennu am lenyddiaeth y cyfnodau hyn. Dau lyfr llafurawr ydynt, a'r ddau awdwr yn arfer eu barn (nid yn ehedeg ar ol pob chwedl, fel y rhan fwyaf o'n haneswyr); ac er fod llawer o waith Stephens, erbyn hyn, yn gofyn ei gywiro, y mae'r llyfr yn fwy athrylthgar ac ysgolheigaid na'r llall. Bai mwyaf Gweirydd ydyw edrych ar bopeth o safle ei oes ei hun. Rhaid i ni gofio yna, hefyd, weithiau Mendwyr Môn.—*Cymru*, a *Cheinion Lenyddiaeth Gymreig*, ac eraill. Yr oedd ei wybodaeth hynafiaethol yn fang, ond yr oedd gormod o ôl yr hen hygoledd arno. Yn 1887 yr ymddangosodd y gyfrol gyntaf o'r '*Welsh Texts*,' dan olygiaeth y Prof. Rhys a Mr. Gwenogvryn Evans, yn cynnwys testyn y *Mabinogion*, o'r *Llyfr Coch*. Y mae hwn mor berffaith ag y gwnaed dim o'i fath etto. Dilyniir y llawysgrif yn drwyadl fawl, a dangosir pob marc, pob amrywio lythren, pob cyfnewidiad, pob gwall, pob aneglder, fel y gall'o'r efrydydd weled yn gywir bopeth sydd i'w weled yn y llawysgrif; ac er cymharu llawer o dudalenau o'r gyfrol â'r llawysgrif, ni welson yn y gyfrol un coll. O'r gyfres hon y mae dwy gyfrol arall wedi ymddangos, sef *Facsimile o Lyfr Du Caerfyrddin*, a'r ail gyfrol o *Lyfr Coch Hergest*, yn cynnwys y *Brutiau*; a gwelsom Mr. Evans, er mwyn sicrhau perffeithrwydd yn y gwaith, yn cyssodi â'i law ei hun, yn mharlwr Coleg yr Iesu, farddoniaeth y *Llyfr Coch* heb gyfrwng adysgrif.

Wedi sôn fel yna am haneswyr a golygwyr ein hen lenyddiaeth, rhaid i ni sylwi, cyn terfynu, ar hanes ieithge Gymraeg ddiweddar. Dwyed y gramadegydd Gwyddelig, H. H. Wright,* am ieithge Celtig cyn amser Zeuss, "Nas gellir mewn un cangen o wybodaeth ddangos mwy o wallau gwyddonol. Nid oedd ysgolheigion y Cyfandir wedi meistrol'i'r ieithge oedd Celtaidd. Yr oedd yr ysgolheigion brodorol, bron yn ddieithriad, heb synwyr cyffredin, ac yn aml heb onestrwydd cyffredin.

**A Grammar of the Modern Irish Language.* Llundain, 1880.

Nid oedd yr un ysgolhaig Gwyddelig yn ddigon cydwybodol i ddyysu Gymraeg, na'r un ysgolhaig Cymreig i ddyysu Gwyddeleg. Rhaid i ni, o gyflawnder, grybwyll un eithriad nodedig—yr ysgolhaig Cymreig mawr, Edward Llwyd, y gwŷr y gellir dyweyd am dano ei fod yn byw 150 o flynyddoedd cyn ei amser: ond nis gallodd yr ysgol frodorol ei ddilyn; a soddasant i freuddwydion ieithyddol chaotidd a phlentynnaidd." Haws oedd ganddynt ddilyn M. Pezron, y gwŷr a brofodd fod holl ieithoedd Ewrop yn tarddu o'r ieithoedd Celtaidd, trwy gymmeryd yn ganiataol fod ffurfiau unsill diweddar, fel *rhod*, yn hŷn na ffurfiau cynnar deusill fel *rota*. Gwrthbrofwyd y ddamcaniaeth hon gan Edward Llwyd: er hyn, dilynwyd i M. Pezron (ac i'w nymypon eu hunain), fel pe na buasai Edward Llwyd wedi yngan gair erioed, oedd ieithgegwyr y ganrif ddiweddar; ac fe allai mai Lewis a Richard Morris oedd y rhai mwyaf rhesymol. Er enghraifft, fe ddywed Lewis Morris* am *Uoer a Ueud*, "yr ymddengys y ddau fel pe'n tarddu o'r un gwraidd; a gallai mai *Ue* oedd hwn yn yr hen Geltig; sef, yr un a'r Lladin *lux*." Dengys y sylw yna ryw ragolwg niwlog o'r gwirionedd, fod y Lladin a'r hen Geltig yn ddiwy chwaer. O'r ochr arall, collir yn llwyr bob golwg o hyn o'r dywedir, "yr ymddengys fod y gair *Dus* yn yr hen Geltig yn tarddu o *da yu*; hynny ydyw, *he is good*." Ond y dull mwyaf cyffredin o ieithgegwyr yr adeg hono oedd dyweyd mai o *du*—*w* (hynny yw, *not black*), y tarddai'r gair *Dus*; ac mai o hono yntau y tarddodd y gair Lladin *Deus*. Perffeithiodd Dr. Pughe ieithge y *du-w* yn un gyfundrefn fawr; a cheisiodd wneyd pob gair Cymraeg yn gyfansoddair o elfenau unsill. Hyn oedd ei syniad ef am y Gymraeg:—Lluniwyd hi gan y Derwyddon, a hynny yn y wedd hon:—*cymmerasant y llafariaid a'r cydseniaid*; ac o bob cyfuniad o honnynt, megys *ab, ac, ba, ca, &c.*, lluniasant wreidduriau, a thrwy osod y gwreidduriau hyn at eu gilydd yr adeiladasant eiriau ac iaith; i.e. ac aethant i'r drafferth (ddiangerhaid, debygem ni) o ddyfeisio cyfnewidiadau blaen y cydseniaid:—adeiladu iaith fel adeiladu peiriant! Ac megys ag y mynai Wm. Salesbury wneyd pob gair Cymraeg yn Lladin, felly y mynai Pughe wneyd pob gair Cymraeg yn Geltig:—er enghraifft, tardda *esgob* o *es a cob*; *cob* drachefn o *co ac ob*; ac ystyr *esgob* ydyw *gŵr cobog*. Fe wyddai, gystal a chwithau, mai o *episcopos* y cafodd y Cymry y gair; ond tybiai mai llunio *esgob* a wnaethant o'r gwreidduriau, yn ddynewarediad o *episcopos*, ac yn air am yr un peth. Diffyg "synwyr cyffredin," yn hytrach na "gonestrwydd cyffredin," fe allai, oedd hyn. Yr oedd ganddo ei ddamcaniaeth, ac yr oedd yn rhaid ei chymhwyso yn mhobman. Yr ieithge hon a ddygodd y tryblith presennol i orgraph y Gymraeg; o blegid yr oedd yn rhaid, bellach, sillibu pob gair yn ol ei darddiad o'r gwreidduriau; a chan na bu'r gwreidduriau unsill erioed ond ym mhen y Dr., a'i ddilynwyd, nid rhyfedd ydyw na chytunir pa beth ydynt, na pha fodd i'w trin. Ac er fod gwŷr fel Thomas Charles a Dr. Edwards yn ddilynwyr cymmedrol iddo, ymwrthodasant hwy â'i eithafion bethau. Gwelsant fod cyssylltiad rhwng y gair *presenol*, er enghraifft, â'r cyff Lladin *present*; ac ysgrifenasant ef â dwy *n*, un i gynnrychioli'r *t*.

*Nodiadau i *Gwydd y Farn Gorotwy Owen*.

Ond ni welsant fod cyfylltiad rhwng *cân* (yr hwn a ysgrifnid yn *cann* yn y canoloesoddd) â'r gwreiddair Lladin *cand-* (e.e., yn *cand-eo*, sef "to be white"). Tarddasant *cân*, fel Pughe, o *cy-an*, ac ysgrifenasant *cânu* âg un *n*. Fel hyn, ceid *amnoeth* (o *an-doeth*, *an-noeth*), â dwy *n*; *cânu* (o *cand-u*, *cann-u*), âg un. Nid oedd y fath anghyssondeb a hyn yn amser Lewis Morris a Goronwy. Dilynodd Dr. Edwards ef hefyd lle yr arferai *dy-* yn lle *di-* gadarnhaol, ac ysgrifnai *dyben*, *dystaw*, *dysgwyl*, am eiriau a ysgrifnid yn *diven*, *distaw*, *disgwyl*, yn *di-ethriad* am bum can mlynedd cyn dyfodiad Dr. Pughe. Rhoddwn un enghraifft etto:—Ysgrif-enir *disgybl* yn aml yn y dull Puwaidd, yn *dysgybl*, fel pe cyfansoddid ef o'r gair *dysg*; eithr ni wad neb diragfarn nad o'r Lladin *discipulus* y tardda; o blegid nid ydyw *-ybl* yn derfyniad Cymraeg. Ni ddywedir *cerddybl* am gerddwr, na *chofgybl* am gofwr. Y mae'n rhaid i'r wrth "onestrwydd cyffredin" yn gystal a "synwyr cyffredin."

Am syniadau gramadegol y Dr. Pughe, nid oeddynt namyn chaos. Yr oedd ganddo allu anghyffredin i wrthsefyll tystiolaeth pob ffaith: ysgrifnai yn ol ei ddamcaniaethau ei hun, ac yn hollol wahanol i neb erioed o'i flaen. Arferai'r amser amherffraith yn wastad yn lle'r perffraith. Fel hyn yr awgrymodd wella'r adnod gyntaf yn y Beibl, "Yn y dechrenad creai Duw y nefoedd ac y ddaia." Yr oedd ganddo allu hefyd i ddevis pob peth hylach na'i gilydd o bob man. Ysgrifnai *amcanid* yn lle *amcanid*; *derbyniaw*, *dangosi*, am dderbyn a dangos. Ond nid oedd ganddo allu i feddl yn glir, nac i ysgrifenu brawddeg gywir, ond ar ddamwain; ac ar gyllun cystrawen yr iaith Saesneg yr amcanai ysgrifenu. Dyfynwn linell neu dwy o Ragfynegid *Coll Gwynfa*:—"Y ganiad Saes-nig o *Goll Gwynfa*, gan Iohn Milton, o hon y mae y cyfieithiad caelnyawl, â gyfrifir un o ben gorchestion beirid y byd; ac am hyn, yn wiv o ei chyflwynaw i gyfnabod y Cymry, os galluadwy yw yr yngais heb beri iddi warth ac anfr, o amcanu ei gwisgaw yn ein hiaith ni mor delediw ag y byddo iddi gael ei derbyniaw mewn hofder dyledus iddei theilyngdawl an-soddawl." Dywed "o hon" am na ddywedid "of the which" yn Saesneg; "â gyfrifir un" am na ddywedid *is considered in one* yn Saes-neg. Am yr ail ran o'r frawddeg, llefared drosti ei hun. Y mae enghreifftiau o frawddegau Seisnigaidd a chwyddedig yn afrifed yn ei waith; megys, "nid wyf gwybodus am," yn lle "nis gwn am"; "nad yw dealladwy y ganiad iddynt," yn lle "nas deallant y ganiad"; "er y dangosid," yn lle "i ddangos." Rhoddwn un enghraifft etto o'i anallu i lunio brawddeg gywir:—"Y hynedd, ar ddydd Mawrth, y 26 o fis Mai, gan ail arnaf o gyfaill, ac o blith eraill ymadr-oddion, annogai imi gyfieithu *Coll Gwynfa* i 'Gymraeg.' Yr oedd ei Saesneg cynddrgw; dy-wedai am y Derwyddon a'r awen, "They formed its brightest attire, the harmonic concatenation of the Welsh Language;" *formed* am lluniasant, priod-ddull Cymraeg yn Saesneg. Mewn un gair, yr oedd iaith yn beth na fedrai efe ddim oddi wrthi; ac fel paentwr cibddall, llafuriodd am flynyddoedd, gan dybiai ei fod yn harddu, lle y difwynai; a phe cawsai efe ei holl ffordd, ni buasai dim o tegwech yr hen iaith yn aros.

Er fod Thomas Charles a Gwallter Mechain wedi derbyn egwyddorion ieithogol Dr. Pughe,

ni dderbyniasant ddim o'i athrawiaethau gram-madegol, na chaos ei gystrawen. Mae brawddegau'r ddau bob amser yn orphenedig; ac y mae Cymraeg Thomas Charles yn rhywiog, ac yn naturiol. Y Beibl oedd ei gyllun, a'i Gymraeg ef a ddilynwyd gan yr ysgrifenywyr goreu ar ei ol. Dr. Johnson oedd cynllun Gwallter, ac yr oedd yn dra hoff o frawddegau seinfawr. Ysgrifnai frawddeg gymmysg yn lle un syml ym mhob man y medrai; arferai *ydnyt*, er enghraifft, nid yn unig yn lle *sydd*, ond hefyd yn lle *y mae*; megys, "Canys ei Ddyriaud ef dynt gan mwyaf yn hynod o'r rheolaidd," yn lle "canys y mae ei ddyriaud ef." Yr oedd dylanwad Dr. Pughe ar w'r o lai dysg yn fwy o lawer; a gorthrwm i Gymro o chwaeth ydyw ceisio dar-llen rhifynau boreuaf *Seren Gomer*. Ac am y gramadegau a ymddangosodd yn y ganrif hon, nid ydynt—ac eithrio rhai Rowland, Emrys ap Iwan, a Dewi Môn—ond cyfaddasiad o'r gram-madeg Saesneg at yr iaith Gymraeg, a'r oll wedi ei lefeinio âg ieithog Dr. Pughe. Cyhoeddwyd geiriadur Dr. Pughe yn Llundain yn 1803; a'r ail argraffiad yn y swyddfa hon, yn 1846. Yma hefyd, yn 1866, y cyhoeddwyd trydydd ar-graffiad diwygiedig o hono, dan olygiad Gweir-ydd ap Rhys; ac yn hwn fe'i glân burwyd o'r rhan fwyaf o'i Buwiaeth noeth mewn orgraph a geiryydiaeth. Ond gellir dyweyd fod rhy-faint o ol gwaith Dr. Pughe ar yr holl eiriad-uron a ymddangosodd ar ol 1803. Hyd yn oed yng Ngeiriadur ardderchog y Parch. Silvan Evans, a gyhoeddir yn awr, gresynwn fod y geiriau mewn orgraph a luniodd yr awdwr yn ol egwyddor Dr. Pughe. Mor hawdd y gallasai fod yn orgraph y Beibl, orgraph hanesyddol y Gymraeg, a berffeithiwyd yn gyntaf gan yr Esgob Morgan a Dr. Davies, ac wedi hynny gan Richard Morris, a llenorion y ganrif ddiweddar.

Tra yr oedd Dr. Pughe yn dechreu "dattod a chamosod main" yr iaith Gymraeg, yr oedd Cymro arall, Syr William Jones wrth ei enw, yn cymmharu'r iaith Sanscrit â'r ieithoedd clasurol, ac yn clirio'r tir er sylfaenu ieithog gymmharol. Dywedodd yn 1786, "nas gallai yr un ieithegydd chwilio'r Sanscrit, y Groeg, a'r Lladin, heb gredu iddynt darddu o ryw ffynnonell gyffredin, nad yw, fe allai, yn bod mwyach. Y mae rheswm cyffelyb, er nad yw llawn gyn gryfed, dros dybied fod i'r Gothio a'r Geltig yr un gwreiddyn a'r Sanscrit. Gellir chwaneu'r hen Bersiaeg at yr un teulu." Cipolwg ar y gwir oedd i ddwyn cymmaint o ffwrth. Ceisiodd yr Albanwr, Dugald Stewart, brofi nad oedd y fath iaith a'r Sanscrit, mai ffugiaith o ddyfais y Brahminiaid oedd hi; ond yr oedd ei gydwladwr, Arglwydd Montbodo, yn lwy rhesymol; ac nid oedd efe, yn 1795, ymhell oddi wrth ddarganfod y tylwyth Ar-iaidd o ieithoedd. Yr Almaenwr Friedrich Schlegel a'i darganfyddodd yn ddiagrammys gyntaf; a'i gydwladwr Bopp a weithiodd allan y drychfeddl yn ei lyfr "*Das Conjugations-system*," a gyhoeddwyd yn 1816; ac efe a gyfrifir yn wir sylfaenydd ieithog gymmharol. Ar ei ol ef, bu Almaenwyr eraill, Humboldt a Pott, a Jacob Grimm, yn helaethu'r wybodaeth newydd mewn gwahanol gyfeiriadau; a cheisiodd Pritchard ei chymmhwysu at yr ieithoedd Celtaidd; ond Almaenwr, o'r enw Zeuss, a lwyddodd yn hynny gyntaf. Aberthodd Zeuss

*Dewi Wyn—"Awdl yr Adebau."

ei oes i'r gwaith; profodd yn ei "*Grammatica Celtica*," a ghyhoeddwyd yn 1833, fod yr ieith- oedd Celtiaid hefyd yn perthyn i'r un tylwyth mawr Ariadd; a sylfaenodd ieitheg Geltaidd. Dilynwyd ef gan Whitley Stokes a'r Proff. Rhys. Y mae Dr. Stokes wedi olrhain ffurfiau'r treigladau yn yr hen Geltig, ac wedi ysgrifenu llawer o draethodau ieithegol, a golygu amryw lyfran. Y mae'r Proff. Rhys wedi olrhain hen hanes Prydain, a hen chwedloniaith baganaidd y Celtiaid; ac wedi gwneud ieitheg Gymraeg bron yn wyddoniaeth fanwl. Y mae'r darlenn- ydd eisoes wedi canfod ein dyled iddo ef yn y rhan gyntaf o'n herthygl. Y mae hi'n fwy nag yr ymddengys wrth y cyfeiriadau a geir yno. Dymunwn hefyd gydnabod yma mai'r Proff. Rhys a ddarganfyddodd y rhan fwyaf o'r pethau newydd a geir yn y rhan ramadegol; megys trefn geiriau yn y frawddeg—y gwahaniaeth rhwng brawddeg syml ac un gymmysg—coll y ferf *wyf* mewn brawddeg gymmysg—y rhagenw perthynol *yr*, *a*—ac mai enw ydyw'r hyn a elwir yn ferf amherfynol. Er i Edward Llwyd wneyd rhyfeddodan yn ei ddydd, ac er i Zeuss osod cared sylfaen ieitheg Geltig, nid oes neb a wnaeth, yn uniongyrchol, gymmaint a'r Proff. Rhys at ddatrys dirgelion y Gymraeg.

Y mae dadblygiad, drychfeddwl mawr y gan- rif hon, wedi cymmyrd lle peirannaeth y ganrif ddiweddar, mewn ieitheg fel mewn pob gwytodaeth arall. I Dr. Pughe peiriant o ad- eiladwaith y Derwyddon oedd y Gymraeg, ac yr oedd yn rhydd iddo ef ddyfeisio gweliantau arni, os meddai; felly, cyfnewidiai hi ym mha le Dyrwedd Dr. Edwards,* "Ni ddigwyddodd i ni erioed gyfarfod â neb a fedrai hysbysu pa le y cafodd yr athraw hybarch ei Gymraeg." Gall- eidd ateb trwy ofyn pa le y cafodd Stephenson yr agerbeiriant. I'r ysgol ddiweddar, tyfiant yw iaith:—nid gwaith ymwybodol dyfais dyn, ond ffwrth anymwybodol y natur ddynol. Felly, iddylt hwy, y cwestiwn ydyw, pa beth yw yr iaith—nid pa beth a *ddylai* hi fod. Ol- rhainiait hefyd ei hanes, a'i thwf; ac at wneyd hyn, ceisiant hwy bob *ffiaith* am dani. Myn- ant gael ysgrifau a llyfrau hen yn union fel y maent, gan ystyried hyd yn oed eu gwllau yn addysgiadol; tra yr oedd yr hen ysgol wedi penderfynu beth *ddylai* i'r iaith fod; ac wrth olygu'r hen awduron, yn cyfnewid eu hiaith yn unol â hyn. Hyd yn ddiweddar iawn, ni chaf- wyd nemawr ddim argraffiad o hen waith (ac eithrio *Mabinogion* yr Arglwyddes Guest) a am- canai ei gyflwyno'n gywir fel yr oedd. Gofidus ydyw gweled fod ysgolhaig o safle'r Parch. Silvan Evans yn cyfnewid orgraph y *Bardd Cwsg*, a Theophilus Evans, ac Ieuan Brydydd Hir, ac hyd yn oed Gwallter Mechain (ei brif awdurdod), wrth olygu eu gweithiau. Gobeith- iwn weled hen lenyddiaeth Cymru yn cael ei hail argraffu o'i chw'r yn onest a chywir, yn ol esamp' odidog y Proff. Rhys a Mr. Gwenoegryn Evans. Tybiai y rhan fwyaf o'r hen ieithegwyr Cymreig mai llyfradau oedd holl ieithoedd y byd o'r iaith a roes Daw i dilyn yn ddigyfrwng yn mharaedwys. Yr oedd Dr. Pughe, yn gys- son â'i syniad peiriannol, yn tybied mai y der- wyddon a wnaeth y Gymraeg; a ffwrth nat- uriol anfyddiaeth y ganrif ddiweddar ydyw ei ieitheg ef. I ieithegwyr cymharol, yr hwn a

wnaeth y natur ddynol a wnaeth hefyd yr iaith a dyfodd ynddi; eithr nid ar unwaith, ond yn ol ei drefn ef—yn araf, fel y gwna efe goeden; gan roddi i dilyn arglwyddiaeth arni hithau hefyd, fel ar ei holl greadigaeth; a gall yntau'r dyn, adael iddi dyfu'n wyllt ar lafar gwlad, neu ei hanharddu trwy ei hystumio yn ol gau- wyddoniaeth beiriannol, neu ei meithrin a'i harddu yn ol ei deddfau hi ei hun. Am ddechreuad iaith, y mae ieitheg gymmarol etto'n ddistaw; megys y mae gwyddoniaeth natur yn ddistaw am ddechreuad bywyd. Yn wir, gwrth- oda Cymdeithas Ieithegol Paris bob traethawd a gymnygir iddylt ynghylch tarddiad iaith: nis gall ieithegwyr brofi'r un berthynas wreidd- iol rhwng y gwahanol dylwythau a'u gilydd. Fe allai, er hyn, yr olrhainir hwynt rywbryd i un gyniaith syml—iaith y ddynoliaeth yn ei mabandod; iaith ddi-ffurf, ddi-aelod—i'w chyf- elybu i'r bywyd symlaf, isaf, yn y byd materol.

Fel yna y ceisiasom adrodd beth ydyw yr iaith Gymraeg, a mynegi ei hanes yn ei gwa- hanol gyssylltiadau, a hanes yr eirydiaeth o honi. Hyfryd yn awr, wrth derfynu, ydyw tafu cipdrem ar ei chyflwr heddyw. Y mae mwy yn ei siarad nag a fu erioed; ac ar gyfer ei siaradwyr y mae mwy o ddarlenn arni, fe allai, nag ar unrhyw iaith. Cyhoeddir ynddi gylchgrawn chwarterol, a dau ddeufisod; tua phymtheg o gylchgronau misol; a deunaw neu ugain o baprau wythnosol. Bellach, hefyd, cydnebydd y llywodraeth Brydeinig hi; a chyf- ieithir iddi ddeddfau senedd a chrynodebau, a phaprau seneddol eraill. Telir hefyd gan y llywodraeth am ei dysgu fel pwng neilldrol yn yr ysgolion elfenol. Dysgir hi ym Mhrif- ysgol Rhydychen, ac yng Ngholeg Athrofaol Cymru; ac arholir ynddi am y radd o M.A. gan Brifysgol Llundain. Gan mlynedd yn ol, pro- phwydid am dani na buasai cyn pen can mlyn- edd. Nid oes neb heddyw a anturiaid adrodd cyffelyb brophwydoliaeth. Hir oes iddi!*

CYMRODOLIAETH A CHYDFEDDIAN- NAETH [*Socialism & Communism*]. Un, mewn gwirionedd, yw y ddwy gyfundrefn a elwir wrth yr enwau uchod. Maent yn un yn eu gwreidd- yn; ac yn anwahanol gyssylltiedig o ran yr eg- wyddorion y derbyniaent eu bywyd a'u bod oddi wrthynt. Amean cydfeddiannaeth ydyw arwain dynolryw i ddedwyddwch perffaith, trwy ddi- fodi pob gwahaniaeth rhwng aelodau cymdeith- as a'u gilydd—gosod pawb ar yr un tir—pawb o bob gradd a rhyw, beth bynag a fyddo eu hawl- iau neu eu meddiannau presennol. Gwrthwyne- eba yn arbenig eiddo personol, fel y mae yn brif achos o'r graddau uchod, ac fel y golygir ei fod y rhystr penaf ar ffordd gwir ddedwyddwch. Gan hyn, llafurid i ddileu y drefn uchod ar bethau, a dwyn yn ei lle gydfeddiannaeth cyff- redin o ba beth bynag sydd yn gwneud i fyny gyfoeth a da. O hyn y tardd ei henw, fel yn cyfateb i'w nodweddiad, sef Cydfeddiannaeth = *Communism*. [Gwel CYFFREDIN, FOB PETH YN.] Ond os cerid allan yr egwyddor hon gyda chys- sondeb, y canlyniad naturiol fyddai, iddi arwain i ddiddymiad teuluoedd fel y cyfryw, a gwneud gwragedd a phlant yn gydfeddiant cyffredin i bawb fel eu gilydd. Nid yw byth yn ymddang- os ar ei phen ei hun, ond bob amser yn glŷn neu yn gyssylltiol â dull neu drefn fwy cynnwys-

* *Ystrathodau Llonyddol*, tud. 51.

* D.S.—Dymunodd awdwr yr erthygl hon gael arfer ei orgraph ei hun mewn rhan.—GOL.

Ble'r wyf i? Yr ych chi'n ymweld ag un o dudalennau'r Gwefan "CYMRU-CATALONIA"
 On sóc? Esteu visitant una pàgina de la Web "CYMRU-CATALONIA" (= *Gal·les-Catalunya*)
 Weø(r) àm ai? Yùu àa(r) vîzîting ø peij fròm dhø "CYMRU-CATALONIA" (= *Weilz-Katalônïa*) Wéb-sait
 Where am I? You are visiting a page from the "CYMRU-CATALONIA" (= *Wales-Catalonia*) Website

Y brif dudalen - <http://www.theuniversityofjoandeserrallonga.com/kimro/index.htm>